

Tartalom

XLVI. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM.

1992. JÚLIUS

DÖBRENTEI KORNÉL: A pirosan izzó tűpárna	3
LÁSZLÓFFY ALADÁR: A pontos idő; Sebestyén; Füge- falevél	6
TORNAI JÓZSEF: A menekülő (Részletek a regényből)	7
KISS BENEDEK: Deresedőn; Vojtinai tanács	21
KONTRA FERENC: A hold hazavezet	22
KÁLNAY ADÉL: Hazatérés (1.)	25
SÁRÁNDI JÓZSEF: Alaktalan történesek; A szeretet égő csipkebokra; Tetszhalálban; Áldozatbemutató; Háló ...	31
JUHÁSZ ANIKÓ: Igen; Terra incognita	33
SÁNTA GÁBOR: Troglodita-sonettek; Troglodita-dal	34
HORGAS BÉLA: Pamflet és fohász; Kalapzsír	36
GÉCZI JÁNOS: [a macskás Nofretu]	38
MÁNYOKI ENDRE: Szemkőzt a pusztulással (Kelet- Európa)	43
LUKÁCSY SÁNDOR: Hét évtized Közép-Európa keleti részén	45

Közép-európai változatok

VEKERDI LÁSZLÓ: „Minden új, de a Duna marad”	49
SÁNDOR IVÁN: Elhárítás és készülődés (Levél a szer- kesztőhöz)	56

TANULMÁNY

SZERDAHELYI ZOLTÁN: „Született egy virág – megöl- jük a gyerekekünket...” (Gyermekhősök Hajnóczy Péter műveiben)	59
--	----

NÉZŐ

BAGI IBOLYA: Mulandó történesek halhatatlansága (Danilo Kis: A holtak enciklopédiája)	71
SLAVKO MIHALIC: Versem része; Egy nyaralás emléképei	77
IFJ. BÉRI GÉZA: Lengyelország nagyon rövid története (Gondolatok Jerzy Topolsky könyvének magyar kiadása kapcsán)	79

KRITIKA

MOHÁS LÍVIA: Szentkuthy-Pfisterer-Barokk	84
GRÓH GÁSPÁR: Grendel Lajos: Elszigeteltség vagy egyetemesség	86
MÁK FERENC: Önpusztító türelemjáték – Vagy ahogyan ő mondaná: Idő kérdése az egész... (Hornyik Miklós: Angol pázsit)	88
BÁRTH JÁNOS: Csongrád megye népművészete	91
MUHARI ÉVA: Pax et bonum (Ferencs élet és hagyományok Szegeden)	92
ANDERLE ÁDÁM: „A magyar királyné” (Brachfeld, Ferenc Olivér: Violant d’ Hongria)	94
BAKONYI ISTVÁN: Hegedűs Lóránt: Nyitás a végtelenre (Tanulmány Ady Endre, József Attila és Németh László istenképeről)	95
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MÓSER ZOLTÁN fotója az 5. oldalon.

PAPP GYÖRGY metszetei a 24., 30., 35., 44., 48., 58., 70., 78. és a 90. oldalon.

DÖBRENTEI KORNÉL

A pirosan izzó tűpárna

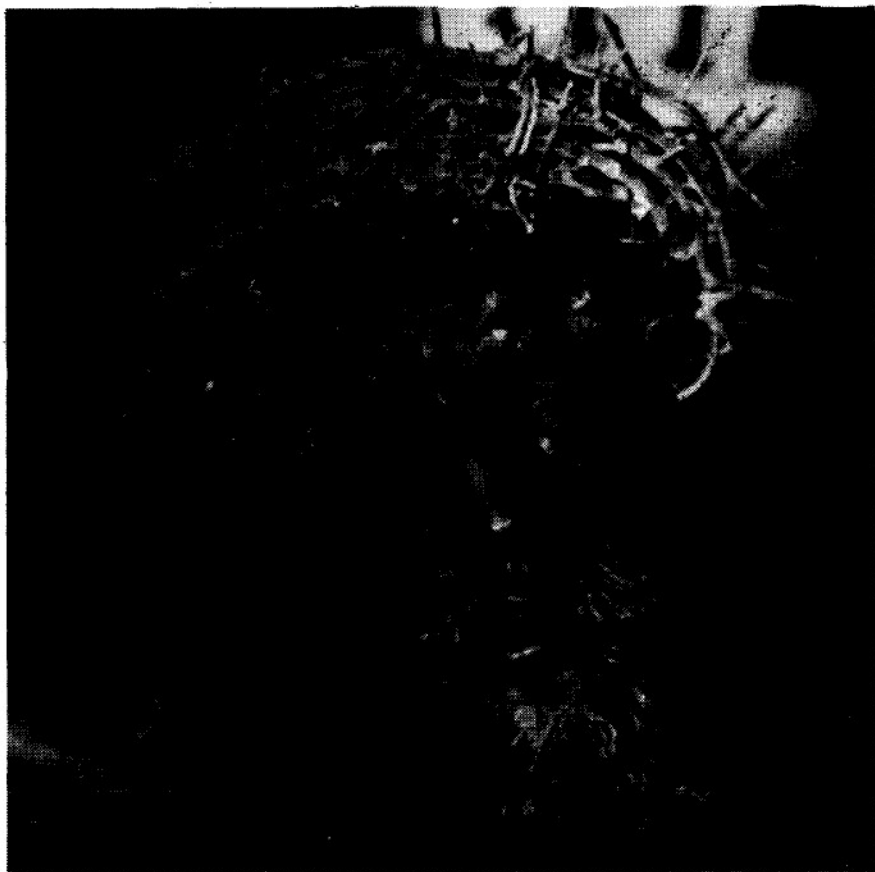
A nyárádretemei Krisztusért
Móser Zoltánnak

*Vörösborban pácolt idő, másnapos, vad szagok,
keserves málladással végigtűrt napszakok,
nem tudom, hajnal van-é vagy alkonyat –
Kutatom az arcodat.
Mindenhonnai vagy és mégiscsak erdélyi,
nézem orcád, ahogy helyettem a szenvedést megéli:
te tudod, te vagy a bölcs,
mitől megváltás a kényszer, hogy ember-arcot ölt
és ábrándozni serkents: hasonlatos a képünk,
s fölfelé a fájdalom grádicsán hétmérföldest együtt lépünk.
Nézlek, hanyatló fejed
bús gesztusa belőlem is ered –;
honnan tudtad, hogy megéri
az a visszafordíthatatlan, szabadtéri
mutatvány, mészárszéki happening,
amely akkor is, most is, holnap is megint...
Hiába, hogy voltam hittanista kisgyerek,
kerültelek és mindig féltetek,
mert láttam szíved, mintha ma is rángna,
ahogy napra nap
belé vétkeink mezsgyekaróit, gombostűket szúrt a pap,
a szíved pirosan izzó tűpárna,
zord vetés, mely rögvest rettenetes tarló –,
messzeszöktem, focizni, én bitangló,
hogy megérjek rád.
Nézem jelképből visszaemberiesedő koronád;
könyörülj, szánj meg végre engemet,
a komisz ácsolatról emeld föl a fejedet,
és kacsints: ez az egész csak léha
játék, baromi tréfa,*

hogy nem tudják, mit cselekszenek, noha tudják, hogy mit,
 hogy csak vagányságból igazolsz az emberiségnek alibit,
 az üdvösségnek nem ára,
 hogy felvonassunk a keresztfára,
 nem vértanúságért cserébe enged be
 Atyád a mennyekbe,
 nem eszelős hévvel dogmákat vakogva
 kell betolongnunk a szakrális akolba,
 nem lázadás, ha fel nem adom
 a kérdezés jogát, vacak kis dacom,
 hogy mámort prédikálok, röghözkötött borissza –
 Mondd, a húsba miért tértél vissza,
 hogy bemutasd, a szenvedés lehet más,
 mint ideggócoktól buján-szenvelgő elvonatkoztatás?
 Falon dereng a képed. Kutatom arcodat.
 Nem tudom, hajnal van-é vagy alkonyat.
 És hirtelen,
 hogy a sátán esélye is meglegyen,
 zörmögni kezd egy döglégy, az idill szelíd motorja,
 elébb a kanálisokat fenéig fölktorja
 aztán a szád kávjáára települ,
 ahova rászáradt a fohász,
 s míg ocsmányan lakomáz
 te tűröd rezzenetlenül,
 mélyen, átszellemült szomorúsággal tetézt magadban;
 csobog sebeidből a genny, csobog szakadatlan
 le az ereszcsatornán, hogy zeng a bádóg,
 tűz a kanócot, hosszú káromkodást rágok.
 mert azsan provokatórként az arcod
 másik felét is megint odatartod,
 várj még,
 a filmnegatív boldog árnyék!
 Mi az a távlat,
 amiért megfutó főemlősként epedlek, hernyóként bevárlak?
 Mi ez a zsarolás a kérlelhetetlen jóra,
 melynek évezredes kéregből a gubója? –
 Ártatlanságod örök bűnjel,
 lator vagyok, újra és újra tűrj el,
 te, az igazság okozója –;
 hidd el, az élet mater dolorosa
 öléből egyetlen lovasroham tankok ellen
 pusztá karddal, hát hetykén-reménytelen,
 s mire a nap feljő,
 marad belőlünk, kikért a szél sem perel,
 kérésznyit elidőző porfelhő:
 széttört homokóra, fölrúgott hamvveder.
 Falon regnál a képed,
 zöld verőerekkel a futóka befutja,

*az indákon átdereng a Nap aranyútja,
és tőviskoszorúd hervadatlan megéled;
a talpam alatt, hol a pincemélyi-lent
sötétje teng, krumplik sarjadástól hars bugyrai,
a Feltámadás magát velük mondja ki,
csíra-antennákkal élőben közvetítik a mindenható Istent.*

Bp., 1992. április

LÁSZLÓFFY ALADÁR

A pontos idő

*A pontos idő: nulla óra,
elszabadul a havazás,
az éjfél földet hint a hóra,
holnap sem látszik semmi más,
holnap se jön, amire várunk,
csak aki nagyon elvakult,
láthat olyant, hogy hóban járunk,
a játék végleg elvadult,
kifordult tojás már a bolygó,
vigyázzatok, jóemberek:
kinn téli táj, a jég mosolygó,
benn folyton remeg és reped.*

Sebestyén

*Erő jól tudni valamit.
Erőtlenség a tévedés.
Sebet út rajtam a hamis,
eret nyit, mint a véres kés.*

*Ép határaitam úgy tudom
védeni, mint a testemet.
A seb beheged, de a nyom
csak egyre jobban eltemet.*

*Sebet pedig a tévedés
út rajtam, büntet, megtanít:
lassan Sebestyén leszek és
ez is példázhat valamit.*

Fügefalevél

*Elvágтам az ujjam,
jaj de ujj!
Mint a szelek: fújom
ez se új.*

*Ezer évig vágтák
törzsemet,
küldött rá a Kárpát
szeleket.*

*Semmit sem tanultam,
ez a kár:
elvágják a múltam
s jaj de fáj.*

TORNAI JÓZSEF

A menekülő

RÉSZLETEK A REGÉNYBŐL

Mr. Alcohol

A tanyán mindenki ivott; minden alkalom jó volt rá: születés, karácsony, vetés, búcsú, aratás. Pálinkát ittak és bort. Az asszonyok néha édes likőröket is. Farádi Szabó józan akart lenni; furcsa, egyetlen törekvése volt ez: világosan nézni, belelátni a dolgokba. Nem akarta, hogy elboruljon az agya, tudta, hogy van ott elég ködös pont. Elutasította az ivást. Nem akart föltűnni, és éppen ezáltal lett különös legény, külön ember.

Az apja annál inkább ivott, követte a szokást, amit mindenki természetesnek, a dolgok megoldásának tartott: inni, mulatni, aláhúzni a cigánnyal. Ez férfidolog volt. Pista ezt is utálta: ezt az igen-nagyon férfidolgot. Nem ivott. Az apja egyik húsvétkor, mielőtt locsolni ment (de a fia erre se érzett kedvet), koccintani akart vele. Leültette a konyhaasztalhoz, és töltött két pohárba:

– Pista, igyál velem, mutasd meg, hogy apád fia vagy!

– Idesapám tudja, hogy én sose iszok.

– Mast húsvétkor se, te?

– Nem ittam még sose, és nem is akarok. Nem azért, mert nem tisztelem-becsülöm idesapámat, hiszen tudja maga.

Az öreg Farádi Szabó fölállt az asztaltól, kalapját, ami persze most is a fején volt, hátratólta, és eltűnődött. Aztán eszébe juthatott valami, mert elszállt a homlokáról a felhő.

– Na idehallgass, fiam. Kössünk üzletet. Adok neked tíz pengőt, ha megiszod velem ezt a pohár bort. Na, idd meg, és megkapod.

Pistát nem érdekelte a pénz, akkoriban még iskolába járt, és ami pénzre szüksége volt, mindig megkapta az apjától. De tudta, hogy a tanyán kevés a pénz, megfognak minden fillért, tehát apja messzire ment, hogy meggyőzze. Nem szabad megsértenie, mert aztán jön a dühöngés, a veszekedés, napos ivás. Megfogta a poharat:

– Megiszom én anélkül is, csakhogy idesapám lássa, nem akarom kedvit szegnyi.

– Nem, nem, a pénz a tied – és apja markába gyömöszölte a tízest, míg fölhajtották a saját termésű, könnyű fehérbort.

Aztán, hogy Gizivel összeházasodtak, barátokhoz jártak, Pesten, vidéken egyre nehezebben lehetett megmagyarázni, hogy ő nem iszik. Végül egyszerűbb, gyorsabb volt inni egyet, és így elkerülni a föltűnést. Mert Farádi Szabó éppen a visszahúzóaszt szerette. Azt, hogy látszólag olyan, mint bárki más, miközben mindent másképp lát, és gögösen különbnek érezheti magát.

Egy szilveszteren rúgott be életében először, a húszas éveinek vége táján. Egyik legjobb barátjához mentek át néhány utcával odébb a kerületben. Barátja jóval idősebb volt nála, de mind a ketten a tanyán növesztették gyökereiket. Becsülték egymást. Farádi Szabó azért is szerette Agócs Lacit, mert épp olyan szűkszavú volt, mint ő; ráadásul az oroszországi fogságban megtanulta, hogy a kommunizmus micsoda mélytengeri nyomású társadalom. Egyformán megvetették, nem az oroszokat, de azt, amit létre-

hoztak. Ha vitatkoztak, csak azon, hogy Laci szerint a birodalom nem omolhat össze, olyan nagy, az emberek annyira félnek és a titkosrendőrség annyira tökéletes. Farádi Szabó viszont az idegzetében érezte, hogy aki annyi hibát halmoz egymásra, mint a kommunisták, nem maradhat talpon sokáig. Mind a két álláspontnak megvolt az erős és a gyöngye oldala. A vitát majd csak az események dönthették el igazán.

A két feleség nem szerette egymást, de most főztek, sütöttek együtt, hogy a nyomorult helyzetben legalább a szilveszter olyan legyen, „mintha”. Végigitték vacsorára a töltött káposztát, éjfél után virslit, hajnalban a lencselevest, és közben volt pezsgő, pálinka, vörösbor, fehérbor. Énekeltek is persze. És Farádi Szabó csak akkor kapott észbe, mikor föl akart állni, és visszatántorodott a heverőre. Kétségbeesetten himbálózott vele a szoba, a heverő. Azok hárman nevettek, noszogatták, hogy menjen táncolni. De ő csak integetett, hogy hagyják békén. Valóban megrémítette, elképesztette, hogy hiába érzi tisztának a fejét, azt a fejet, amelyre annyira rátarti volt, mégse világosak a gondolatai, s főként: képtelen uralkodni a mozdulatain, arcvonásain. Vagy hanyatt feküdt, és a mennyezetet bámulta ólomszürke arccal, vagy hasra fordult, akkor meg vigyorgott és vicceket próbált mesélni, de hiába, mert nem találta meg a kellő szavakat sem, nemhogy a csattanót.

Aztán valahogyan elaludt, Gizi is melléfeküdt, és délutánig mozdulatlanul utaztak valamilyen országban, ahol még nem jártak, de amely a későbbi évek során egyre látogatottabb és ismerősebb égtáj lett a számukra. Megtanulták, hogy kell „kiütni” magukat, ha már nem bírták tovább a „szabadságot”, amellyel meg voltak bilincselve.

Ami elviselhetetlen

A válás csak jó néhány évvel a forradalom után történt meg. De addig! Ami rosszat még kamaszkorában elképzelt, amikor otthon Veér Olga után epekedett, mind bekövetkezett. Lehet, hogy ez volt az a jóvátehetetlen, amit el kellett követnie? Sose volt igazán meggyőződve arról, hogy helyes, amit tesz. Gizi olyan mértékben megszenvedte eltávolodásukat és válásukat, hogy ez mindig visszaretentette a végleges döntéstől. „Vagy teljesen szabad leszek, vagy sose leszek az”, határozta el magában. De egy odaadó, gyötrődő feleséggel szemben, akinek háta mögött ott a gyerek is? Újabb napok, hetek, évek teltek el: időt adott magának, Gizinek. Abban reménykedett, hogy az asszony belátja: nincs már közük egymáshoz. Valóban nem volt meg már köztük az a megfoghatatlan, mégis meghatározó kötés, ami nélkül kínszenvedés az együttélés.

De Gizi olyan volt, mint hálóban a hal: nem szabadulhatott, de nem is akart szabadulni. Tépte, dobálta magát, semerre sem mozdult. Mindent Farádi Szabónak kellett elintéznie, ha megoldást akart. Döbbenet tapasztalta, hogy a felesége bármilyen kompromisszumot elfogad, csak együtt maradassanak. Ha megállapodtak abban, hogy Pista egy időre elköltözik, minden rendben volt, Gizi értelmesnek látszott, amint azonban elkövetkezett a lépés napja, hisztérikus lett, sírt, könyörgött, az ágyra vetette magát, éjjelenként a konyhába szaladgált gyógyszerekért, és öngyilkossággal fenyegetőzött. Látható volt, hogy igazában nem is tudja, mit csinál.

Farádi Szabó félelemtől és tehetetlen dühtől töprengve nézegette előkészített csomagjait. Ez tehát a házasság, állapította meg. Nem elég a politikai szabadság hiánya, ha egyszer egy nővel összeadod magad, a magánéletben is rab leszel.

Gizi főleg azt nem értette meg, vagyis nem hitte el, hogy nincs valami másik nő Pista válási szándéka mögött. „Tudom én – hajtogatta –, hogy a véred nem hagy nyu-

godni. Új tyúkot találtál, ha bevallanád, talán könnyebben elviselném, hogy itt hagysz." Gúnyosan, könnyes arccal igyekezett nevetni hősünk szemébe. Szőkésbarna, rövid haja a szemébe lógott, nyúlánk háta meggörbült, olyan volt ilyenkor, akár egy kiéhezett, tépett bundájú, sarokban kuporgó macska. Minden szépsége odaveszett. Farádi Szabó szánta, és tudta, hogy hiába maradna vele, már nem szeretné, nem volna képes gyöngéd lenni hozzá. Legyen képmutató – szájalomból? Elutasította még a gondolatát is. Ott kellett élnie a pokolban, amit maga teremtett meg. De csakugyan ő volt-e az oka, nem az a bizonyos, titokzatos rombolóerő, ami az egész századot erőszakossá, boldogtalanná, békétlenné és menekülővé tette? A világ kívül-belül elviselhetetlenné vált, hiszen a forradalomig jó volt bevacolni magukat a házasság sáncai mögé: egy-két barátan kívül csak egymásban bízhattak meg tökéletesen a besúgások, följelentések, örökös elhurcolások háborús állapotában. Egyikük sem vette észre, hogy aztán már nem volt szükség erre a magánerődtímenyre. Energiáik elfogytak, ráadásul Pistában túlzott volt a magányosság szomja. Ez volt az ő igazi bűne: Gizi iránti inkább esztétikai és szexuális vonzódása nem mozdította meg benne azokat a rétegeket, amelyekből a szerelem kiszabadulhat. Zárt maradt és hideg, ebben nagyon is igaza volt Gizinek, és Farádi Szabó némán szokott rámeredni, amikor százszor és százszor a fejére olvasta ezt. És hányszor kellett ezért a bűnéért fizetnie, mire a felesége a kisfiával együtt az apjához költözött.

Egy napon előszedte a kamrában porosodó citeráját. Újra kellett hangolnia, sőt cserélnie a megereszkedett, elrozsdásodott húrokat. Nem volt körülötte senki, se gyerek, se asszony. A tanyán valahogy mindig sejtette, hogy ez lesz az ő sorsa: a rosszkedv, a mélabú, a magány. Tehetett-e róla? Nem volt-e a sejtjeibe írva az a menekülési ösztön, amelyre nincs orvosság, ha csak az igazi szerelem nem? „De hát az épp olyan elviselhetetlen, mint a kifáradt házasság” – futott át Farádi Szabó agyán a föltételezés, míg az önkéntelenül mindig eszébe jutó népdalok ütemeit pengette az üres falak között.

Egy próféta kockázatai

Udvarias és engedékeny volt egy olyan világban, ahol mereven állást kellett foglalni. De hiába volt a kommunisták ellen, ha nem lehetett a régi világ hívei mellett sem. Emiatt néha gyanakodva méregették a munkatársai. Az, hogy mindig megvédte az oroszokat, ha az ostoba vita kirobbant: kik győzték le a németeket, a nyugatiak vagy ők? – újra és újra ellene hangolta a többséget. Ő pedig szinte csak a számokra hivatkozott: tízszer nagyobb erők csaptak össze a keleti csatákban, mint a nyugatiakban, aztán: a kurszki nagy összecsapásban négyszáz német hadosztály ütközött meg négyszáz orosz hadosztállal, nyár volt (mit érnek a mesék Tél-táborkról?) és a németek elszenvették legnagyobb vereségüket. Soha többé nem tudtak megállni. Mi közülük volt ehhez a legendásra fölnagyított amerikai segélyszállítmányoknak? Nem akarták elfogadni az érveit, mert megvetették az oroszokat, ráadásul dühítette őket az oroszok nálunk szokatlan, számunkra kínos öndicséréte is. Farádi Szabó tökéletesen egyetértett, sőt – érzett ebben velük. Azt mégse fogadhatta el, hogy az oroszok több mint húszmillió halottja nem bizonyítja egyúttal nagyobb részüket is a győzelemben. Arra meg nem volt módja, hogy a kommunisták hivatalosan diktált álláspontjáról, miszerint kizárólag a vörösök sikere a németek fölötti diadal, megmondja, hogy hazudnak, túloznak és elhallgatnak, tehát nem lehet igazuk. Egyik munkatársa megkérdezte tőle az egész osztály

előtt: „Pista, te valójában hova tartozol?” „Örültek vagytok – védekezett idegesen –, tudjátok, hogy utálok ezt az egészszet!”

Csönd támadt. Egy idő után meg kellett állapítania, hogy tartanak tőle, óvatosabbak a napi események megvitatásában, ha jelen van.

Egyik újabb munkatársa, egy hatalmas, kövér, remek humorú, jólelkű ember különösképpen zavarba hozta. Egyszer szóba került a régi világ nyomora. Legtöbben egyetértettek abban, hogy a Horthy-korszakban valóban sokmillióan majdnem éheztek, kilógott a fenekük a nadrágból, és teljesen kilátástalan volt a jövőjük is. A pocakos Karczag azonban más véleményen volt:

– Gyerekek, elhiszitek nekem, hogy én már jócskán benne éltem abban a világban, és egyáltalán nem ismertem a nyomort, szegénységet, garasoskodást?

Kiderült, hogy egyik állami vállalat igazgatóhelyetteseként több ezer pengő volt a fizetése, ezenkívül házhoz szállították neki az évi szenet-fát, és még sok egyéb anyagi kedvezményben részesült.

– Hogy ismerhetném el akkor, hogy nagy nyomor volt Magyarországon, ahogy a kommunisták most mondogatják? Ez is csak olyan vörös propaganda, mint a többi, higgyétek el nekem.

Farádi Szabó megint kénytelen volt számokkal, adatokkal, a saját tanyájuk helyzetével előhozakodni. Láta, hogy elhiszik, amit mond, de mivel megint csak úgy hangzott az érvelése, mintha kommunista szájából hangzana, inkább a kövér Karczaggal éreztek együtt, aki a mostani szörnyű helyébe fölrajzolt nekik egy idillikus világot, amit szívrük szerint látni szerettek volna.

– Te tárgyilagos akarsz lenni, de hidd el, ezekben a dolgokban nincs tárgyilagosság – tanácsolta neki nagyon kedélyesen Karczag, akiből hiányzott minden ellenséges indulat.

Farádi Szabó azonban nem tagadhatta meg eredendő természetét, hiszen ettől szenvedett majd egész életén végig.

– Karcsi bátyám, ha nem akarok elfogult lenni és pontosan olyannak látni a dolgokat, amilyenek, akkor éppen olyan leszek, mint a kommunisták!

A nagy hasú ember csupa szeretet volt, úgy nevetett Farádi Szabó szemébe:

– Na, akkor holnapra hozok én neked egy könyvet. De azt ne mutasd meg senkinek. Olvasd el, és add vissza. Aztán majd beszélgetünk.

Másnap odaadta neki Osszendorovszkij Lenin és a Cseka rémtetteiről szóló könyvét. A szerző megírja benne, hogy kért Lenin önkénteseket a cári család kivégzésére, majd hogyan állította bíróság elé, és ölette meg a gyilkosokat, hogy a világ előtt igazolja humanizmusát. A többi bűne semmivel sem volt ennél kisebb és visszataszítóbb.

– Szörnyű emberek ezek – suttozta Karczagnak, mikor visszaadta a vászonkötésű könyvet. – De nem lepett meg, ilyennek képzeltem őket.

– Nem szabadulunk meg tőlük, Pista – csomagolta gondosan újságpapírba a veszedelmes kincset az öreg. – Olyan erősek és gátlástalanok, hogy így fogunk meghalni.

– Én biztos vagyok benne, hogy fejre állnak. Nem ismerik az emberi természetet, nem ismerik Európának ezt a fertályát. Csak a közvetlen hatalombirtokláshoz értenek. De az nem minden, hidd el, Károly.

Farádi Szabó maga is érezte, hogy képtelenség, amiben reménykedik, de már nem akart magyarázkodni. „Ennyi kockázata minden prófétának van” – gondolta lemondóan.

Harc az angyallal

Nem a mennyek, hanem a poklok angyalával. Ebben az egyhetes küzdelemben Farádi Szabónak le kellett vetnie egyik álarcát, nem mindegyiket, de egyet, azt, amelyik az elszántságát eltakarta. Azt, amelyik áldozati báránynak mutatta: a hatalom emberei azt hitték, ezt a maszkot látva, hogy hősünk galambszeléd, mindenre kapható, csak ne bántsák. De Farádi Szabó számára a világról is lehullt egy maszk. Még nem tudta pontosan megfogalmazni, amikor összegyűrt idegzettel túl volt a csatán, mit tanult meg, csak azt érezte ragadós, iszapszerű súlyossággal, hogy élete, és talán minden ember élete sokkal számkivetettebb, sokkal szétszakítottabb, mint addig gondolta. Anyja hátrahagyott Bibliáját sokat forgatta otthon a tanyán, most hirtelen ragyogni, beszélni kezdett neki a legmélyebb bibliai mítosz: Ádám és Éva története, az édenkert, a sátáni kígyó, a bukás, a bűnbeesés mítosza.

Nem kellett nagy fantáziaugrás ahhoz, hogy Kölesdiben fölismerje a csábítót, amikor az egy kora tavaszi napon megállította a folyosón, és vastag ajkai közül udvariasan-kedveskedve ejtve a szót, megkérje egy fontos pártfőladatra.

– Arra gondoltunk, hogy a legközelebbi taggyűlésen tarts előadást a nemzetközi helyzetről.

Farádi Szabó nem lepődött meg, a válasz is egyszerűnek látszott.

– Rendben van. Ideadjátok a szöveget, és én fölolvassom.

– Várjál, várjál csak. Éppen arról van szó, hogy szerintünk neked van akkora képzettséged, hogy a sajtóból össze tudsz állítani egy ilyen anyagot. A párt részéről külön kitüntetett főladat ez számodra, Farádi Szabó elvtárs.

Hősünk még mindig látott egéruat.

– Honnan gondoljátok, hogy én képzett vagyok? Külpolitika? Ahhoz évek keltenének, míg én képet adhatnék ilyen fontos ügyről. Csak azt tudom elképzelni, hogy mondjuk, te megcsinálod, vagy az ideológiai titkár, és én elmondom.

– Ha összeállítanám, föl is tudnám olvasni. Nem ez a főladat: épp hogy a dolgok értékelése a fontos – Kölesdi szavai most már kioktatóbban, türelmetlenebbül hangzottak.

– Nem vállalhatom az értékelést, éppen az értékeléshez érzem magam nagyon is képzetlennek.

Kölesdi parancsolóan mondta:

– Na, Farádi Szabó elvtárs, ne vitatkozzunk tovább. Megcsinálod és fölolvassod. Éppen egy jó heted van rá.

Farádi Szabóban megfeszült az ellenálló akarat.

– Nem tudom megcsinálni.

– Egy hét múlva jövök érte.

Farádi Szabóra ráborult az emésztődés, töprengés éjszakája. Gizi nem látta reménytelennek a helyzetet. Azt ajánlotta, hogy segít kiollózni az újságokból a vonatkozó külpolitikai részeket. Könnyűszerrel túlesnek az egészen. De azért ő is idegesebb volt a szokásosnál: jobban féltette kettejük létét, mint eddig bármikor. Férje nem értett egyet vele. „Mit gondolsz, érvelt, elég ezeknek, hogy egyszer megcsinálasz valamit, legközelebb már pártiskolára küldenek, tisztséget varrnak a nyakadba, aztán az isten se szabadít meg tőlük. Egy millimétert se szabad lépni, pontosan érzem.” A felesége nem ellenkezett, hiszen úgy gondolkodott, mint ő, csak nem akart törést, bajt, lelepleződést. Azon törte a fejét, hogyan kerülhetnék el a színvallást. Sokat beszélgettek, találgatták a

lehetőségeket a bekövetkező napok során, de nem találtak megoldást. Végeredményben mégis csak Pistának kellett döntenie. Az első alkalom erre előbb nyílt, mint gondolta. A titkár is tarthatott Farádi Szabó macacsságától, mert nem várta meg az egyhetes határidő végét; már két nap múlva megállt az íróasztala mellett. Nem szólt, csak figyelte a feléje forduló arcot. Így nézték egymást egy másodpercig, aztán Kölesdi elővette nyálkás mosolyát, és nyelvével mindig cserepes ajkát megnedvesítve kérdezte:

– Na, hol tartasz?

Farádi Szabó nem árulta el feszültségét, amikor egyszerűen közölte vele:

– Próbáltam, de nem tudom megcsinálni. Hidd el, hogy nem nekem való föladat ez; meghaladja a képességeimet. Nem tudom megcsinálni.

A titkár olyan volt, mint pap a gyónójával:

– Csak igyekezz. Látom, van benned türelem. Nem kell mindjárt kijelenteni: nem vagyok elég képzett. Egyikünk se volt elég képzett, de megtanultuk, amit kellett. Neked is jó alkalom ez a tanulásra. Hiszen éppen a tanulás a cél. Az egyetemen is tanulsz, vagy nem?

– Nézd, én abból is tanulok, amit te most mondasz.

Kölesdi elment, de ettől kezdve mindennap benézett az irodába, és megkérdezte, hol tart Farádi Szabó. Az csak annyit mondott: „Hiába, nem vagyok fölkészülve, nem tudom megcsinálni.” A párbeszéd ennyire rövidült a hátralevő napok folyamán. Végül eljött az ütközet döntő napja. Kölesdi már reggel hétkor ott volt a sápadt, ideges, ijedt Farádi Szabó asztalánál. Munkatársai is ellenszenvvel figyelték, amint megkérdezi tőle: „Na, Farádi Szabó elvtárs, megvan?” Az összeszedte minden erejét, és tagadólag rázta a fejét.

A nagy, magas embert előntötte a düh, de türtőztette magát.

– Akkor mondd nekem valamit, elvtárs. Én most fölmentelek a mai munka alól. – Körülnézett az irodában. – Az elvtársak majd elvégzik helyetted a rádéső részt, ugye? Te addig itt helyben összeállítod az anyagot. Délután négyre ott leszel, és fölolvasod a taggyűlésen.

– Csináljátok meg a szöveget és én fölolvassom. Mondtam, hogy nem értek a külpolitikához. Te mégiscsak titkár vagy.

– Én veled most már nem vitatkozok. Kevés az időnk. Nekem is megvan a dolgom. Neked is.

Elment, és óránként újra megjelent. Megkérdezte, hogy áll a munka. Farádi Szabó csak ugyanazt tudta mondani: ő nem ért a külpolitikához. Az osztály riadtan nézte az ütközetet. Közvetlen főnöke, egy jámbor, de annál ijedősebb ember, kérlelni kezdte: „Nem baj, ha nem lesz tökéletes, csak írdál valamit. Ne hagyd, hogy kiporolják a nadrágodat.” Pistával azonban már nem lehetett beszélni. Ráhagyták: mindenki a maga sorsát kovácsolja. Sajnálták, valahogy mégis megérezték: ez nem az az eset, amikor beszélhetnek egy végzetesnek látszó döntésbe.

Így telt el a nap. Hősünk remegett és izzadt. Sose volt még ilyen közel a kárhozathoz és az üdvösséghez. De mit hoznak a következő órák? Ez volt az, amit nem tudhatott. Lehet, hogy azonnal röpülnie kell a gyárból. Eszébe jutott a sertésvágóhídi tapasztalata: az ördög és hívei nem késlekednek. Négy óra előtt néhány perccel utoljára jött Kölesdi:

– Készen vagy?

– Mondtam, hogy nem tudom megcsinálni.

Kölesdi sietett kifelé a szobából. Fordulás közben mondta:

– Ennek viselned kell a következményeit, elvtárs!

Összeszorult szívvel ült a taggyűlésen. Mellette Gizi. Ó, a két hűséges, munkás származású „dolgozó"! Mikor a titkár odaért, hogy a harmadik napirendi pontot bejelentse, Gizi megfogta Pistája kezét. Izzadt, reszketett az, de nem volt nyugodtabb a feleségéé sem. A titkár emelt hangon jelentette be: „A következő napirendi pontunk a külpolitikai beszámoló lett volna, de ezt Farádi Szabó elvtárs hanyagsága miatt el kell halasztanunk." Nem hasadt meg az ég kárpitja, nem lepték el kígyók és békák seregei a világot. Éltek, hazamentek, Farádi Szabó meg a felesége. Hetekkel később megtudták egyik szakszervezeti vezetőtől, aki nagyon szerette őket, majdnem barátjuknak számított, hogy beírták a nyilvántartási kartonjukra: „Teljesen passzívak. Szemmel kell tartani őket."

– Hát nincs igazuk? – nevetett Farádi Szabó a feleségére, amikor hazafelé menet becsukták maguk mögött a szürkére festett, vörös csillagos gyárkaput.

Onán ötlete

A kiűzetés azzal is együtt járt, hogy amióta a válás szóba került, értelmüket veszítették a szeretkezéseik. Gizi olyan lehetetlen idegállapotban járt-kelt a lakásban, főzött, mosott, vitte Andrist iskolába, ami minden vonzóerejét megszüntette. Farádi Szabó folyton gondolt rá, de végül is lemondott arról, hogy közeledjen hozzá. Előfordult, hogy odabújt mellé éjszaka, de a felesége érzéketlen volt, gúnyos: kitalálta, hogy férje máris az impotencia határán van. Deszkaként feküdt, ha Farádi megsimogatta a mellét, fölháborította, ami egyébként örömet, izgalmat kellett volna hogy okozzon neki. Szerelmi életük ilyenformán szaggatottá, majd lassacskán, Pista egy-két sikertelen kísérlete után semmissé vált. Úr keletkezett a helyén. Az elviselhetetlenhez ez is hozzátartozott, s talán a szabaduláshoz is. Csak hát hogy lehetett így élni heteken, hónapokon át?

Olyan erősen oda volt kötve az asszonyhoz, hogy másra nem is gondolhatott. Ami nem jelentette, sose jelentette, hogy nem lát meg más nőket, asszonyokat; arcokat, hajfürtöket, márványos nyakakat és hátakat. Csípők és fark feszülését utcán, strandon, az irodában, üzemekben, ahol megfordult. A véletlen, amit egyre jobban elfogadott jó és rossz formájában egyaránt, ezúttal is vezető szerepet kapott. Az osztályra odakerült egy új nő. Fiatal, szőke hajfonatos, rózsaszín arcbőrű teremtés. Farádi Szabó tudta róla, hogy nemrég ment férjhez: rajta volt a mozgásán, a mosolyán az első szerelmi-tesztí élmények kicsit röstellt, de annál áhítatosabban fogadott vonása. Kedves, nyitott lelkű asszony volt; Pistával valahogy az első naptól kezdve rokonszenvezett. Munkatársi viszonyuk lassan-lassan valamiféle kimondatlan bizalmassággá vált. A fiatal, naivan virágzó nő, úgy látszik, tisztelt valamit benne, amiről egyikük se tudta pontosan, mi az. Lehet, hogy Elvira éppen azt érezte meg Farádi Szabóban, amit az el akart titkolni: az életképtelenségének csöndes, lemondó elismerését, és az ezzel járó engedékeny, bizonyos fokig jókedélyű magatartást. Pista úgy tudott mosolyogni vagy szomorúan járnivalni egész nap az emberek között, mint valami kínai vagy japán. Távoltságot tartott, és mégis közvetlen volt mindenkivel.

Egy idő után azt vette észre, hogy mind gyakrabban akad meg a szeme az asszonyon, tekintete végigsimítja az asztalra könyöklő vagy támaszkodó nő fenekét. Elvira többnyire nadrágban volt, és a feszes anyag jól mutatta még lányos, mégis kellően domborodó idomát. Egy alkalommal, amikor közvetlenül előtte feszült ott ez a hívogató testrész, már-már kész volt megsimogatni; nem tudta elképzelni, hogy a nő

megsértődik. Végül is visszafojtotta vágyát: nem akarta, hogy az a természetes bizalom, amely olyan kellemesen kapcsolta össze őket, megzavarodjon, vagy más jelleget kapjon. Egy este azonban, lefekvés után (akkor már külön ágyban aludt ő is, a felesége is) váratlanul fölédződött benne a puha, vékony derék, és a nem túlságosan erős hajlatú, de formás csípő, s a meghajló, megfeszülő fenék. A kép annyira erőssé vált, hogy egész testét olyan izgalom járta át, mintha mindaz, amit elképzelt, ott volna valóságosan is mellette. Már megérintette, már simogatta Elvira mellét, arcát, hasát, lábait, fenekét. És természetesen erre megmozdult régen alvó vesseje. Csak hozzá kellett kicsit érni, hogy Elvira kék szemét is lássa, lihegését is hallja. Olyan ritmust érzett, amely a fokozatok szabálya szerint juttatta el a végső képig, az egyesülésig, a robbanásig, és az asszonynak elsusogott hálás szavakig.

Ott feküdt az ágyán fölízgatva, majd lecsitulva, de valójában nem volt meglepve. „Onán már régen kitalálta, ami most velem történt”, igyekezett kicsinyíteni magában a fölfedezést. Volt azonban benne meglepetés is: a Bibliában nem olvasott arról a szépségről, arról az esztétikai ajándékról, amit kapott. Tudta, hiszen Gizivel is megtapasztalta, hogy szinte nagyobb az esztétikai része a szeretkezésüknek, mint az idegek villámcsapása, vagyis, hogy a gyönyör se nem testi, se nem lelki elemekből lobbant össze, hanem valamiféle megfogalmazhatatlan új minőség pillanatnyi keletkezéséből – az mégis csodálkozással mámorította el, hogy a társat, a másikat a képzelet odaparáncsolhatja az ágyába. Kellott egy létező nő víziója ahhoz, hogy a különös mű, amit a testek egyességének szokás nevezni, létrejöhessen és működjön. A valóságot fölédzhetette magának, de nem találhatta ki. Nem légi tündérrel, testetlen kísértettel szeretkezett, hanem Elvirával, akit másnap megint megcsodált és titokban szeretett, anélkül, hogy valaha is beszélt volna neki éjszakai viadalaikról, melyekben csillagok hulltak, holdak jöttek föl, nyugodtak le; és a Fiastyúk fáradhatatlanul vigyázta milliárd kicsibéjét.

A látogatók egyszer sem csöngetnek

Annyit hallott az éjszakai, hajnali elhurcolásokról, hogy nem érte egészen váratlanul, amikor érte is eljöttek. Már szürkült, és ahogy a lépcsőről a lakása ajtaja elé ért, két magas, föltűnően jólöltözött és csöndes úr lépett oda hozzá.

– Farádi Szabó István?

Nem volt ideje bármire gondolni, megrémülni. Bár tudta, hogy *arról* van szó, amiről mindenki beszélt.

– Igen.

– Menjünk be, igen? – mutattak az ajtóra.

Farádi Szabó kinyitotta az ajtót. Beléptek az előszobába, ahol a két elegáns úr rögtön megragadta két oldalról a karját:

– Ne menjen tovább! Azonnal rakjon ki mindent a zsebéből és a táskájából!

Az előszobátükör alatt kis, hosszúkás asztal állt, arra tette ki hősünk, amit a táskájában meg a zsebeiben talált. Könyvek, személyigazolvány, kulcsok, egy kiló kenyér: effélék kerültek elő. Aztán még az utazási bérlete és egy notesz. Az urak mindent gondosan megvizsgáltak, végül nem maradt más hátra, csak a notesz. Azt lapozgatták át tüzetesen, míg Pistának mozdulatlanul kellett állnia az asztal mellett. „Megvan!” kiáltott egyszer az egyik belügyes, és mutatta a társának, amit talált. Farádi is jól látta a neveket, melyeket egyik egyetemi előadáson följegyzett magának. Magyar frók, költők, festők nevei voltak egymás alá írva a noteszlapon. Köztük Arany neve is.

Ezt látva csillant föl az urak szeme. Úgy látszik, nem láttak mást, csak ezt, mert zordon hangon kérdezte egyikük:

- Megmagyarázná, hogy ez mit jelent?
- Semmit. Egyetemi jegyzetek. Ez itt Arany János a többi magyar költő között.
- De maga itt aranyról jegyzett föl magának valamit!
- Mondom: Arany Jánosról van szó.

Az urak újra elolvasták az egész névsort, majd tovább lapozgattak a noteszben. Nem hittek a szemüknek és a fülüknek. Közben megérkezett Gizi is a gyerekekkel. Őket azonnal beküldték a szobába, nem engedték, hogy Pistával csak egy szót is váltsanak. Gizi azonban egy pillantással föl mért mindent, arca krétafehér lett, de nem sírt el magát. Tudta, hogy férje sok mindent mondott az elmúlt években, és nemcsak négy szemközt, hanem az osztályon is, ami éppen elég lehetett ahhoz, hogy besúgják és elvitessék. Némán várakozott a szobában, Farádi Szabó hallotta, amint kisfia csöndesen kérdezteti az anyját: „Mit akar ez a két bácsi?” De választ nem kapott, Gizi nyilván jelezte neki, hogy hallgasson.

A két figyelmes úr ezután intett, hogy menjenek be a szobákba. Gizi azonnal hősükre nézett, látta, hogy sima, sőt kicsit gunyoros is az arca. Valamivel nyugodtabb lett, míg azok körüljártatták tekintetüket a teljesen átlagosan berendezett és inkább szegényes bútortatú szobákban. Kinyitattak néhány szekrényajtót, fiókot; vizsgálgatták a könyvsorok címeit. De – és Farádi Szabó ezt érthetetlennek találta – nem tartottak rendes, alapos, mindent föltúró házkutatást. Mielőtt távoztak, aláírtak vele egy papírt, mely szerint arról, ami történt, senkivel sem szabad beszélnie. Azzal a gondolattal írta alá, hogy úgys mindenkinék elmondja. Nevetségesnek érezte az okatlan titkolózást: mit képzelnek, még cinkosuk is legyen?

Elmentek.

Gizi és Andris mindjárt odarohant hozzá, ölelgették és sírtak. Gizi annyira tele volt aggodalommal és szeretettel, mintha házasságuk legkezdetén tartanának. Föloldódtak és beszéltek. Beszéltek, beszéltek, mert mérgezett idegeiket csak a beszéd, a találgatás szavai tisztíthatták meg, legalább átmenetileg. De ez az átmenet ezúttal hetekig tartott.

Sohasem derült ki, végül is mit akart a két nyomozó. Az osztályon olyasmit suttogtak, hogy valamiféle összeesküvés vagy svájcióra-csempészés nyomára bukkant a rendőrség, és bizonyos jelek arra utaltak, hogy Pista közvetlen munkatársai is részt vettek benne. De soha senki nem bukott le. Arról sem szereztek tudomást, hogy mások lakását is átvizsgálták volna. Gizi azt mondogatta a barátainak, hogy nyilván Pistát akarták valamiben tetten érni, esetleg megijeszteni: hátha bűnös, és akkor menekül vagy kibeszéli ellenzéki gondolatait; és így a kezükbe adja magát. Farádi Szabó azonban csak azt mesélte jobbra-balra, hogy „fölkerezték” a belügyesek. Más nem történt. El se vitték, folytatása se lett az ügynek. Attól kezdve (itt van megint az „attól kezdve”) viszont már tudta, mekkora karddal hasít szervezetébe az a rettenet, amit annyian átéltek akkoriban. „Az az iszonyat, hogy visznek, és nincs segítség, és nem tudom, mit akarnak tőlem, mit akarnak velem. Hiszen bűnös vagyok, gyűlölöm őket, és ők lehet, hogy valahogyan már megtudták ezt.” Sebet kapott, ami soha többé nem gyógyulhatott be egészen. Pedig igazán nem bántották. Csak megismerte azt a pánikot, amit a madár érezhet, amikor szájába kapja a macska, ide-oda rázza, hogy csak alig hallhatóan sír a szerencsétlen. Aztán a ragadozó, mint aki megelégtelt a szép játékot, ravaszul figyelve áldozatát, elereszti. Hogy amikor már szabadnak hiszi magát, egyetlen csapással fölhasítsa a mellét.

Hallgatózva és borozva

Nem gyújtott villanyt. Az ablaknál ült a sötét szobában. Hallgatózva és borozva nézegette az őszi csillagfürtöket a budai ég fölött. A hold már fönnon volt, de csak akkora, mint egy kis görbe kard. Nem bánta volna, ha beállít a fia, mégse fájt, hogy tudta, ma nemigen jön: mindig előre megbeszélték a látogatását. Élvezte a vörösbor agyra zúduló látványát. Megnézte a kinti hőmérőt: három foknál csillogott a higany, és azokra az őszi gondolt, amikor még... amikor még azt hitte, hogy nincs más, csak a kora reggeli fölkelések, a lovak itatása, a trágyázás, a habzó és meleg tej, amit az apja kifejt a sajtárba. Rozskenyeret szeltek a tejbe, az volt a reggeli. Hirtelen izgatott lett: föl tudja-e idézni a lovaikat, Barnát és Madárt? Az apja hangját máris hallotta: „Hó-ha, te Madár, gyorsabban, Barna, az istenedet!” Nyargaltak (apja kedvenc szava!) a faluba, ő néha odapöccintett a két ló farára a könnyű szjostorral. Már túljutottak a pusztá elején álló bádognakrisztuson, apja megemelte a kalapját, és hej, ott futottak a nagy, hosszú akácson, amit annyira szeretett, hogy kicsurrant a könnye, amikor évekkal a háború és forradalom után elszaladtak oda Gizivel meg Andriszal, és nem találtak belőle csak egy-két nyomorult bodzabokrot a végelethatalatlan szántások mentén. Az akácson után a lapályos, mocsaras határ következett, ahonnan már láthatták a falu tornyát. De közben a hatalmas, boglyas koronájú fűzek mentén kocszáltak, egyiknek-másiknak villám csapott az oldalába, kiégett üregeik mindig félelemmel töltötték el szívéit. De úgy érezte: a legszebb szobrok, melyeket életében látott. Hazafelé is úgy várta már az öreg fűzeket, mintha valamit megmagyaráznának abból, amit ő magában a táj rejtélyes ellenállásának, tartózkodásának nevezett. Persze, évekkal később, amikor emlékeit rendezgette. Hogy itta Barna és Madár a vizet hajnalonként a vályúnál, ahogy odavezette őket az alvó tanyaudvar csöndjében! És ő milyen bizakodó volt, és mennyi remény feszítette a mellét!

Nem is vette észre, a hold már jóval odább kúszott az égen, a csillagokat ezüstös köd halványította el, és lassacskán a fűtött szoba is hidegebbnek érződött. De nem feküdt le, míg meg nem itta az üveg bort, nem gondolt végig mindent, ami azelőtt történt. Mi előt? – akadt el a töprengésben. Mielőtt lelepleződtek a dolgok, és úgy élt, mint Ádám a paradicsomban, igaz, hogy keményen kellett dolgoznia. A kapálást, répaszedést, egyelést, az őszi eleji krumplivermelést mindig unta, de csinálta, mert apja annyira büszke volt arra, hogy egyetlen fia milyen jól dolgozik. Hol is vált el mindez? Nem tudott biztosan megkapaszkodni egyetlen időpontban, eseményben sem. Talán a gyerekkor végével... igen, akkortól nem tudott úgy elmerülni a citerázásban, mint annak előtte. Talán Veér Olga volt az oka, talán az, hogy a győri polgári iskola után Budára került gimnáziumba.

Az utolsó kortyokat itta ki a poharából.

Talán, ha nem hagyja ott a tanyát, a földet, a falut? A város térítette volna el arról az ártatlan, naiv pályáról, melynek szélén az öreg fűzek görcsösen őrizték a természet és a föld dertjét, szívósságát? De hát a szívósságom megmaradt! – állt föl a székről, és nyitotta ki a heverőjét, hogy lefeküdjön. Fölvette a pizsamáját, és az elalvás utolsó pillanataig nézte a ködcskókat, ahogy fokozatosan elhomályosították az éjféli utáni mennyboltot a házakkal, mint sűrűn nyüzsgő, nagy kullancsokkal ellepett hegyek fölött.

Az abszurd himlőhelyei

Abban az évben már mindenki sokkal jobban félt. Elhalkultak a folyosói eszmecserék is. A Gonosz Angyalok elektromos karddal kaszabolták az élőket, és az élők nem tehettek semmit: várták az utolsó órát, elvitetésük vagy föláldozásuk idejét. Farádi Szabó is kevesebbet beszélt, jóslatai képtelenebbül hangzottak, mint valaha, bár ő még mindig a dolgok rendjére hivatkozott. Arra a rendre, amely a filozófusok és a modern fizikusok szerint mindig megszületik; meg kell születnie a káoszról.

De hiszen azt is rendnek nevezték az újságok, amelybe majdnem mindenki belepusztult, vagy súlyos sebeket szenvedett. A hazugság és az erőszak, a megtévesztés és főnnehéjazás pillanatait és évszázadnak tűnő napjait is rendnek minősítették a recsegő hangszórók. Farádi Szabó későbbi életében sem volt már képes meghallgatni Beethoven F-dúr románcát, mert mindennap hallgatta a gyárba be- és onnan kifelé menet, reggel és délután. Beethoven örökre összelegyült a hamissággal, képmutatással, bizonytalansággal és kiszolgáltatottsággal. A zenét legyőzte az a nyúlós, tapadós sár, amit ez a rend mindenre és mindenkire ráfröcsögött.

Különös formákat talált ki magának ez a sár. Egyik műve Frink Géza volt. Ez a fényes fekete, olajos hajú, keskenyre vágott bajszú ember úgy jelent meg a gyár egén, mint a szép mesék vándorlegénye: senki nem tudta, honnan jön, mit tud, mit akar, meddig marad, mi van a tarsolyában. Gyorsan föltűnt a röpgyűléseken ellentmondást nem tűrő szónoklataival, az ellenséget leleplező kitéréseivel, fenyegetéseivel, de főleg elvi szigorával. Szaladhattak az imperialisták és honi pereputtyaik az árnyékszékre, ha ő fölemelte a hangját, és vesszőcsapásszerű jelzőivel, igéivel, kézmozdulataival odaküldte mindnyájukat, ahová valók: a pokol legfortyogóbb fenekére! Az utólérhetetlen pártgyűlésein tovább növekedett ez a művészet, egészen a paroxizmust megközelítő égreüvöltésekig.

Alig fél év alatt a hollóhajú, baritonhangú, villogó szemű, középtermetű Frink lett a gyár központi párttitkárságának propagandafőnöke. Mindenki tőle félt, tőle kért tanácsot, mert tudásához az is hozzátartozott, hogy személyes érintkezésben közvetlen, szinte nyájas, ráadásul roppant segítőkész volt. Érezni lehetett, hogy nem ismer elintézhetetlen ügyet, ha hozzá fordulnak. Nem szerette senki, de figyeltek rá, elismerték, hogy ravaszabb, hajlékonyabb a kigyónál, lefegyverzőbb mosolyú az elsőáldozó kislányoknál. Pistát egyre inkább valamiféle vidéki Mefisztóra emlékeztette. És ez a Mefisztó, ki tudhatná, miért, Farádi Szabót különleges közvetlenséggel tüntette ki. A hatalom rettegett tigrise némelykor csak odaült hősünk asztalához, és meghittelen elbeszélgetett vele. Pistának finom orra volt: érezte rajta a kénköbűzt, de nem mondhatta, hogy menj, mosakodj meg, mielőtt ideülsz. Nem mondhatott semmi ilyesmit: hallgatta, amint Frink a gondjairól, közelgő házasságkötéséről beszél. Politikáról soha nem esett szó, mintha csak ez lett volna baráti érzéseinek legfőbb jele: a politika maradjon kívül, amikor ők ketten, férfi a férfival, szót cserélnek.

Farádi Szabó gyanakvása azonban egyáltalán nem szűnt meg. Csak mint eredménytelen detektívnek, nem sikerült bizonyítékot találnia hozzá. Hogyan is férhetett volna kétség ahhoz, hogy Frink kommunista, és hogy a legfőbb helyen vannak pártfogói? Telefonjai, pesti autótűjai és hivatkozásai eleve eloszlattak minden kétséget. Áldozatai még inkább: a gyárban bizony számon tartották, kiket vitetett már el, kit raktak ki a kapun, kiknek nyomozta ki bűnös múltját. Művére azon a napon tette föl a koronát, amikor az egyik legismertebb és legnagyobb tudású mérnököt táblával a nyakán kivezet-

tette a főbejáraton. A jogos munkásmegtorlásra az adott okot, hogy az illető többszöri személyes rábeszélése után sem engedelmeskedett Frinknek: csak egyhavi békekölcsönkötvényt jegyzett, mikor pedig Géza példamutatást várt tőle, háromszoros jegyzést követelve a jámbor, rendkívül türelmes magatartású embertől, aki ezúttal macskul ellenállt.

Frink szendvicsembert csináltatott belőle: ifjúkommunisták nagy táblát akasztottak mellére-hátára, ezzel a fölirattal: „Így jár, aki szabotál!” A szellemes szöveggel végig kellett sompolyognia a gyár főutcáján, ezek és ezek megvető tekintete kísérte. Így lett mégiscsak példamutatás az akcióból: láthatták, hogy a kommunisták nem kukoricáznak sokat. Hátravolt azonban még egy utolsó simítás a remekműből. Frink nem tétozott: miután heves szavakkal alázta meg az áldozatot, nekifutásból farba rúgta „a munkásságnak ezt az eszeveszett ellenségét”. Farádi Szabó meg-megakadó lélegzettel figyelt, meddig megy még el az ő őszinte, megértő beszélgetőtársa, aki annyi gyöngédséggel tudott beszélni leendő menyasszonya táncosnői mozgásáról? Azt is szemmel tartotta, ki tapsol a tömegben, amikor kiszolgáltató munkatársuk majdnem előrezuhant a rúgástól. Voltak tapsolók, vicserogva kiáltozók, de talán többen azok, akik némán, részvétellel vésték emlékezetükbe, amit láttak.

Amikor legközelebb odaült hozzá, Farádi Szabó valóságos rosszulletet érzett, húzódkodott odább a székével, amennyire csak tudott. Még így is érezte Frink furcsa izzadságszagát, idegállapotának beteges, hisztérikus jeleit. Politikáról megint nem beszéltek, de Pista észrevette a szobában ülő munkatársai viszolygó pillantásait. Azt mondták ezek a szemek, hogy őt tekintik Frink legfurcsább áldozatának, hiszen őt barátságával terrorizálja.

Nem sok ideje maradt a töprengésre, hogy tudna megszabadulni ettől az „egyoldalú” figyelmességtől. Amikor néhány hét elteltével egy hétfői napon belépett az irodába, azt kérdezték tőle: „Hallottad? Frink lebukott!” Az izgatott magyarázatokból aztán megtudta, hogy „barátját” letartóztatta a rendőrség, mert egy iskolában tetten érték, amikor a végében erőszakoskodott egy kislánnyal. A nyomozás során, hetek-hónapok hosszú múltával kiderült, hogy Frink Géza nemhogy a pártnak, de még a szakszervezetnek sem tagja. A vallatás alatt Frink bevallotta: azért nem próbált tagsági könyvhöz jutni, mert egy borsodi faluban már tag volt, de mivel szenvedélye ott is bajba sodorta, elmenekült, és attól félt, hogy ha bárhol belép, a központi nyilvántartásból keresői a nyomára bukkanhatnak.

Farádi Szabó émelyegve ismerte föl, hogy az emlékezetes rúgás és a megrontott kislányok esete között semmi különbség nincs, és hogy ebben a szájalmas komédiában sajnos ő volt a babérág, amelynek árnyékában a bűnös némi megtisztulást remélt visszataszító fertőzötétől.

Fehér lélek fehér havon

Amire nem szeretett gondolni, az Veér Olga halála volt. Elhessegette magától ezt a tényt. Valójában nem is hitte el, bár tudat alatt el kellett ismernie, hogy megtörtént a lehetetlen. De nem tudta elfogadni az elfogadhatatlant, Olgában annyi öröm és élet buzgott, hullámozott, kiáltozott elismerésért. Hogy is halhatott volna meg az a lány, aki egyszer fölült mellé a szánra, amikor fáért hajtott ki a pagonyba?

Az apja faragta, akácfából készült szánt Madár és Barna húzta, nagy volt a hó, mélyen belesüppedtek a lovak a még fölívágatlan dűlőúton a hóba, mégis gyorsan

haladtak. Hideg volt, a szél is kavarta a finom porhavat. De ők nem fáztak: vastag lópokrócokba burkolózva nevettek az együttlét furcsa lázosságában, nem is egymásra, inkább a megfagyott, élettelen világra, amely fölött csak néha-néha suhant át varjúcsapat vagy magányos vércse és sas. A nap nem volt képes áttörni a hideg párákon, amelyek a hó fölött megültek, mintha csak a nyulaknak akarnának védelmet nyújtani a lapályokon, ahol semmi más nem rejthette el a kórót, kinnmaradt kukoricaszárat, apró bokrot rágó hosszúfűleket.

Pista sose látta még ilyen szépnek, ilyen kicsattanóan pirosnak Olga arcát, fehér fogai úgy csillogtak, mint a kaláris, és két, kesztyűbe bújtatott keze egyre járt körbe a levegőben, mert folyton mesélt, mutatott, magyarázott valamit. Pistának az volt az érzése, hogy bármikor megsimogathatná fekete haját, megcsókolhatná a két orcáját. De azt is tudta, hogy így, csak elképzelve még szebb a vágyakozása. Meg aztán azt se sejthette, hogy a szomszédi egymásrautaltságon kívül, amely olyan föltétlen erővel köti össze a tanyaiakat, érez-e még mást is iránta a lány. Olyan természetesen, játékosan viselkedett, annyira tetszett neki ez a téli szánkőzés: lehet, hogy Pista nem is volt olyan fontos ebben az ujjongó, könnyű röplésben?

Az erdőben az erős, izmos Olga segítette fölrakni az akácronköket a szánra. Egykettőre készen voltak, fordultak vissza, mert baljósan esteledett, hiába járhatott még csak három óra felé az idő. És éppen olyan sejtelmesen suhantak haza, ahogy odafelé. Olga, ha lehet, még pirosabb, még fehérebb és vidámabb volt, néha megütögte Pista télikabátos hátát, míg az a gyepelőt és az ostort tartotta. Nem kellett Madárt és Barnát biztatni kicsit se: röptültek a síkos hóban, dobálták ollózva hátsó lábukat, csapták le-föl hosszú farkukat Olga és Pista szeme előtt.

Pista nem akarta elhinni, később se hitte el igazán, hogy így volt, hogy ilyen volt. Biztos csak álom volt, mert sose ismétlődött meg.

Amikor Pesten kapta a hírt, hogy Olgát elütötte egy orosz teherautó pótkocsija, azt se hitte el. A temetésén ott volt, hazament, vitte valami iszonyú erő, hogy a semmi szemébe nézzen. De a temetés csak olyannak tűnt, mint más falusi temetések. A halotti toron is ott szótlankodott Olga szüleivel és lánytestvéreivel. Mindenki siratta a gyönyörű lányt, senki sem hitte el, hogy ott fekszik a fagyos, kegyetlen rögök alatt, amit annyi virág és koszorú fődött be, hogy a szomorú halom az akácfaágáig ért. Mégse lehetett elhinni, hogy mikor már vége a harcoknak, elvonultak a németek, és az oroszokkal kialakult valamiféle viszony – hiszen a falubeliek nagyon józanul fogták föl azt, amit a megszállás jelentett számukra, és amazok se viselkedtek becstellenül, csak ha berúgtak –, nem lehetett elhinni, hogy éppen a csupa élet Olgát kapja el egy megcsúszó teherautó pótkocsija a faluba kanyargó országúton. A hó ráfagyott az útra, le is döngölték a gumikerekek, tankok: Olga ment haza, gyalogolt a tanyára, megtelhetett a lelke reménnyel, hiszen véget ért a háború, élt apja-anyja, testvérei. Biztosan dalogaltott magában, gondolta olyankor Farádi Szabó, ha a halál előtti pillanatot maga elé képzelte, s el is tudta, sajnos, túlon túl jól képzelni, mert ezerszer és még többször járt ott, ahol Veér Olga összeroncsolódott. A sofőr nem vette rögtön észre, mi történt, és a kocsit sokáig vonszolta még áldozatát. Fehér angórakesztyűs kezét, fehér bőrét, piros száját, amiből forrón csapódott ki a pára a hó fölött, amikor nevetett, és fekete hajfonatát nem tudta eltaposni semmiféle gépezet. Azt úgy látta és hallotta Farádi Szabó tíz és húsz év múlva is, mint akkor, amikor fáért röptette őket a szánon Bana és Madár.

Les Préludes

A sűrke Nagykörúton még többen tolongtak, mint általában. Most mégsem volt tömegszonya: könnyedén, szinte meggondolatlan magafeledtséggel lépett föl az úttestről a járdaszigetre, hogy villamosra szálljon. És egyenesen belefutott egyik osztálytársába. Nagyon régen nem találkoztak, és a megálló egyáltalán nem látszott alkalmasnak arra, hogy évek kimaradt beszélgetéseit pótolják. Siettek is mind a ketten. Hosszú, ösztövért és tempós szójejtésű barátja hát csak ennyit kiáltott neki, mielőtt fölszállt volna: „Idenézz, sikerült megvennem a Les Prélude-öt!” – jobb karjával föl-emelve, mutatta a papírborítót, amiben a lemez rejtőzött. De az ócska tok ezt a hirtelen mozdulatot láthatólag már nem bírta ki: alul kihasadt, a kemény bakelitlemezt leesett az aszfaltra. Ott ment szét darabokra a lábuk alatt. Farádi Szabó azt hitte, a magas, cingár fiú azonnal elsírja magát: „Öregem, tudod, mióta hajszolom? Ha nem ismerném jól a boltost, most sem kaptam volna meg!”

Tanácsalatosan nézték mind a ketten a barázdás törmeléket. Aztán együtt szedték föl és dobták a szemégyűjtőbe.

Ám a következő napok és hetek eseményeinek ismeretében ez a véletlen is kiolvasható előjellé vált. Hiszen másnap ott álltak az egyetemisták a gyár kapujában és a tizenkét pontos követelésüket felsoroló röpcédulájukat osztogatták olyan magától értetődő határozottsággal, mintha az ilyesmi nem lett volna halálos bűn a boldog kommunizmusban. Meglepődött-e Farádi Szabó? Nem lepődött meg, várta ezt a napot, még ha nem is tudott róla, hogy belül, nagyon belül, azokban a néma tudati rétegekben, ahova nemigen sűt le a kutakodó Én napja, valaki biztos volt benne, hogy lesz egy ilyen reggel. Az is szinte igazolásnak számított, hogy bent a faliújságon lógott már egy hetyke röplap, és senki sem merete letépní. Vagyis, amikor a kövérkés pártbizalmi némbor odarohant, hogy eltüntesse, hárman is körülállták, mire a nő úgy tett, mintha csak meg akarná igazítani, hogy jobban elolvashassa.

Farádi Szabó ekkor már az üzemi lapnál dolgozott. A szerkesztőséget a féktelen izgalom, a teljes fortyogás állapotában találta. Boldogan ugráltak: a titkárnő, a másik rovatvezető és azok a munkások is, akik éppen azért néztek be a laphoz, hogy újabb hírek után érdeklődjenek. A főszerkesztő, egy nem ijedős, és a megelőző heteket épp olyan kábulatban és fölindultságban átélő, Farádi Szabóhoz hasonló fiatal értelmiségi, Pesten volt a nyomdában, hogy a szedést ellenőrizze. Csakhogy akkor már nagyon is elavultnak, érdektelennek érezte hősünk a „bátor”, utalásokkal teli vezércikket. Fölhívta hát a főnökét, magyarázta, mi folyik a gyárban. „Azt látnád, itt mi van!” – szólt a válasz. „Megyek át az egyetemistákhoz Budára. Az újság nem érdekes!”

Novemberben, amikor a föld rengeni, a házak omlani, a fegyveresek hullani kezdek, még keservesebben értette meg, mit jelentett, hogy a Les Préludes összetörött, ráadásul rögtön, amint végre sikerült hozzájutnia. „Vagy egyszerűen csak babonás vagyok, mint egy paraszt?” – kérdezte magától. Ha akkor tudta volna, hogy az a két hét sokkal nagyobb fölindulásnak lesz az előjátéka, amely azonban csak több, mint három évtized múlva csodálkoztatja el a világot – nem babonára, hanem a dolgok titkos kapcsolataira gondolt volna. A hihetetlen összefüggésekre, melyben még az érzéketlen bakelit is Kasszandra lehet.

KISS BENEDEK

Deresedőn

*Bevérződő esték,
hamuszín hajnalok.
Ránk tör az öregség.
Hó füstje kavarog.*

*A régi tábortűz már
a hó füstje mögött
pernyéllik, föl nem sárgáll.
Ezüst ruhánk a köd.*

*Maholnap majd magunkra
maradunk, kedvesem!
Ezüst-ruhába bújva,
de jössz még, jössz velem.*

*Arany tűz nem ragyog már,
csak szemünk hunyorog,
ha egy-egy kaptatónál
karomhoz ér karod.*

*Kabátunk már ezüst köd,
de jössz csak, jössz velem,
míg föntről havat köpköd
az ég ránk szenttelen.*

*Ránk tör az öregség,
akár a tolvajok!
Bevérződő esték,
hamuszín hajnalok.*

Vojtinai tanács

*Ha hülyeség jut az eszedbe –
az még nem vers, barátom!
Ha sok hülyeség jut az eszedbe –
az még nem költészet.
Bár – szó ami szó –
a költőnek alkalmasint
sok hülyeség jut az eszébe,
de nem mindet írja le – annyira
mégse hülye! –
válogat közülük alkalmasint:
ez alkalmas,
ez nem alkalmas,
s végül maga is csodálkozik,
hogy ami maradt
– a jól megválogatott hülyeség –,
bölcseket megszegyenít.*

*Szóval, csak csínján
a hülyeséggel, barátom!*

KONTRA FERENC

A hold hazavezet

Távolodott a teherautó rekedt motorja. Szelek bóklásztak a roncsokon. Lánc lógott valahonnan a magasból, a szemeket megülte a rozsdá, hogy moccanni sem tudtak. Rücskös rúd lett belőlük, amit előzékenyen odanyújtanak, és fel lehet kapaszkodni rajta. A szemétkupacon túl a fák lőréséből a hold adott szaggatott jeleket. A platán reccsent és ketté-

hasadt. Olyan váratlan és megmagyarázhatatlan volt a jelenet, mintha a zenekar első hegedűse a dallam közepén váratlanul felállna, és a térdén kettétörné a hangszerét. Pedig viharok és villámok sem leselkedtek a közelben, csak a kiszámíthatatlan szelek és eldobott, szilánkokra szóródott üvegek. Mintha fenyegető és ugrásra kész lett volna minden kézzel fogható és anyagtalan.

Magányában csak őt vehették célba a szelek, hol visszafogták, hol meggyorsították a lépteit. Nem hallott még ekkora csendet kusza bokrok és nyiszlett fák között. A körvonalakból nem tudta kivenni, hova került. Sem a szelet sziszegő csendek, sem az ösvényszerű, száraz földnyelv, sem a vézna fűzek nem voltak ismerősek, és ettől mintha jobban fázott volna. Nem tudott felvenni még egy kabátot sem, eszébe sem jutott. Maradjanak is idegenek örökre:

életelemük a hiány, mint az eredendő bűn. Elhurcolták az éjszaka közepén, korábban sosem látta őket. Azzal vigasztalta magát, hogy a sötétség szabadságának szűkös a határideje. Egyszeriben határtalan gyűlöletet érzett, leginkább a saját tehetetlensége miatt, hogy igazságának nem szerezhet érvényt, hova szaladjon a megcsúfolt faluval, hiszen az igazság nem olajcsepp a sebre, hogy ne fájjon, ami éget, nem ültetik számár, hogy körülvigyék az utcán – az igazságnak szenvednie s rejtőznie kell, jutott eszébe az Evangélium, mintha a moralizálás kivezetné a sötétségből. Megkereste egy látomás:

a házunk helyén nagy semmi tátong, belevész a füstölgő kráterbe: a sötétség egy hatalmas fekete szoba, halál terpeszkedik az ablakában. „A halálról való gondoskodás talán egy olyan dolognak a súlyát igyekszik meghatározni, amelynek nincsen se súlyban, se terjedelemben, se időben elhelyezhető mértékegysége. S alkothatunk-e képet arról, aminek nincsen mértékegysége”, tette fel magában a kérdést, és nem talált olyan érvet, amely a törvény előtt őt igazolta volna:

„Ha élni akart az ember, meg kellett szegnie a törvényt, mert minden törvény halálra ítélte.” Számos tanulságot próbált levonni mindabból, ami történt, és úgy gondolta, ezek a tanulságok elvonják a figyelmét arról a lehetőségről, hogy esetleg egy erdőben körbe-körbe jár vagy aknára tapos, mégsem tudott virradatig egy helyben maradni. Talán attól fázott még jobban, mert visszapillantott:

szeme fekete lyuk lett, melyben minden fény és minden okosság eltűnik. Másodpercek alatt történt. Apja rémülten hátrált az ablak felé, az anyja az arcához kapta mind a két kezét, görnyedten roskadt le az ágyra, kiszolgáltatottságában érthetetlenül nyöszörgött valamit. Hiszen nem kisgyerek már, védekeznie kellene, futott át az agyán, de abban a pillanatban csak azt érezte, hogy képtelen lenne elfordítani a fejét. Valamilyen ördögi

terv gátolta ebben; félelmetes, hideg csillanás előzte meg a gúzsbakötöttség érzését. Egészen közel hajolt hozzá a pálinkaszagú lehelet. Nekifeszültek az idegen állon a borosták lövegei. A torkán érezte a kést –

– hideglelést jelentett visszagondolni a jelenetre, de ezzel óvta magát a csontjaiban érzett félelemtől, amely hullámokban tört a felszínre, s olyankor úgy érezte, ezer hangya mássza a bőrét. Hiszen a réten minden-hova telepítettek aknákat, csak a Jóisten a megmondhatója, hova mit raktak le. Mikor lephetik el újra kiránduló kisiskolások a környéket? Abban sem volt biztos, hogy jó irányban indult. Erdőféleiben botorkált, egészen ritkán álltak a fák a sorban, mintha kelleetlenül mennének. Időnként megsapta az orrát a frissen vágott rönkök illata. Mindent elvittek, amit csak lehetett: az erdőt, a szőlőtermést, a hidakat, az emberek lelkét meg a futballmérkőzést. Jó lenne okolni valakit érte. Mindig megfoghatatlanná maszatozzák a vádakat. Jó lenne, ha visszajönne mindenki. A másvilágról is. Jó lenne enni valamit.

A hold lassan körülrajzolta a tájat. Túlságosan szűkösnek látszott, még nem ismerte fel. Óvatosan rakta a lépteit, mintha tojásokon menne. Kiszélesedett előtte az ösvény; földútnak tűnt, melyen szebb napokon traktorok és arató-cséplők járnak. Üvegcserepek csillantak meg a földön. Mert a háború mindent összetört, minden híd

leszakadt. Ahogy lépkedett előre, egyre ritkultak a fák, már erdőnek sem tűnt a környék, és az úton egyre sűrűbb lett a ragyogás. Megállt, hogy kifújja magát. Hosszú ideje tett meg ekkora utat a szabadban. A pincében szakaszos álmai között aknák robbantak, golyók pettyezték az ébredést. Feloldotta benne a görcsöt, hogy kint barangol valahol, és semmi nesz, ami majdnem olyan érzés, mintha béke lenne. És nem lesz több támadás, visszamennek a fák régi helyükre. Elszaporodtak előtte az üvegdarabok. Zsebrette a kezét, és a járása már nem a bujdosó lopakodására hasonlított, hanem önmagára, mert biztos volt benne, hogy otthon étellel várják, mint amikor régen a focipályáról ért haza kimelegedve, és a szájában összefutó ízt elnevezte győzelemnek.

Torkán akadt a beszéd. Az ellenkező nyelven gondolta végig egy perc alatt, amit ki sem kellett mondania. A különbözőség alapján sokféleképpen lehet hatalmat bitorolni, ennek elismerésével pedig életet is lehet menteni, például úgy, hogy az apja kénytelen volt engedelmessé válni, hiszen amazok voltak fölényben; kések, kézigránátok és lőfegyverek széles választékával fitogtatták erejüket. Az apja meglepő hidegvérrel indult az ajtó felé. Az egyik fegyveres a hátába nyomta a géppisztolyát, és kikísérte. Hárman maradtak a szobában. Nem mozdult a kés a csendben. Sercenésnek hallatszott, ahogy kinyílt a pinceajtó. És az apja akkor előszedte a kis fémdobozba rejtett értékeket. Másként nem találták volna meg. Szavak nélkül is sejtette, hol tartanak a léptek. Az anyja akkor sem vette le az arcáról a kezét, amikor visszatértek a ládikával a szobába. A zsákmány eltűnt az egyik terepszínű hátizsákban. A csőre töltött fegyverek fenyegetően meredeztek, utat mutatva és noszogatva. A penge hidege még sokáig ott süttött a nyakán, nyelni csak óvatosan mert. Két bordája közé bökött hátul a puskacső. Egymás után háromszor ugyanoda, ami annyit jelentett, hogy szálljon fel a teherautóra. Biztonsági tűz lett belőle. Gyávák voltak az idegenek, és ugyanúgy féltek. Holttesteket nem hagyhattak maguk után. A többire pedig aligha lesz bizonyíték. Megtömték a zsebüket még utoljára. Már nem lehetett úgy kimetszeni valakinek a nyelvét, hogy elvérezzen, és aztán a halotti levélben infarktus szerepeljen a halál okaként. Mert

korábban ilyen eset is előfordult a faluban. Éppen a saját esete győzte meg arról, hogy már nem csinálnak azt, amit akarnak.

Horzsolásokat fedezett fel a karján. Többször a teherautó oldalának csapódott, vadul nyesték a kanyarokat, mint akik menekülnek. Ahogy számolta magában a kilométereket, nem vihették mesz-szire. A feszültség megtévesztően hosszúra nyújtotta a perceket. A szeméttelp a roncsokkal teljesen ismeretlennek tűnt. De lehet, hogy egy felperzselt településen hajtották le, akad olyan is a környéken. Visszapergette magában többször a jelenetet:

az volt a sikeres rablás alapja, hogy a szülők mindent megtennének a gyermekükért, a célratörő módszer biztosan sokszor bevált. Mert mindenki tudja, hogy az otthon az, ahol a kincsek vannak, igazi tárháza a kapzsiságnak az ideiglenes és tartós hatalmak előtt. Olyan émélygősen szépek a könnyen szerzett ékszerek, mint a falvédők az ágyak felett, és olyan értéktelenek, mint a pincébe rejtett bizsuk. Értéküket nem pénzben mérik. Akik itt mélyen gyökereznek a földre, kismizmizve is kifoszthatatlanok. Az üveg fényesebben csillogott az úton az aranynál. A holdfény visszatükröződött a szilánkokon, mutatva az utat.

PAPP GYÖRGY: AZ HOL ÉN ELMEGYEK

KÁLNAY ADÉL

Hazatérés

1.

– Ez hát a te világod itt – nézett körül annyi év után először barátja szobájában, de hirtelen el is hallgatott. Istenem – sóhajtott fel magában –, mennyiszor elképzelttem ezt a találkozást. Szinte éreztem a boldog ölekezést, az elfogódottságot, a lassan oldódó feszültséget, a semmihez sem hasonlítható szentgyörgyi bor ízét, az összecsendülő poharak lelket megvidámító hangját, a szinte már nekünk is hihetetlen, immár csak számunkra létező múltunk meséjét, ahogy egymás szavába vágva idézzük közös ifjúságunk szellemét. Meglepetés akartam lenni – szólalt meg újra, mintegy mentegőzve. – Az vagy. – Messziről, nagyon messziről jött a válasz, egy másik világból. Hát igen – gondolta –, barátok voltunk, most pedig két öregember vagyunk. Akkor váltunk el, amikor még bármi lehetett, és akkor találkozunk, amikor már minden megtörtént! Hogyan is képzeltem, hogy áthidalható ekkora távolság! – Te úgy öregedtetél meg – hallotta barátja hangját –, ahogy azt el lehetett képzelni. Az én helyzetemet pedig egyszerűen nem lehetett elképzelni. Érzem, ez zavar most téged, ez az előre ki nem számítható történés, ehhez nem tudsz most igazodni, ezért fordulnál vissza legszívesebben. Érzem, ahogy árad felém a riadalmad és a kétségbeesett erőfeszítés, hozzáigazítani a sokat lejátszott filmet a valósághoz, s ez engem is felzaklat, pedig már nehezen bírom az izgalmakat. Talán hallgassunk egy keveset, amíg megszokjuk egymás jelenlétét. – Milyen igaza van, igaza van, mint mindig – gondolta, és igyekezett felidézni azt a könnyűséget, ami akkor fogta el, amikor leszállt a vonatról. Visszapergette az elmúlt napokat, a repülést a végtelen óceán felett, a néhány könnyű szivart, amit megengedhetett még magának, a légikisasszony elbűvölő mosolyát, a hangszóróból áradó rég áhított szavakat, a siető emberek zúravarát a repülőtéren, meg később a pályaudvaron. Hallotta saját hangját, ahogy jegyet kér, és érdeklődik a vonatindulásról. Hirtelen elszégyellte magát. Az egyetlen ember, aki miatt megtettem ezt az utat, most itt ül, az ablakhoz állított széken, az egyetlen barát, aki igazán fontos volt az életemben, és én megijeszttem csalódottságommal, várok tőle ki tudja, mit, holott évtizedek óta arra vártam csupán, hogy láthassam. – Nehogy azt hidd, hogy nekem könnyű, és tudd, megértelek! – hallotta ismét. – Talán nem kellett volna idejőnnöd. Láthatod, az én életem egészen más! De azért nem rosszabb, ezt értsd meg, csak más, mint amilyennek elképzelted. Emlékszel, mennyit vitatkoztunk? A létezés lehetséges módjai – ez volt a nagy álmod, hogy majd összegyűjtöd, ez lett volna a nagy mű, megírtad valaha vagy teljesen elfelejtetted? Hát látod, ez is egy létezési mód a sok közül, és nem is a legrosszabb. Persze, amikor megvettem ezt a házat, emlékszel, hogy örültünk, itt képzeltük el a jövőnket, a vidám társaságot, az olykor szükséges magányt, ami majd termi a békét és az alkotó gondolatokat, s mi mindent még... szóval, akkor még magam sem hittem volna, hogy mindebből ez marad csupán. Elképzelttem egy csendes, boldog életet, amit apránként raktam össze, akár a pénzt a fiókban, azt hittem, így lehet. De a nyugodt életre nem lehet spórolni. A sötétség úgy lopakodott köréjük, észre sem vették. Egyikük sem szólt, talán mert nem voltak szavaik, vagy mert csak túlbeszélték volna a valót. Később, amikor a halál néma döbbenetét kóstolgatta, vagy a falubeliek őt teljesen kívülrekesztő mormoló imáját hallgatta, sokszor visszaidézte ezt a mindent elborító vak

sötétet, ami ezen az estén rájuk zuhant. De nemcsak ez, eszébe jutott sok más dolog, távoli, messziről csengő szavak, érzések. Olyanok vagytok ti ketten, mondta anyja egy szilvalekvár illatú délután – az ősz ott ült közöttük a keskeny udvaron –, olyanok vagytok, mint egy gyümölcs két fele, ha szétválasztom is, a mag közös, mindkét felében ott a hiány nyoma, nem tudtok ti majd sosem szétszakadni. Jót nevettek ezen, s bólogattak, anya mindig igen találó hasonlatokat mondott, nagyszerű asszony, mennyire szerették érte! Ez a hasonlat aztán mindig visszatért, elevenen élt benne, amikor sorsa kettétépte életüket. Látta a kettéválasztott szilvát anyja kezében, s látta magán azt a mélyedést, ahonnan a mag kivált, fájtnak ez a hiány, és biztos volt benne, hogy barátjának legalább annyira fáj. Ahogy múltak az évek, egyre nagyobb vágyat érzett arra, hogy össze kéne tenni ismét a gyümölcs két felét, visszajönni, és valahogy összeforrasztani, aztán hirtelen rádöbben, a mag közben ki lett dobva, ki tudja, hová. Most, hogy megérkezett, és ott állt a szobában, érezhette a mag hiányát, a fájdalomtól jajgatott a lelke, s ahogy lassan ballagott fel a temetőbe, arra is választ kapott, amit ezerszer megkérdezett magától, mióta eszébe vette, hogy hazajön ennyi év után. A válasz most már egyszerű, haza kellett jönnöm, mert meghalt a barátom. Az egyetlen ember, aki félig én vagyok, és azt is biztosan tudta, hogy az a fele halt meg, akit jobban szeretett. A gyászszertartás után a temető hamar kiürült, senki sem maradt tovább, mint illett, ő maradt csak emlékeivel, a még élő, számára kevesebb felével. Felnézett a temetőn túl magasló hegytetőre, ott még fény övezte az orgonásíp-bazaltokat. Hangtalan gyászzenészek egy néma temetéshez, gondolta keserűen. Hirtelen egy kis alakot pillantott meg a bazaltok fölött. Egy kisgyerek, innen messziről is jól látszott törekeny alakja, ahogy mozdulatlanul a messzeségnek feszül. Hosszú idő telt el ebben a mozdulatlanságban, míg végül a kis alak beleolvadt az alkonyatba. Ahogy lassan lépkedett visszafelé a csendes utcán, mire elérte a házat, már úgy gondolta, képzelte csupán az egészet. Másnap hideg, esős reggelre ébredt. Nehezen jött vissza álmából, először azt sem tudta, hol van, és azt sem, hogy mikor. Az álom és ébrenlét határán egy régen elmúlt reggelen hitte magát, érzékelte a borongós hideget, és bosszankodva gondolta, milyen nehéz lesz így nekivágni a szüretnek. Keserűen eszmélt a valóságra, örökre elmúlt reggelek nyomasztó terhével öltözködött, nagy sóhajással vágott neki a napnak. Az elmúlt napok feszültsége miatt agyában ellenőrizhetetlenül iramlottak a gondolatok, hosszú évek alatt kimunkált önfegyelme nem működött. Sok terve volt erre a napra, s most csak járkált, nyomogatta a halántékát, és nem tudta elszánni magát semmire. Végül csak tüzet rakott, takarított, megetette az állatokat, szinte kétségbeesetten húzta az időt, ne kelljen barátja íróasztalához ülni, iratokat rendezgetni, személyes holmik után kutatni. Pedig ez várt rá, ez az utolsó, csak neki szóló kötelesség, a jó barát hagyatéka, ki tudja, hány oldalnyi írás, hányszor könyörgött értük, legalább egyet, hogy küldene, s mindig azt kapta, majd egyszer talán, de hidd el, nem igazán fontosak, semmit se tudnál meg belőlük, amit már ne ismernél. Most meg félt hozzájuk nyúlni. Mégis, amikor már végre ott ült és sorra nyitogatta a fiókokat, valami lázas sietség fogta el, mintha nem lenne elég idő mindent befogadni, elraktározni. Éppen belekezdett egy novellába, amikor pillantása egy kis füzetre tévedt, ez állt rajta – augusztus 10.– október 9. S alatta szálkás betűkkel: és aki egy ilyen kis gyermeket befogad az én nevemben, engem fogad be. (Máté, 18, 5) Megdöbbenten nézte a dátumot, az utolsót, ideérkezésének napját.

A napló elolvasása után újból felidézte az első furcsa érzést, a bizonyosságot további önként vállalt sorsáról, azt a pillanatot, amikor felnyitotta a füzetet. A rátalálás, az azonosulás pillanatát.

„10-e, hűvös, szélzúgásos nap. Egy nap, amelyen akik járnak tudnak, mozdulni sem akarnak, csupán heverészni, meleg takarókba burkolózni és elbóbiskolni. Igyekszem nem arra gondolni, hogy így is lehetne. Írtam ma néhány oldalt, így utólag nézve szinte fölöslegesen, csak hogy mégis higgyem, tettem valamit. Bosszús vagyok, sőt hisztérikus, sírni, toporzékolni szeretnék, mint egy kisgyerek. A zord idő elvette a napomat. Kint ülhetnek a lugasban, nézhetném a leveleken átszűrődő fény játékát, átszólhatnak a szomszéd kertjébe, élvezhetném kedves állataim soha meg nem szokható furcsa barátságát. Mindezt elrabolta tőlem az idő, pedig érzem, rövid lesz ez a nyár, jönnek a hideg őszi szelek, a nehéz ködök, és mi még! Az előbb volt csak, hogy itt téblábolt a Fiú, így nevezem ezt a különös gyereket, akit ezen a nyáron fedeztem fel. Úgy szokott ide, hogy észre sem vettem, éppen az állatokkal beszélgettem elmerülten, amikor megéreztem, valaki néz. Bolond kis öregnek hihetett, vagy hisz még ma is, nem tudom. Szinte minden szókinccse az igen, nem és a mindettől rejtélyesen különböző ühüm. Úgy tűnik, semmi sem unatja és semmi sem érdekli. Egykedvűen, de korántsem bambán hallgat, teljes befogadó, kérdés és ítélet nélküli, talán utolsó tanúja életemnek. Lent lakik, a legutolsó házban, vannak vagy tízen felnőttek, gyerekek, számomra nem tisztázott egyvelegben. Tíz-tizenegy éves lehet, sovány kis arca rezzenéstelen, nem nevet, nem sír, még csak nem is mosolyog. Fülöslegesen semmit sem csinál. Magától észreveszi, mit kellene tenni, vizet hoz, megeteti az állatokat. A köztes időben engem néz, nem figyel, ó nem, hanem – azt hiszem, ez a jó kifejezés – rajtam tartja a szemét. Ha felolvasok akár egy éppen elkészült oldalt, akár egy részt a Bibliából, vagy énekelek, mindig ugyanazt a tekintetet látom, ha a szemébe nézek. Eleinte bosszantott, sőt ingerelt, de mostanra elfogadtam. Egész életemben arra törekedtem, hogy elfogadjanak, mindig félttem, hogy nem adok eleget, vagy nem azt, amit várnak. Most pedig itt van ez a Fiú, és előttem ismeretlen okból jól vagyok így neki, ahogy vagyok. Néha azt gondolom, ember nem is akarhat ennél többet. Megtanított igazán megérezni, amit eddig csak szónokoltam, nem a mi dolgunk a titkok végére járni. A Fiú is egy titok. Gyakran van úgy, hogy mire fölbredek, már ott áll az ágyamnál, pedig ugyancsak korán kelek. Ilyenkor végignézi, hogyan bűvészkedem ki magam az ágyból, látja furcsa, siralmas hánykolódásomat a fürdőig, meg ahogy reggelit készítek zihálva az asztalnak, szekrénynek dőlve. Nézi és nem mozdul, megvárja, míg nyögve elvetődöm a karosszékben és kifújom magam. Mert ez az én nagy jelenetem napjában háromszor-négyszer, ennyire vagyok képes csupán, de ehhez ragaszkodom. Ő pedig taps nélkül veszi tudomásul, hogy vége az előadásnak, s mozdul, tenni a dolgát. Mindent megtesz, de ebbe a kínlódásba még sohasem avatkozott bele. Mintha kíváncsi lenne, mi várható tőlem. Tegnap gyönyörű idő volt, ebéd után elbóbiskoltam a lugasban. Amikor felébredtem, még egy ideig úgy tettem, mintha aludnék, résnyire nyitott szemmel figyeltem őt, mit csinál. Nem messze tőlem a fűben ült, a kezében egy fűszál végén egy katicabogár ágaskodott, támaszt, útja folytatását keresve. Hirtelen eszembe jutott az álmom. Vidám társasággal kapaszkodtam fel a hegyre, beszélgettünk, nevetgáltunk. Egyszer, éppen a keresztnél, ahol újabb, nagy ívű kanyart vesz az ösvény, kihulltam a társaságból. Én tudtam, hogy velük vagyok, de ők nem tudtak rólam többet. A legszörnyűbb az volt, hogy nem is kerestek, mintha elfelejtették volna: az imént még velük haladtam. Iszonyú érzés volt, megpróbáltam beszélni hozzájuk, hangoskodtam, viccelődtem, eléjük álltam, nem láttak, nem vettek rólam tudomást. Lassan abbahagytam a kétségbeesett erőlködést, és megálltam. Ahogy mind messzebbre jutottak, úgy zsugorodtam egyre kisebbre, végül már akkora voltam, mint egy porszem. Furcsa módon kívülről láttam ezt a folyamatot, teljesen beletörődve váltam semmivé. Különös

álom – gondoltam –, s amint néztem a Fiút, belém vágott a kívánság, szinte feljajdult a lelkem, jaj, csak felmenni még, úgy, mint ezerszer, érezni fenségét, beszívni a füvek, virágok bódító illatát, OTT LENNI! a tetőn. – Megtennéd – szóltam hirtelen és engem is meglepett –, megtennéd, hogy felmegy a hegyre? Már állt is, ruháját simíttgatta indulásra készen. – Ne most – ijedtem meg – késő lesz már, majd holnap. Engedelmesen leült, s tovább forgatta a fűszálat. A bogárka széttárta szárnyait, talán az előbbi mozgástól megijedve, vagy éppen erőt merítve ebből, elrepült. Amikor éjszaka a dühöngő viharra felébredtem, még reméltem, hogy amilyen gyorsan érkezett, úgy el is vonul a rossz idő. A hajnal azonban már eloszlatta minden illúziómat. Várni kell hát holnapig, vagy ki tudja, meddig. Várni szorongva, míg a Fiú nyomában én is elindulhatok, tekintetemmel, majd képzelettemmel követve őt a jól ismert úton, lehajolva egy-egy virághoz, ihatok a forrás fogat dermesztő vizéből, és a bazaltok fölött nagyot nyújtózhatok a mászástól elvásott gerincemmel, belekiálthatok a kéklő messzeségbe, mint régen. Várhattam-e valaha is ennél jobban a napsütést?"

Néhány oldalt átfutott, gondolta, majd visszatér rá, egyelőre azonban a gyerek és barátja kapcsolata izgatta. Úgy látszott, tartós volt a rossz idő, csupán az augusztus 16-i dátumnál találta meg, amit keresett.

"Ma végre kellemes, bár nyárvéget idéző nap volt. Tegnap már nem esett, a szél pedig felszárította a földet. Az elmúlt hetek forrósága után minden olyan üde zöld lett, mint nyár elején. A Fiú megjelent már kora reggel, mire felébredtem, halomban állt a lesarlózott gaz, ő pedig ott ült a sarokban felhalmozott újságok előtt, valamelyik képeslapot nézegette. A délelőtt szokásosan telt, mindent elborított a várakozás, az én várakozásom. Kellően elő akartam készülni arra, ami majd következik. A szomszéd néni – lehet vagy nyolcvanéves – fürgén, mint mindig áthozta az ebédet, megterített, és mintha fia lennék, kezét ölébe ejtve, csendben várta, míg elfogyasztjuk. Néhány hete még rosszállóan nézte, hogy a Fiú is velem eszik, láthatóan nem egyezett a véleménye. Mostanra azonban beletörődött, sőt mindig többet hozott, bár egyikünk sem evett sokat, maradt még bőven az állatoknak. A maradékot mindig fejszóvalva kaparta össze, a szentgyörgyi emberek nem pocskólnak, gondoskodnak másként az állatokról, de ami embernek volt szánya, az legyen az emberé, ez volt a tekintetében. Dehogy szólt volna minderről egy szót is, inkább a nyelvét harapta volna el, hogysem megbántson. Kedvességükkel, megértő tartózkodásukkal teljesen lenyűgöztek a falubeliek, ilyenek voltak első perctől kezdve. Amikor még kétlaki életet éltem, sokat hoztam fel őket például városi ismerőseimnek, gyakran láttam a kétkedést szemükben, na nem, ilyen nincs, túlon túl ki van ez színezve, mondták. Akkoriban néha magam is elhittem, hogy idealizálom őket, s a másságukat csupán a hely varázsa szépíti meg. Ám amióta itt élek, semmit sem csalódtam, megbecsülésem csak nőtt, s lehet valóban, hogy a hely teszi őket ilyené, de akkor azt mondom, még inkább tisztelet a helynek. Bort töltöttem, a néni a jól inni tudók gyönyörűségével hajtotta fel a magáét, nemsokára kipirosodott, mint egy kislány, megvidámodva köszönt el, az ajtóból érdeklődve még, mit főzön holnap, s ment gyors léptekkel ezernyi dolga után. Mennyire irigyeltem érte! Vajon eszébe jutott-e valaha panaszkodni, akart-e másként élni, és ha akart, ki merte-e mondani még magának is? Elindulsz? – fordultam leplezetlen izgalommal a Fiúhoz, s láttam, rögtön érti, miről van szó. – Ühüm – mondta, és ráérvősen feltápázkodott. Csak néztem sovány kis alakját, lehetetlen volt bármit is kiolvasni tekintetéből, talán mert nem is gondolt semmire, mert mindegy volt, mivel tölti az időt, nem akart utánajárni kérésem okának. Milyen magától értetődő parancs mozgatja ezt a gyereket, soha nem fogom megtudni, de érzem újra, nem is fontos. Kivonszoltam magam a kapuig, még

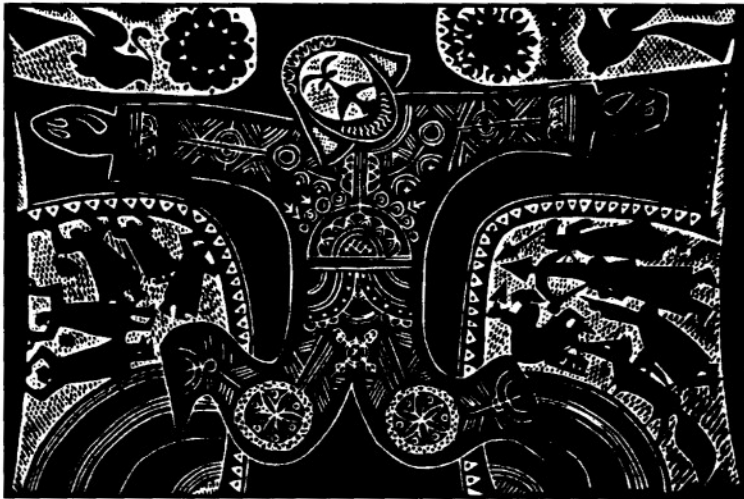
láttam, ahogy eltűnik a templomot körül folyó kanyarban. Legközelebb úgy egy jó óra múlva láthatom, amikor felemelkedik az utolsó száz méter erőltetett menete után a bazaltok fölött. Egy órában van, egy óra végigjárni a jól ismert ösvényt, kiélvezni minden percét, visszahozni a múlt egyébként soha vissza nem térő óráját – gondoltam, és szívem úgy zakatolt, ahogy az út ott fent emelkedett. Hihetné bárki, hogy bolond vagyok, s valóban ép ésszel nem is magyarázható ez az ötlet, de én már túl vagyok az ép ésszel felfogható dolgokon. Különben is, ki foglalkozik már énvelem, hol leszek már, amikor olvassák – ha lesz olyan –, amit itt leírok? Csak az imént kínlódtam be magam a szobába, sokáig néztem a sötétet, ennyi hulló csillagot – úgy tűnik – sohasem láttam. Fenséges színjáték egyedül a gyarló embernek szánva, nézze és csodálkozzék. Nehezen tudok majd elaludni, érzem, egész este húztam az időt. A boldogság úgy árad szét bennem, mint a legjobb bor. Tagjaiban jóleső fáradtságot érzek, mint hajdan a hosszú út után, istenem, mire képes az ember! Fogam még most is sajog a forrás metsző vizétől, derekamban ott a bizsergő fájdalom, orromban érzem a virágok illatát. Lehunyt szemem előtt a Fiú, amint felegyenesedik a tetőn. Érzékeimben nem választható szét, ő én vagyok most, minden porcikámban érzem a lökdőső szelet, fények zuhannak rám, és magába fogad az ég. Hála tölt el, köszönöm ezt a napot, az órát, ezt az érzést, köszönöm."

Nem tudott meghatottság nélkül gondolni barátjára, könnyei szabadon folytak, a sírás megkönnyebbülést hozott, feloldotta azt a bénító érzést, ami napok óta fogva tartotta. A létezés lehetséges módjai – jutott eszébe, hát erről beszélt, s ő akkor semmit sem értett belőle, azt hitte, szabadkozik, vagy védekezik talán. A napló, ez az utolsó üzenet választ adott fel nem tett kérdéseire, minden hiányérzetét elsöpörte. Megszűnt az idegenség érzése, olyan közel hozta barátját, mint sok évvel ezelőtt. Előrelapozott ideérkezése napjái, az utolsó napig, ami még megörökítettett ebből az életből.

"Ma végig gondoltam, mi történhet még velem. Valahányszor megérintett a halál, azzal hessenttem el, nem érhet véget az életem, mert nem történt meg még minden. Nem tudtam volna megfogalmazni, mi az, ami még hiányzik, egyszerűen csak a hiányt éreztem, ahogy az emberben olykor motoszkál, mit is akartam még, s addig nem alszik el, míg eszébe nem jutott, és el nem végezte. Ez a furcsa érzés később mindig igazolta magát, hogy helyes volt, mindig történt valami, ami még csak rám várt. Most azonban ennek az érzésnek nyoma sincs. Ebből gondolom, hamarosan meghalok. Kérdezem magamtól, bevallanám-e, hogy félek, de nem tudok választ adni. Remélem, gyors és könnyű lesz az utazás. Napok óta azon kapom magam, hogy készülök. Néha olyan hangulat fog el, mint fiatal koromban, ha hosszú, ismeretlen útra indultam egyedül. Vágytam indulni, mégis fáj elhagyni házamat, kényelmemet, barátaimat, ám semmi nem bírta volna rá, hogy maradjak. Így vagyok most, indulóban, csak most nem én döntöm el az időpontot. Eldönthetném ugyan, de nem teszem. Döntöttem eleget életemben, jól, rosszul ahhoz, hogy most csendben kivárram az égi döntést. Azt hiszem, eddig volt rámbízva az életem, s jól van így. Talán számvetést kellene csinálni, valami leltárt, lehet, de nem érzem igazán szükségét. Mindent viszek, és ez a minden könnyebb, mint bármilyen, amit eddigi útjaim során cipeltem. Nyugodt vagyok."

Arra eszmélt, hogy nincs egyedül. Háta mögött ott állt a Fiú, úgy, ahogy megismerte, ahogy mindig is állhatott barátja mögött ráérősen, rezzenéstelen, tiszta tekintettel. Eszébe jutott a temetés napja, a gyerek a hegyen most arcot nyert, biztosan tudta, őt látta tegnap délután. Mindenki másként búcsúzik, jól van így. A Fiú keze engedelmesen simult kezébe, így mentek az utolsó házig, itt a keskeny ösvényen előre engedte.

A keresztnél megpihentek, bámulták a vöröslő fákat, alattuk a falu egy tenyéren elfért, ittak a forrásnál, jókedvű szőlősgazdák üdvözlését fogadták. Sok mandula lesz az idén, ühüm, szólta rá a Fiú, s ettől minden rosszkedve elmúlt. Az utolsó nehéz kapaszkodót majdnem könnyedén, egy lendülettel tette meg, maga is csodálkozott, mit bír. A Balaton párába burkolózott, távoli hangok úsztak a fülébe, s letről ércesen kondult a kápolna harangja. Hogy élhettem ilyen sokáig enélkül – szakadt ki belőle hangosan –, mikor enélkül nem érdemes élni, érted ezt fiam? – Igen – válaszolt a Fiú, és a csipkebokor ágait óvatosan húzta le magához. Teleszedték zsebüket, szétrágtak egy-egy bogyót, kesernyés-édes íz áradt szét szájukban. Szótlanul indultak visszafelé, egyre gyorsuló lépteik nyomában járt az alkony, borzongató hűvösség terelte őket a falu felé. Kiertek az útra, a Fiú ismét mellészegődött, és keskeny kezét magától értetődő mozdulattal tenyerébe csúsztatta. Világos volt még, de az első csillagok már ott hunyorogtak az égen. A kapunál megállt, nézte a távolodó Fiút – ezentúl én fogok itt lakni – kiáltott utána, – hallod? – Ühüm – intett vissza az, mint aki nem is gondolta ezt másként, és eltűnt a kanyarban. Melegség járta át, régről ismert, sajtó érzés, talán a boldogságé. Annyi bizonytalanság után most végre biztos volt magában. Tudta, ez nem egy hangulat, ami majd a reggelrel elmúlik, olyan erő kényszeríti, amelynek teljesen megadta magát már akkor, amikor repülőre ült, látszólag megmagyarázhatatlanul, vagy később a napló elolvasásakor, hogy aztán ott fenn végképp behódoljon minden feltétel nélkül örökre. Kivárta, amíg teljesen besötétedik, sokáig nézte a csillagokat, öröktől fogva létező tanúk az ember felett – gondolta, s csendesen aludni tért.

PAPP GYÖRGY: PSALMUS HUNGARICUS

SÁRÁNDI JÓZSEF

Alaktalan történetek

*Alaktalan történetek
alakítják – sikamlós szappanok.
Halottal álmodtam megint.
Azonosíthatatlan arc, alak – .
Lélekvesztők a nappalok.*

*Ajtót csöngetésre nem nyitok.
Barátok, szeretők, mind oda.
Őrládként melengetem szobám.
Postás, díjbeszedő, hivatalnok,
házam előtt tétova.*

*Mintha beteg lennék –
seholsem és mégis vagyok.
Tetszhalottan, vagy tán egészen is,
kibúvó nélkül létezőn –
gyanút, bármineműt nem cáfolok.*

Leányvár, 1992. I. 24.

A szeretet égő csipkebokra

*Amit irántad érzek,
belém pusztul.
Belepusztulok.
Velem pusztul.*

*Nézem a szemed.
Simogatom az arcod.
Visszanézel.
Visszasimogatsz.
Visszaölelsz.*

*Pedig szenvedélybeteg
a testem.*

Züllőfélben a lelkem.

*Mégis egymás felé
vezérel a szeretet
égő csipkebokra.*

*Akárki vagy
immár csak Veled
bírom elviselni,
két semmi közt
az áttűnést.*

Leányvár, 1992. I. 24.

Tetszhalálban

*Csak fekszem
s naphosszat bámulom
a plafon repedezett égboltozatát
Semmihez sincs kedvem
hetek óta
Rádió tévé sugározza
a kinti zűrzavart
Mennyi fondorkodás
és nyomor özönlik felém
Sánta hasonlattal élve:
szitává lövik a lelkem
Mitévő legyek?
Szeretnék talpra állni
a halhatatlan tetszhalálból*

Leányvár, 1992. III. 6.

Áldozatbemutató

*Haramiák között éltünk,
s ha ki mert, ellenállt,
a lélek kötelére akasztották,
agyonütötték alkohollal,
eleven tetemét fölboncolták.*

*Visszavarrt sebéből genny szivárog,
ablakában holló károg.
Morfiumot kap – Ó enyhület! –
csukottan is lássa:
a földben sem lesz nyugovása.*

Leányvár, 1992. III. 11.

Háló

T. Zs. emlékkönyvébe

*Már akkor is hiányzol,
mikor jelen ha vagy.
Egyre szaggatottabb...
Helyem üresen marad.*

Leányvár, 1992. III. 12.

JUHÁSZ ANIKÓ

Igen

A gyerek fázik. Játékát növényi szfvóssággal magához húzza, és mint sok, apró részletet, úgy veszi számba ujjain – önmagát. Berendezkedik benne a ház, nagyot csattan tarkóján a reggel, s szájából kizuhan: a holnap. Homok s elszántság borítja be testét, labdája végigpattog a kút ölén, egy gyufaárus átellenben sercint végig testén, s a trafikosnál ujjának bármely lenyomatát – csontmészbe átlökve – készen találja. A gyerek fázik. Játékát növényi szfvóssággal magához húzza, s hurkapálcikáit két marokra fogva tudja, hogy lépni kényszerül. Tovább. Mielőtt odakinn kemény meggyaggá sűrűsödik a táj, s a hozzá legpontosabban igazodó metszet: a kurzívval kiemelt alkony is.

Terra incognita

Ahogy a Tisza számos hasadékan egy arc nézett át hozzánk, s zavart grimaszait parttól partig dobta a víz, úgy egyensúlyozott téglafalain a ház, s mélyének képtelenségén átfeketéllett a forma.

Fesztes utcák, kapukra zártan, mintha a csend (közben) hangot emelne, a kő szemérmes – a tárgyak alaktalan ős-fejedelme ő, ha kell, bronz-ködöt állít mindenhová léttel versengő, nagy fegyelme.

Falak, járdák kiterjedt nyugalmát naponta húzza-vonja, időnként mutatja pirosló kő-belét (mint történelmét) fölszakítja. Hadd folyjon messze, utcahosszat, meggörbült agyvelőkön túlra, sisakkal jár az ember oda, hol a ház piros, piros, akár a torka.

SÁNTA GÁBOR

Troglodita-szonettek

7.

*troglodita össze
kéne szedned magad
akár a szétgurult
almákat melyek a*

*fától távolodnak
egyre egyenesen
a kijelölt hegyre
hol Barlang vár rájuk*

*vagy talán csak mélység
testvér oda lyukadsz
ki majd te is mint a*

*legtöbb féreg hogy a
fán kellemesebb a
majd lehullók között*

33.

*semmi sem (v)életlen
az a kétezredik
év meg a krisztusi
kor s a belém égő*

*stigma melyről hogy majd
később mivé válik
eldönthetetlen még
ma – várok: nem tudom*

*hogy a két part között
kanyon vár vagy árok
a palló amin most*

*még egyensúlyozom
(sz)éles – talán könnyű
elvágódni rajta*

13.

K. S.-nek, E.-be

*troglodita hidd el
engem is meglep hogy
egyvalamiben most
egyetértünk abban*

*hogy a történelem
a mi éghajlatunk
alatt nem négy évszak
hanem csak egy: örök*

*tél melyben a remény
a megtartó bunda
az itt-ott rügy pedig*

*Isten ujja – e táj
(v)érezékeny nagyon s a
havon ott a nyoma*

65.

*vajon melyikőnk ír
troglodita s aki
nem az kicsoda mondd
melyikőnk a lélek*

*fizetett jelmeze
tűkőrbe nézek s egy
(k)arc mered döbbszinten
rám elmosódó és*

*láztól remegő ki
magát kitakarta
mint a hidegben más*

*a derekát míg a
zsebeiben mint a
csont költő-pérez csörög*

Troglodita-dal

magában az ér ha ver
szerinted mit ér haver
legfeljebb annyi az tán
mint üres fészek a fán

mert ki lékelt kompon áll
az is tovább komponál
és dúdolvá vezényel
hátha a mély mellényel

szerinted a macska sok
(nyávognak a mocskosok)
én nem őket számolom
(mi ez ha nem szánalom)

míg hátamon áll a szőr
zsebemben nyílik a tör
min bogyókban vért terem
a pusztuló értelem

na szólalj már meg végre
vagy nézzél fel az égre
naplopás lenne nagy tett
markolni a meleget

te sosem voltál kemény
(ezt is te mondogd nem én)
ki fénybe nézni sem mert
az húzza meg magát mert

a fény árnyékot nővel
(tényleg voltál-e nővel)
ki ha kell érted üzen
(szégyen meghalni szűzen)

nos kedves sánta gábor
ha téged bánt a tábor
tán a fejed majd sínt ér
(kutyának jár a sintér)

mert most benned a bánat
kilóra mért bocsánat
s az ér kétszázat ha ver
meglásd kiút majd haver

mint himlő a gyereket
ha nem oldasz kereket
időben sánta gábor
lásd be nem vagy te bátor

PAPP GYÖRGY: PARASZTSELLŐ

HORGAS BÉLA

Pamflet és fohász

Pamflet és fohász ez az írás, mert mi más lehetne,

így hozza, kényszeríti ki, ejti szerét, kanyarítja elem még vértelen húsából, fújja szemembe füstös hajzatából szelesen a tavasz: fölvezelve facsarja papíromra, kajlán, felemásan; tessék!

verses írás, mert különben pamflet és fohász benn külön világ lenne, mert nem zagyválható egy kosárba a kos meg az ára, mert a korszak kevercse amúgy is kétes, műfajtalan, rosszul vegyül; fortyog a massa, hideg a habja, nem olvad eggyé, lötyög az egész, zihál, puffra játszik (nem is játszik), szétveti héját (nincs is héja), blöfföl, álltában trappol, fölbukik és nem szégyelli, fénytelen, darabos, alvadt, nem lényegül újjá, nem leli a Más gyönyörű hevét, talán nem is akarja, akarása nem akarás (vak a ló, se takaró, se vakaró), folyvást ugyanaz, nincs helye, fonákja is tele, tolul körül, belül, alul. Vigyorog az ősgombóntó. Csikorog minden eresztékünk, nincs épülésünk, kiég mindkét végünk; fohászokdjatok, szétszórt, szenes szemcsék; ragasztónk csak a vers lehetne, összeforrasztó fényűzésünk.

Pamflet és fohász: lökődöm köztük ármányosan, kormányozhatatlanul, áprilisi capricciók sírós-nevetős bakugrásaival. Olvastam a szavakat: szükséges, hogy vers írassék, mert különben meggörcsülne a világ gyémánttengelye; ifjú voltam, elhittem, jól tettem, írtam, kinek kell? Ne hidd, hogy senkinek. De a tengely, az a gyémánt, elgörcsülve kattog, füllel is hallod; forog még, forog, jár – végére-e? Mióta már – és meddig még? Nem tudhatod. A porba nézz. A por sem egynemű. A megromlott, bűdös műporba keverve jobbratörésünk hamuja is ott kereng. A vers – ragasztó. Nem tudják? Nem élnek vele? Akkor is az. Vigasz minden éjbeomlás előtt. Nedvek reménye.

Pamflet és fohász: a gyémánttengely görbe, de ámulni lehet. Hol vagyunk? Látjuk. Társaságban. Van ragasztó – s van ripők fogyasztó, rőt és reves, van magya-rázat, -rázás és -rozás, hozomra -kodnak, -kednek, adnak a leg-nek; nálam buzgóbb pamfletisták gágognak miféle listát, megtértenének, meg és ki; bevakolnak, ha kimagoltak, ha báván hagyod, hogy agyad kimossák és befessék, ébredj, dögölt a festék, szüntelen a diadal: – magyar, magyar; ezt hallom egyre, ó, feltörnek így sokan a sokból, mint hiú bakancs és buta félcipő, letörnek, le; mindig azt gondolod, hogy nincs lejjebb már; van, van, burjánzanak a le-lemények, ott van lenn a lényeg, a „magyar aszfalt”, olvastam a szavakat, néztem az utcán, láttam a táblán, ízlelgettem, kimondtam, elzenéltem, magamra vettem, a magyar aszfalt megült mélyen bennem, megalvadt a teknő alján, hörögtem ripacsként: „Az falt fel s ma is az fal!”, viharzott alattam a magyar aszfalt, asztaltáncoltatók páholyokba gyűltek, fölment a függöny, néztem elrévedve, ahogy kell, kicsit idiotán, a város meg különbnél különb táblákkal volt tele, táblák és sebek, a tavasz viszketősen, mohón mutogatja, ki vagyunk táblázva, be vagyunk aggatva, táblás a házunk, az álmunk, eladó, zúg a magyar aszfalt s ha zúg, majd megvalósul: hazugság megint; megijeszt;

állok lenyűgözve, nyögvenyelésem pamflet és fohász, fájás, papíromon papírszárnyú madár, papírtollát hullató, ha ráírnám, hogy halihó, semmit sem jelentene, nem volna sem vége, sem eleje, csak tartana, lenne;

istenem, szólnék jobb szó híján.

Kalapzsír

A világ, mint hajzsírtól mázsás fekete kalap - gondoltam hajnalban bátran, még félálomban, persze. Ez a legjobb sáv a merszre. Elő verte ablakom, döngölte szél, a kalap alatt hideg halak úsztak, igen, ez ilyen világlás volt, a homályban: elvtelen és néma tapogatás-tipográfia. Szövegkép. Menete, ahogy néztem a papíron, mentében öltött formát. Szavai a normát betartották. Lesz-e kilengés? - búgott a kérdés, mint kaputelefon, mint vízbe fült hajókürt. Ha rossz hírt hoz, gondoltam, hajnalban csak akkor szól.

A kalap terében, alant, hol a haj kileng, ha hosszú, egy hang azt mondta: baj van. Kocsinkat mentében egg részeg összetörte s elment. Talán valami bosszú? A csattanásra felriadtam. Füstölt a papír alattam. Éreztem, megyünk, oldalról és hátulról jöttek belénk. Kalapzsír csorog a fékből. Bevág a világ, a műszerek hideg halakat jeleznek. S nem vagyunk biz, tosítva. Sem a csont, sem a bádog. Nem érünk annyit, bár ez se biztos. Az álom állványzata eldől, szövegből a szögek, betűk és számok szanaszét gurulnak. A nullák. Igen, azok... Miért, te mire gondolsz? Hogy véd-e papírmentéd? Hogy mi történik, ha felöltötted, de a különbséget az átizzadt szalag kopásában véled? Ha fejed, mint hajlék, szavak háza: vak halak rémült halandzsája? Látható: a halas időkalap vállig rántva, halásza arctalan; ki az? Nem tudom. Fölbúg lentről a kaputelefon, az esőverte sáv.

Lemegyek, Lejjebb. Nézem a roncsot. Névjegy sehol. Hát elfeledte a kalapos, mellényes úrvezető. Vagy kilengett. Szándékosan. A pénzre ment, hogy el ne menjen a pénze, ezért ment el: lépett olajra. Valóra váltott. A világstruktúra hajtja erre ma, érzi bőrén a póre anyagi érdek nyomását, hallja a hangot: Hajts el. Állj odább. Állok báván. Idébb. Hátha visszajön, hogy: bocsánat. Nem jön. Tanácstalan vagyok. Tosnélküli, bizvesztett. Papírmellényem is elszakadt, nem tudom, hogy mit gondoljak, tegyek, hát csak mellényelek, nyúlok, a szakadtban, holott érzem, hogy most történik valami, most éppen. Mikor? Most fordul. Mi? Bundás hölgy jön arra s megfelelel, mert azt mondja, ó, kérem, ó, a koci garázsban tartandó, ott nem éri baj.

Ez az, gondolom, ez történik. Most ez a menete. Egyenes. Kíméletlen. Gurulnak a nullák. És nincs tos, nincs bocsánat. Nem tér vissza a kocsitörő. Mi mást tehetnél: vásárolj garázst magadnak s ne csodálkozz, de csatlakozz a hadhoz. Garázs nélküli autóval még nem vagy a középosztály tagja, vagy ha vagy is, csak amolyan perifériás közép-tag vagy. Még mindig. Már megint. Kétes vagy, mint kalapzsír. Bizonytalan pálya, rendszertelen jövedelem, lebegő életvitel - gondolkozz, fiam! Holnapra megeshet, hogy autód végképp lerobban. Az ilyen kalandok nemcsak a pénztárcát vékonyítják, de a koci életét is megrövidítik. Képes vagy-e újat vásárolni? Mert ha nem: elindultál a lejtőn - lefelé.

GÉCZI JÁNOS

[a macskás Nofretu]

SZOMORÚ SELYEMFENYÓVERS

száznyolc éve nincs itt reggel vagy délután
 amely ne hasonlatokból bontaná ki magát –
 vérfoltos vásznak lebegnek a szappanszínű égen
 dérhüvelyekbe tolják a fűszálakat
 tollbúbos mezei pacsirták lepik el a parkot
 mint mindig
 hars pittyegéssel
 szemelgetik a dércsípelt aranyalmát –
 a hasonlatok tolltestei zsi bongnak
 bicegnek a földön
 nem tudják hogy fölöttük öt szönyira van az angyal
 nem hallják hogy a macskafűben macska nyivákol
 – ennyit mondhatok a bakonyaljról
 a húszemeletes és a bányatröszt között
 szélén a betonút zsvajának
 átellenben a temető vöröskő templomával
 a vers annyi mint sósavban a klór kényszerzubbonya
 ha akarom sok ha akarom kevés
 a pacsirták nem fakulnak szét benne
 antracitszemükre nem terül hályog
 a harsonás szelek is rendre loholnak föl-alá
 a kockakövek sikátorában még vagy száztfz évig –
 ha centivel megnyurgul a téli jázmin a tövemben
 szökőkutat formáz esetleg sárga zuhatagot
 vagy ha műanyagfényesre dörgöli sok levelét
 a ritka szemű zápor
 elég lehet az eposznyi munkához
 hol semmi közvetés szómosás nyüzsgés
 semmi akháj bronzlándzsa
 tű a szív legbelsőbb zugában
 ennyi – mondták a forgatáson
 de ez nem került bele a történelmi filmbe
 ennyi és vitték a kamerát
 föl sem száradtak harmatlencséim
 forgolódhatok tovább az órák
 tuskékkal bélelt odújában
 – de ha idegen vagy válladon hátizsákkal
 jössz a requiem templomából
 megállsz kiflit majszolva

míg eldöntöd hova tovább
 beleszalad tekinteted fényleves csúcsomba
 ahogy kilógok a fennsík pereméből
 és észreveszed a macskás Nofretut
 nekidőlten a napozó falhoz
 a vénasszonyt akihez tartozunk mi itt
 kinek mocorgunk a mozdulataiban
 holott nem akarunk lenni már lassú hasonlatok
 annyira belénk nőtt ez a múmia-város –
 mondhatni mit akar ez a szövegszövő selyemfenyő
 hurcolkodjon vissza a szikomorfákhoz
 hárfát hallgatni a nílus mocsaras partján
 vagy a háromezeröttszáz éve haldokló rókának
 adjon a falfestményen árnyat

*

*felemás arca a Hölgynek
 bár csillog akár a rózsaszín kvarcit
 jobb szeme fekete kontúros és metszett
 a bal mintha befejezetlen
 – a Hölgy némán ül tövemben
 aranyfilteres cigarillócsikkból szippant
 és füstön át szemlézi a változatlan dombgerincet
 vár valakit míg másik kezével egy macska
 zöld nyakörvét kilazítja – a mennydörgés
 hozhatta délben vissza hozzám
 rajzol magának egy házat sok ablakkal
 a földszintre trafikot
 csinos kéményt rak a tetőre füstöt eregetőt
 nem feledkezik meg az erkélyrácsról
 ott hajol át a dézsába ültetett szomorú selyemfenyő
 (nálam hetvenkilenc évvel ifjabb és kisebb
 de az erkély erős kibírja majd a súlyt)
 felrakja a függönyt
 az ablakokban spalettát nyit
 és ótvaros muskátiliszirmokat
 formáz néhány emberalakot akik e házat belakják
 éppen a trófea vadászbolt és a konyhafelszerelés
 krómozott edényekkel zsúfolt kirakata közé valókat
 – látom odaillesztette magát
 baljában zöld nyakörves macskával
 jobbában fűz vessző bevásárlókosárral tér meg
 cipeli haza a combhúst leveszöldséget a velős csonthoz
 kis zacskó tejdrázsét az estieknek
 kagylókonzervet ráksalátát lazacot a zsúrhoz
 vendégei a szíves fogadásban lássák örömét
 átlóg a kosárszélien a fonnyadt retekcsomó
 kötegnyi halavány poré*

ezekhez szokott az elmúlt időben
 imád ilyeneket találni a kukában –
 szűk szemmel nézi a frissen vakolt házat
 kiemeli a cserepes muskátlit
 behelyez egy télállófuksziát
 átmázolja zöldre a palóznakvörös vasrácsot
 vadszőlőt futtat és bőrlevelű borostyánt
 megbillen a válla elfúl a lélegzete
 hogy a nyitott ablakban meglátja
 levegőzni áll ki élete párja –
 szavak hullnak szájából
 csak podagrás vént ne sikolija
 aki benyúl a házvezetőnő combjai közé
 pipázik és nem veti meg a lánchíd konyakot
 ha egyedül van
 papucs nélkül császkál
 krákog a fűtött budin
 szívefáj fejfáj hátafáj
 nincs kedve a napernyős vasárnapi promenádhoz
 a mozi pénzkidobás nem beszélve a szotyoláról –
 s törli tenyérrel a homokrajzról a férfit
 csöpp lánykát karistol unokának
 (e piros labdát neki hozza a piacról)
 – hát ennyi –
 felnyúl hozzám leszakít egy dupla túlevelet
 fogatlan szájába kotor
 látom ujjai elmeredtek –
 a villám meghasítja az utcát
 a két bolt közé a fény beépíti a Hölgy házát
 a macska már a küszöbön kotorász
 a tölgylompos díszek alól
 kifordul a hosszú menet
 habfehér ruhás asszonyok zsakettes urak
 egymás után lépnek át a kapun a sétálóútra
 kanyarodnak e dombperemre
 zenélnak dalolnak selyemszalagok lengnek
 bár száraz az ég de ibolyaharagos
 villanyos az éhkarcsú állat szőre
 hogy matat benne hosszú tíz ujjal
 a macska meggömbölyödve nyalja puha talpát
 szeme tágul-szűkül a villámfénytől
 hunyorog a szigorú szélviharban
 búvik gazdája ijedt tenyeréhez – a Hölgy
 harmadfél százada ébred alattam avarvackában
 két vékonyka lánc egy beomlott tükör
 és a szétfoslott poncsó minden vagyona
 a testi ruháján kívül nem különben a macska
 ha néha parókavastag hajában megfénylik egy csat

cseresznyedíszes kalapka vagy fátyol
másnapra tudom elhagyja e luxust
amint felel a megyei napilapot más a padon
– ébredés után első a mosdás!
nyakáról letekert túllt terít a fűre
harmatot csavar csajkájába
két ujjal hordja bőrére a vizet
s a maradékot kilefetyeli a macska
hogy aztán induljanak együtt a közeli kukához
káposztatorzsát félig elrágott csontot
kenyércsücsökkel eszegetni
békén senkitől meg nem riasztva
– fehérbőr repedt kabátját kiteríti
azon szívja magába a napfényt teljes időben
nézi a lepkéket galacsintúró bogarat
hogy hajlanak a vesszők és a szmogbúrás városra
ritkán kérdő pillantást vet
de rögtön szégyenli magát
minek ez a törődés töretés kitérülködés
ha ügyse akadályozhatja a mozgást
– a Hölgy néha fölnevet szirmokat tép
motyog hogy szeret hogy nem szeret
számlálja a húszemeletes csempeborítást
(tizennégyezeröttszáz lapka)
előkotorja a sekrestyés elhagyott képkönyvét
magam is láthatom ő Nofretu
egyiptomi királynő és csupán a színezett másai
vannak berlinben és kairóban
macskája olyan mint a szaiszi bronz
a füléből azonban hiányzik az aranykarika
(olyasmi lehetett amilyen a szemében)
– ismét néma a Hölgy
szétosztják a ráncok arcát nyakát darabokra
nézi a domb gerincét mikor jönnek érte
núbiai asztronauták vagy csetnikek akár
ő elkészült semmi a dolga
a várakozásban kiélesedett
beletép állata fülébe nem morzsolgatja nyugodtan
s bámulja értetlen mint törnek elő
és húzódnak vissza a mancs bőrtokjaiba a karmok
gyakorolja magát
nem tud a várostól megválni
meszes talajba nőit
pedig a délszak az alkalmas időpont az induláshoz
ha szárazvillámos
épp olyan amikor megkezdhető az utazás –
és máris viszik Nofretut hordszékbe ültetve
jezsámenszirmok zuhatagában éltetik

kapaszkodik a karfába
 nem szokott az ilyen légutazáshoz
 sósborszeszt kíván vagy erőset
 úgy véli rádól a fal
 de leér a sokaság a házhoz
 dob puffog
 kiállnak a betonpárkányra
 a királyok istenek és az állatok
 papiruszvirágot nyújt egy kéz feléje
 a szírmokba szagol Nofretu s elhajítja
 tűznyelvek keresztezik egymást
 és előlép Thomesz a városi szobrász
 a Hölgy szemeit feketére kontúrozza
 száját pirosra festi
 hajára illeszti a magas koronát
 s a távoli dombon
 hol vértés lovasok futtatnak a fák közt
 és csuhások görgetnek egy tűzszekeret
 mozsárágyúkból lőnek...

*

mondhatni mit akar ez a selyemfenyő
 hurcolkodjon vissza a szikomorfákhoz
 hárfát hallgatni a nílus mocsaras partján
 vagy a háromezeröttszáz éve haldokló rókának
 adjon a falfestményen árnyat –
 miért hittem hogy Nofretu is örök
 vagy ha az miért ment az ásványok közé
 a város alá hogy tartsa a bunker oszlopait
 üregeket vájjon a jeruzsálem-hegyen a gilisztáknak
 miért hittem többnek illusztrációnál
 mert hogy a tövemhez húzódott a sötétben
 duplázni magányunkat –
 a sakálforma macska a zöld nyakörvével
 törzsemen élesíti karmait tobozaim rágja
 letépi viasz-sraffos leveleimet
 és ha elalszik épp öt szőnyira az angyal alatt
 szüntelen álmokat lát halottaktól riad
 pedig vele a Hölgy olyankor
 meleg tejet hoz kis kannában
 puha kalácsot főzött csirkenyakat –
 csapzott a szőre törött a lába
 érzékeny akár a higany
 és egyre ércszínűbb a bakonyalji éjszakáktól

MÁNYOKI ENDRE

Szemközt a pusztulással...

KELET-EURÓPA

Idegesítő szó. Olyan, mint az Európa Ház. Meg a Visegrádi Hármak. Meg a társaik. Minden szó idegesítő, ha elhasználgják. Elhasználni pedig úgy lehet, ha túl sokszor használják rosszul. Arany János is mondta, hogy „fölvállal”.

Ezt a Kelet-Európát pedig túl sokan és túl sokszor használták már rosszul. Mondjuk, megvetőleg. Most pedig megengedőleg. De legfőként politikai fogalomná züllesztve. Politikai kényszerek vagy vágyak olcsó szinonimájaként.

Holott Kelet-Európa más. Elsősorban kultúra. Az emberiség közös tudásának egy darabja. Nem több vagy kevesebb a többi kultúránál, hanem csak ugyanannyira más. Az emberek itt, amikor nem háborúznak, vagy tán még akkor is, esetleg akkor éppen, kicsit jobban értik egymást, mint Angliát. Hogy mást ne mondjak. Nem is beszélve arról, mennyivel jobban értik Angliát, mint Anglia őket.

Arra gondol az ember: akkor ez a népség itt nyilván összetart. És újra meg újra meglepődik, amikor pont a fordítottját látja. Hogy jószerezvel csak akkor tartott össze némiképp, amikor így vagy úgy összetartották. Ilyenkor szoktunk „történelmi paradoxont” emlegetni, jobb híján. Hogy egy csomó fáradságtól megkíméljük magunkat.

Ez a Kelet-Európa nem ilyen. Holott a „szovjet” után, részint abból keletkezett. Ez a Kelet-Európa egy folyóirat, s most már lehetséges, hogy csak volt. Megalapításának ötlete, ha jól tudom, attól a Wintermantel Istvántól származik, aki korábban a Szovjet Irodalom című jó vastag havilap egyik (a?) szerkesztője volt. Ami korántsem volt olyan lap, amilyennek a cím jelzője sejteti. Mindenesetre nagyságrendekkel jobb volt, mint a jelző. (Ebben a bekezdésben túl sokra sikeredett a volt. Nem javítom ki. Tekintsük inkább véletlen metaforának!...)

A Közép-Európa szerény újság. Nem hivalkodó. A mérete kicsi (A/5-ösnek mondják, ha nem tévedek, a fél géppapírnai nagyságot), s terjedelmére nézve sem éppen óriás: 96 oldal, plusz a borító. Ami fehér. Gondolom, nem a szűziességet akarták vele jelképezni, hanem ama „fehér lapot”, a még mindennel teleírható papírt. Kelet-Európát. Amilyen most.

Vagyis ilyennek gondolták őket. Ameddig gondolhatták. Most már, a hírek szerint, nemigen gondolhatják ilyennek. Más, kevésbé tiszta árkusokra írják mások a középeurópát. Sárga újságokba meg színesebbe. De legkivált szürkékbe meg tarkákba. (Nem állhatom meg szóval: a szürkemarhából meg a magyartarkából így lesz, a szemünk láttára, szürketaurka európai.)

Erre a 4 x 96 = 384 oldalra nem akar pénz kerülni. Ezt az uszkve 800 teleírt géppapírt nem óhajtja senki sem világ elé segíteni. Igaz, ami igaz: jó néhány tízezresbe belekerülve évente. A végösszeg tán még félmillióra is fölér. Való igaz, nem éri meg.

Hiszen itt szó sincs a mindannyiunkat naponta magával ragadó politikáról, lenyűgöző ideológiai alapvetésekről, liberalizmus és populizmus már látványában is grandiózus küzdelméről, s más, hasonlóan fontos „kérdésekről”. Ebben a fehérségben csak Vladimir Holan, Tadeusz Rozewicz, Martin Butora, Jordan Radicskov, Szilágyi István, Milan Simecka, Fodor András, Samuel Beckett, Vas István, Gennadij Ajgi,

Tandori Dezső, Slavomir Mrozek, Kukorelly Endre, Kalász Márton, Franz Hodjak, Danijel Dragojevic alakja vibrál; a felének *neve sincs* roppantul büszke ön-tudatunkban, nemhogy személyisége. Itt Havelről meg Gönczről csak annyit tudhatunk meg, hogy okos és vonzó *emberek*, de esendő frók.

Ez a Kelet-Európa, a szellem Kelet-Európája, úgy látszik, kívülreked megint; a vállalkozás menedzserei nem számolnak vele. Hogyan is számolnának, ha egyszer összekeverik az *akváriumot* az *antikváriummal*: a civilizációt a kultúrával.

De azért, legalább a *jövőnek*, s hogy akit érdekel, a még meglevő könyvtárak *valamelyikében* megtalálhassa, idemásolok egy impresszumtöredéket:

„*Kelet-Európa* – Irodalmi, társadalmi és politikai (*nana! ez hamis! M. E.*) folyóirat. Megjelenik negyedévenként (?). *Védnökök* (?): Göncz Árpád és Hazai György. *Szerkesztik*: Wintermantel István, Csűrös Miklós, valamint Ágoston Vilmos és Körtvélyessy Klára. *Kiadó*: Arany Lapok Kft.”

Volt. Múlt?

1992. március 17.

PAPP GYÖRGY: TÁLTOSOK

LUKÁCSY SÁNDOR

Hét évtized Közép-Európa keleti részén

A nagy üst használat idején az udvaron állt a barackfa alatt. Ötéves gyerek állva elfért volna benne. Az üstben szilvalekvárt főztek, néha szappant is. Csutakkal, gizgazzal, rózsével tüzeltek alá. Szerettem a füst szagát.

A nagymosást hosszabb készülődés előzte meg. Az öreg fateknőt vízzel eresztették tele, hogy bedagadjanak apró kiszáradt rései; lúgot házilag készítettek. A mosott holmi kifőzés végett ugyancsak az üstbe került. A többféle használat nem ártott a higiéniának: a nagy vasedényt minden alkalommal fényesre sikálták. Vajon vannak-e még ilyen mindenek üstök manapság? A miénk egy költözésnél valahogy elmaradt tőlünk. Elmaradt a hatalmas mángorló is, az a furcsa fagépezet, mely nem tudom, hogyan működött, mert már gyerekkoromban sem használták. Talán múzeumba kellett volna adni, de a falumban nem volt múzeum.

A disznóöléshez szükséges sok tucat szerszám, kés, miegyéb akkor tűnt el, amikor anyám, megözevgyülvén, a fővárosba költözött. Évente két vagy három disznót öltünk, kicsiket persze, süldőnél alig nagyobbakat. Szüleim kiszámították, hogy így előnyösebb: kevesebb zsír, de sok hús: kellett a héttagú családnak. Két-három disznóölés egy télen: megannyi gyermekünnep. Megengedték, hogy a sok különös vágó-bőkö-hasító eszközzel babráljunk, s lábatlankodjunk a komoly munkában szorgoskodó felnőttek körül. A műveleteket öreganyám irányította. Hentest csak a disznót leszúrni, földarabolni hívtak; délben megkapta pecsenyéjét, borát, s mennie kellett. Nem leshette ki öreganyám titkolt tudományát: miként fűszerezi a kolbásznak, hurkának valót.

Öreganyám nagy tudományú asszony volt. Természetes zseni, hiszen az elemi iskoláit sem fejezhette be, mert mostohája libát őrizni, szamócát szedni zavarta erdőbe, legelőre. Fiatalasszony korában elvesztette a féllábát, majd hamar megözevgyült, két lányát mégis tisztességesen fölnevelte: varrásból, noha azt sem tanulta soha. Három nyelvet tudott: szülőföldje német nyelvjárását, ugyanolyan jól a magyart, és gót betűs imakönyvből az irodalmi németet. Bámulatos, hogy mi mindenhez értett. Unokáinak ő magyarázta el, hogyan hozza a gólya a gyereket; a kertben a gyümölcsfákon, rózsatöveken a szemzést-ójtást ő végezte el. Egyszer, már nagyocska diák, egy néprajzi könyv ábráit nézegettem: hízmésmintákat s más efféléket. Öreganyám belelapozott a könyvbe. „Illyesmit én is tudok!” – mondta, és már írt is egy papírra néhány mintát, mint egy íróasszony. Azelőtt sohasem próbálta.

Gyermekségem idején falumban már nem dívott a népviselet. De aratáskorcsépléskor öreg parasztok még fölverték a szép, fehér bő gatyát. Ez nagyon hasznos nyári ruhadarab, mint a beduinoké: szellős és illedelmes. Komoly méltósággal hordták. A népi játékokból még élt néhány töredék. Amikor a gimnáziumi énekkarban Kodály Pütkösödölőjét tanultuk, ismerősek voltak dallamai: a falumbeli kislányok pütkösdi királynőt választottak, s dallal és virágkoszorúval tisztelték meg.

Mіндеzt már régen betemette porával az idő. A pütkösödölő parasztleánykák megöregedtek, az ódon üstöket kidobták, az önellátó, természetes gazdálkodás, mely még nálunk is – egy tanító családjában – az élet természetes rendje volt, visszahozhatatlanul eltűnt. Konzervet vesz boltban a paraszt.

A falu, ahol gyermekkorom eltelt, a főváros, ahol ifjúkorom óta élek, Közép-Európában van, ennek a keleti részén. Micsoda élet volt itt, micsoda évtizedek! Én két olyan asszonyt ismerek, akinek két férjét végezték ki: az egyiknek az első férjét a nyilasok, a másodikat Rákosiék; a másik asszony első férjét ugyancsak a nyilasok, a másodikat Kádárék. 1956 vége felé, a forradalom után, néhányan fiatal írók, visszaszivárogtunk az irodalmi kávéházba. Egyszer, valami fogadás eldöntése végett, kiálltunk az utcasarokra, s figyeltük a járókelőket: minden öt közül kettő-három magában motyogott. Idegbajosan, szinte hibbantán – így éltünk akkor Pannóniában.

Az idő tájt jutott eszembe egy filmtéma: Egy országban megsokasodnak az öngyilkosságok, divatozni kezd a kötél, a mérge, az ugrás. A hatalom nem nézi jó szemmel, az ilyesmi elvégre árt az ország hírének, s ami nagyobb baj, csökken az adófizetők száma. Mivel lehetne a kóros szokást megállítani? Mintegy vezényszóra (és csakugyan arra) cikkek jelennek meg: az öngyilkosság idegen fertőzet, összeférhetetlen a boldogság állami tanával; az írótól vidám novellákat és humoreszkeket követelnek; kiplakátózzák a jelszót: „Az öngyilkos: ellenség. Az életedre tör!” Mindhiába. Az önkéntes halálók grafikonvonala folyvást magasabbra kúszik; az önpusztító hajlam átalakítja az egész életet: udvarok mélyén öngyilkossági tanácsadó irodák nyílnak, kártyavetőket faggatnak, melyik a szerencsés nap öngyilkosságra, mulatóhelyeken elterjed az öngyilkos-tánc, szerelmesek a közösen eltökélt halál pillanatában esküsznek egymásnak sárga tartó hűséget, fölmege a kötél ára. A hatóságok kénytelenek erélyesebb lépésre elszánni magukat: szokott reflexüket követve, tiltanak; az új törvény szigorú megtorlással fenyegeti az életben maradt, sikertelen öngyilkosokat, büntetik – följelentés elmulasztása miatt – családjukat is és mindazokat, akik tudomást szerezhettek egy-egy tilalmas szándékról, a följelentőket viszont jutalomban részesítik. Mindhiába. A lakosság dacol a törvényekkel, ragaszkodik az öngyilkolás emberi jogához (Droits de l'homme et des suicidés); az öngyilkosjelöltek szervezkedni kezdenek, titkos pártot alapítanak, zászlajukra írják: „Legfőbb érték az öngyilkos ember!”, jelszavaikkal kimerészkednek a körutakra, egymást érik a tüntetések, az összecsapások a karhatalommal. Az ország kényurái végül is mit tehetnek? Halálbüntetést szabnak ki a tetten ért öngyilkosokra, s amikor ez sem használ, egyszerűen belelövetnek a tüntető tömegbe, vér folyik, tankok tipornak testeket, hullák hevernek szerteszét, de helyreáll a rend: nem lesz több öngyilkos az országban, lemészárolták valamennyit az utcán.

Mondjam, hogy ötletemből nem lett film? Igaz, nem is ajánlottam föl egyik stúdióknak sem.

Én nem akartam öngyilkos lenni; életben tartott a kíváncsiság. Gyerekkorom óta mindig sokat olvastam (ez a mesterségem), a forradalom után különösen sokat; állás nélkül, mindenholnan kidobva, ráértem. Akkoriban kezdtem el tanulmányozni a nagy francia forradalom történetét; később előadásokat tartottam róla nemzetközi konferenciákon; 1957-ben csak azt akartam megérteni, mi volt az a forradalom, melynek a megelőző évben tanúja és résztvevője voltam.

Számomra: ocsúdás, jóvátevő szándék, ujjongás, aggodalom. Marxista ifjúságnak – szerencsére csak egynéhány évnek – hitét, bigottságát, csalóka ábrándjait 1954-55-ben elfújta a változások szele; a forradalom alatt már kiszellőzött fejvel jártam az utcákat. Hálás lehetek a történelemnek: olyan élményekben volt részem, melyekről azt szokás mondani, egész életre szólnak. Akkor értettem meg, hogy Rousseau-nak igaza volt: az ember jó. Október 25-én a Parlament előtti nagy vérengzés közepében tartózkodtam, és meg akartam vinni a szörnyű hírt az írószövetségbe, ahol azidőt amolyan forradalmi központ működött. A székház felé tartva, tüntető tömeggel

találkoztam, s a menetben egy férfit pillantottam meg, aki biciklit tolt maga mellett. Odaléptem hozzá, és megkértem, hogy – mivel sürgős hírral sietek – adja kölcsön a kerékpárját, dolgom végeztével otthagynom az frószövetség kapujánál. S a férfi bizalommal átengedte nekem, ismeretlenek, a biciklijét. Azt meg hallomásból tudom, hogy egy fiatal nő, miközben tüzelő tankok elől kúszva menekült egy kapualj felé, elvesztette a fél pár cipőjét, ám a férfi, aki mellette kúszott, utánavitte. Életveszélyben. Az ember jó, sőt udvarias. Amíg teheti.

Valamikor a hatvanas években tudományos konferenciát rendeztek ezzel a címmel: A forradalom mint ünnep. Igen, a forradalom ünnep, maga a kizötkent idő. Amikor minden másképp, minden szebben történik. Úgy, ahogyan kellene. Csak azok a hét-köznapok ne volnának. Amikor az emberek tolakodnak a boltokban, egymás lábára lépnek a járművekben, és még csak bocsánatot sem kérnek. De legyünk türelmesek. Hiszen óérettük, a tolakodókért is meghalt Krisztus; vére egyszer talán megvált bennünket. Az lesz az igazi ünnep.

*

Mostanában folyvást öreg prédikációkat olvasok. Nem győzöm bámulni, mi mindent tudtak ezek a régi papok. Műfajuk, az egyházi beszéd olyan, mint a modern regény: minden belefért. Hitmagyarázatok és erkölcsi intelmek között természettudományos fejtegetések, ember- meg állattani tudnivalók, történelmi adalékok, jogi értékezések, néha még egy-két matematikai képlet is, és az életben eligazító mindennemű bölcsesség.

Kedvenc szerzőm Landovics István jezsuita páter. 1689-ben adta ki két vastag kötetben hitszónoklatait. Nekem való olvasmány; egy helyt az öregségről elmélkedik.

Kik halnak meg előbb: a vének vagy az ifjak? „Természet szerént úgy tetszik, hogy a vének, mivel azokban megfogyatkozott az erő, meghűlt a vér, megsokasodott a nyavalya, magában mint a férges alma megveszett, és így leszakadását várhatja; az ifjú pedig, életének virágában zöldül, vére forr, egészsége nyers, tagjai épek, s minden erős cselekedetekre vastagodik (= erősödik).” Ez a kettős kép igaz, de nem valami kecsegtető. Ezeken a tudós papokon azonban nem lehet kifogni. Ha kegyes céljuk úgy kívánta, minden tudtak egyet fordítani.

„Mindazonáltal mégis igazán mondom én azt, hogy az ifjúság ragadtatik hamarabb el, mert azonkívül, hogy a vének okosabbak lévén az ifjagnál, tudnak oltalmazkodni attul, ami siettetné a halált, a hideg előtt befödözik magokat, a hévség előtt híves árnyékba állanak, gyomrokat étellel nem terhelik, itallal nem vesztegetik, vakmerő ugrásoktól megtartkoznak, s minden cselekedetek mértékletes, amiket az ifjúságban nem találunk, mert ezek messzére vetvén halálokat, bátrak, mind hideg s mind meleg fergegeket egy vékony páncély ümögben elszenvednek, s rendetlen barátságért addig dőzsölnek, míg a bor arra vissza nem fordul, ahonnan bétöltetett, árkokat gyorságok megmutatására által s meg által ugrádoznak mindaddig, míg megszakadásokkal bélek le nem omlik. Ezenkívül, mondom, hamarabb elragadtatnak, mert ezt a sárga lovat (ti. a halálét) sarkantyúzzák...” Ahá! ide akart a derék jezsuita kilyukadni, a sarkantyúhoz, mely nem egyéb (miként Szent Pál megírta), mint a bűn, ez siettetni a halált...

Ezúttal elégedetlen vagyok – akármilyen ragyogó stilszta – jeles prédikátorommal, triviálissá csúrt-csavart bölcsességével. Ne ugráljak át árkokat, s akkor hosszú életű leszek? A végső dolgokról én másképp gondolkodom.

A minap egy nagyszerű festőművész, a hetvenkét éves Veress Pál kiállítását nyitottam meg. Bevezetőmnek ezt a címet adhattam volna: *laus senectutis*.

Ne sajnáljátok az öregeket, mondtam: ahogyan életük fogy, úgy gazdagodnak ők; a rosszat már megtapasztalták, a jót megismerték, tudásuk aszúbor. Ne sajnáljátok az öregeket, mert jó társaságban vannak. A magány a fiatalság kegyetlen adománya, csalódott szerelmesek, éretlen igehívők, boldogtalan világboldogítók mihaszna fényűzése, bős pompa, feketemise. Mi, akik hetvenedik évünk körül járunk, már nem lehetünk magányosak: velünk vannak, ha életünk nem volt tékozló vagy tunya, ha megmunkáltuk azt, mint fazekas keze s korongja az agyagot, velünk vannak – festve, írva, kottafejekben – teremtményeink. S mivel az önzést lehántották rólunk az évek, öregségünk barátságos lett és adakozó. Önök, akik e kiállításra összegyűltek, ajándékozó szertartásban vehetnek részt: hetvenedik évén túl egy nagy művész kínálja hosszú élete kincseit, betessékelve önöket művészete teremtett lényei közé, nyájas, mogorva, dévaj, butácska, huncut, szorongó szirénjei, kimérai, kentaurjai, totemei, vagy ahogyan ő elnevezte nagy családjá tagjait: bálványai társaságába, ünnep ez is, az élet közönséges és magasztos utcabálja, szóljon a zene, kánkán!

Ameddig el nem fogy kezünk ügyéből az agyag.

PAPP GYÖRGY: HARMÓNIA

Közép-európai változatok

VEKERDI LÁSZLÓ

„Minden új, de a Duna marad”

„Egymással semmi közöset nem vállaló népek eme agglomerációjában semmiféle természetes közösség nem tudott nemzeti egységet teremteni, se a származásé, se a szokásoké, se a nyelv. Sose volt a népesség egészében se közös jog, se közös nyelv...” Gondolná az ember, hogy ezt Franciaországról írták? Charles Seignobos, *A francia nemzet őszinte történetében*. Így messziről kicsit tán túlzónak is látszhat ez az „őszinteség”, csakhogy Seignobos nem panaszként emlegeti a sokféleséget, hanem éppen mint a francia szellem villódzásának és eredetiségének a fő forrását. Pontosan abban az értelemben és hasonló nemes meghatódással, mint ahogyan Fried István ír a Monarchia toleráns sokarcúságáról: „Az intézményesedett törekvések nélkül megvalósult többnyelvűség, amely a másság elviselésére nevelt; a megértés és belátás képességének megtanulása a hétköznapiakban...” Seignobos hangszerelésében: „A francia nemzet heterogénebb Európa bármely más nemzeténél; igazából népek nemzetközi agglomerációja. Így érthető meg a francia szellem internacionális magatartása és a francia irodalom univerzális karaktere.”

Kegyetlen egységesítések, örült homogenizációk, ostoba blokkpolitikák századában érthető, ha – legalábbis a tisztességesebb világban reménykedők szemében – felértékelődik a sokféleség, a változatosság, a másféleség. Seignobos könyve 1933-ban jelent meg először, a hitleri „fajtisztasági” elmebaj tömeges méretű kitörésekor, Fried István a szovjet ideológiai monolitizmus friss emlékei elől fordul egy Monarchia-utópia – tájainak irodalmában tettenérhető – derűs tarkaságához. A többé-kevésbé erőszakos „létező” egyenirányítás korában és közvetlenül a pártállamok bukása után errefelé majdhogynem mindnyájan valami sokféleség vidám szabadságában bizakodtunk.

Azóta megtanulhattuk, hogy a sokféleség önmagában sovány vigasz, az öntudatos vagy pláne felheccelt másféleség pedig kölcsönös tolerancia híján egyenesen halálos veszedelemmé válhat. Mára Közép- és Kelet-Európát komolyan fenyegeti a lehetőség, hogy gigantikus monolitikus kaszárnnyából komplett pluralisztikus pokollá alakuljon át. Ez a lehetőség is benne rejlett a Monarchiában? Ha hihetünk Szejknak, többé-kevésbé igen. A Monarchia sokfélesége inkább csak azért volt elviselhető, mert ha nem is tolerancia, legalább valami hanyag, sőt olykor egyenesen nagyvonalú nemtörődömség kísérte. Katz tábori lelkész úr erre az iskolapélda, de a maga módján, szinte manírig finomítva, ugyanezt a mentalitást képviseli Lukás főhadnagy is, aki „típusa volt a korhadt osztrák monarchia aktív katonatisztjének. A kadétiskola kételtűvé nevelte. Társaságban németül beszélt, németül írt, de cseh könyveket olvasott, és amikor az egyéves önkéntesek iskolájában csupa cseheket tanított, bizalmasan azt mondta nekik: Legyünk csehek, de erről senkinek se kell tudni. Én is cseh vagyok.” Vodicka árkász, a vén bajkeverő, már nem volt ilyen finom sztoikus lélek. Szívből gyűlölte például a

---

Fried István Közép-európai változatok c. írását áprilisi számunkban közzöltük. A tanulmány – miként Vekerdí László és Sándor Iván hozzászólása is bizonyítja – vitaindító lehet. (A szerk.)

magyarokat, s ha csak tehetne, összeverekedett velük, még ha a rövidebbet húzta is. Hiába csitítja bölcsen Svejek: „Nem minden magyar tehet arról, hogy magyar. – Hogy-hogy nem tehet – fortyant fel Vodicka –, mindegyik tehet róla, marhaság. Csak kapnának el egyszer téged is, mint engem, amikor első nap idejöttem arra a tanfolyamra.” És ugyan bizony mit szólhatnának a „Legyen úgy, mint régen volt” típusú érzelgős, mulató, buta, fellengzős magyar Hazaffysághoz? Nagyon is igaza van Fried Istvánnak, „hogy ennek a világnak, ti. a Monarchiának el *kellett* múltnia, emlékké kellett széplünie ahhoz, hogy élő és hatni képes lehessen – a továbbélő magatartásokban, reflexekben, étkezési szokásokban, általában az irodalomban, olykor a kabarében, a jellegzetesen városi fordulatokban.” Ma már, ebben is igaza van Fried Istvánnak, ez az emlék is meghatározza Közép-Európát; ha ugyan nem éppen ez határozza meg elsősorban. Annál is inkább, mert ami itt a Monarchia után következett, az általában még sokkal rosszabb volt.

Ám ebben a meghatározottságban ott van Katz tábori lelkész úr felelőtlensége, Lukas főhadnagy kételtűsége, Vodicka árkász indulata is. És persze Bigler kadét javíthatatlan szolgálalkúsága, Dub hadnagy gonoszsága, Schwarzburg vezérőrnagy hülyesége, Wenzl kapitány (később őrnagy) kegyetlensége, és így tovább, csak Svejek humorra és embersége fogyott el sajnos mára majdnem teljesen; akár a tőke, amely a Monarchia szerény, de valódi gazdasági emelkedését lehetővé tette.

Így aztán most, amikor a mindent előntő homogén ideológiai áradat alól újból felszínre tör a tájék etnikai, vallási, világnézeti sokfélesége, érthetően a komorabb színek dominálnak a skálában. A „pluralista” Közép-Európa rosszkedvű és gyűlölködő világ. Nem a „pluralizmus” miatt persze, hisz Ingeborg Bachmann ugyanilyen rosszkedvű és gyűlölködő világként emlékezik gyerekkorának egyöntetűen elnácisodó Ausztriájára. Épp ezek elől az emlékek elől menekült később Róma emberibb tájaira. De mielőtt valamiféle Közép-európai átokra gondolna valaki, meg ne feledkezzünk Libanonról. Könnyen lehet, hogy a politikai pluralizmus olykor csupán egymással ütköző egyeduralmi törekvések egymáshoz viszonyított gyöngeségének a jele; meglehet, csak az tartja fenn, hogy az egymással vetélkedő csoportok nem bírják legyőzni egymást. Kialakulhat így is, és stabilizálódhatik valamiféle sokféleség, amint Libanonban történt, és amint ma úgy látszik Jugoszláviában történik; ámde ez a halál egyensúlya, a gyilkolás kegyetlen „ökoszisztémája”. Megideologizálni persze ezt is lehet, a legkülönbélebb történelmi, gazdasági, etnikai, politikai, jogi elvekkel és érvekkel, ám nem kell különösebb éles látás hozzá, hogy a fennkölt frázisok leple alatt felfedezze az ember a halálfejet. Keletibb Európa egy része máris ilyen halálfejes világ, fennáll a veszély, hogy – szerencsétlen gazdasági és politikai körülmények halmozódása esetén – az egész azzá válhat. S egy ilyen etnikai és politikai gyűlölködésekkel feltáplált harcias sokféleség maga lesz a komplett pokol, sokkal rosszabb még a bornírt blokkvilágnál is, amelyre akkor olyasféle nosztalgiával fognak tájainkon tekinteni, mint ma a Monarchiára. És persze éppen olyan kevés, ám mégis éppen annyira valódi joggal.

De tegyük fel, hogy a jugoszláviai borzalom elszigetelődik (gyógyulása most már sajnos egyhamar aligha remélhető), s Kelet-Közép-Európa többi országát nem fogják háborúk pusztítani. Akkor is itt maradnak a súlyos etnikai, politikai, társadalmi, gazdasági gondok. Ami ma közös Kelet-Európában, azt – a Monarchia-nosztalgiákon túl – úgy lehet, éppen ezek a gondok határozzák meg, ezek a nagyjából és jellegüket tekintve közös gondok. A legismertebbek vagy legalábbis legbővebben pertraktáltak a gazdasági gondok.

Nemrégiben egy jóhiszemű nyugati megfigyelő, nem minden irónia nélkül, Lengyelországot, Csehszlovákiát, Magyarországot, „új banánköztársaságok”-nak nevezte, persze nem a termelés, hanem a fogyasztás banánköztársaságainak. A banán az új gazdaság szimbóluma: ahogyan ez a nemrégiben még inkább csak a nómenklatúrának fenntartott gyümölcs hétköznapivá válva elárasztotta az üzleteket és árusítóhelyeket, a banánhéj pedig a járdákat és a kukákat, úgy árasztotta el legkülönbébb áruival a térséget a Nyugat.

Meglehet, valamikor majd az egész rendszerváltozás első komoly jeleként azt fogják számon tartani a történészek, hogy az osztrák kereskedők eladták az olcsón vett szlovén jégszekerényeket jó drágán a magyaroknak, akik méghozzá a szállítási költséget is megspórolták nekik. Azután megvették a többé-kevésbé használható öreg autókat, az itthoninál semmivel se jobb mosóporokat, a hazainál lényegesen gyöngébb minőségű gyümölcsleveket: az illatos sült kolbászt kiszorította a dögbüdős hot dog, az olcsó és emberséges önkiszolgálókat felváltották a méregdrága MacDonaldek, a honi hajnövesztőkencéket kiszorította az ugyanolyan garantáltan hatástalan, ám többszörösebe kerülő Mr. és Miss Hair, és még a közkedvelt Béres-cseppek is versenyre kényszerült a lényegesen drágább Plussz-szal és a Svéd cseppekkel, hogy a könyvek, filmek, videokazetták formájában jó pénzért ideszórt kulturális hulladékról ne is beszéljünk. De mindez csak a felszín. A sokkalta nagyobb hasznot a Nyugatnak valószínűleg a számítógépek, programok, know-how, műszerek könnyű eladása hajtja, amit a tőlük felvett kölcsönöknek a kamatokra rögtön vissza nem fizetett részén veszünk. Ez a folyamat néhol már jóval régebben elindult, a rendszerváltozás azonban lényegesen felgyorsította, és lehetővé tette az állami mellé a privatizált gazdaság bekapcsolódását. Súlyosbítja a helyzetünket az elhúzódo recesszió, melynek terhet a tőkés világgazdaság hagyományosan igyekszik fejletlenebb régióira áthárítani, az utóbbiak államai pedig önmagukon belül a saját, gazdaságilag gyengébb alattvalóikra: bérből-fizetésből élőkre, nyugdíjasokra, kisvállalkozókra, szegényekre. A várva várt konjunktúra éppen ezért szokott többnyire az ő helyzetükben látványos javulással járni, a gazdaság fejlettségének a függvényében: túlságosan szegény országokon többnyire már a konjunktúra se segít. Az új banánköztársaságokon azonban ma még valószínűleg segítené. Könnyíteni a társulási szerződésekben nemcsak önzően – ez a gazdaságban természetes –, hanem ostobán szűkre szabott kvótákon, csökkentené a fejlett rész viszolygó elzárkózhatnékját, növelné a recesszió idején törvényszerűen begubódozó tőke vállalkozókedvét. A híres „kistigrisek” egy ilyen nagy világgazdasági konjunktúra hullámán emelkedtek fel, nyilván az esélyek ügyes kihasználásával. Mintha ilyesmiben reménykednének közgazdászaink és politikusaink is, amikor félévenként újra meg újra biztatnak az „alagút végé”-vel. De megvan itt hozzá, meglesz itt hozzá a Nyugat kínosan elhúzódo recessziójának a múltával a gazdasági és technikai lehetőség? „Az átalakuló Közép-Európa – írja az említett nyugati megfigyelő – nehéz régió, látszatra modern és »európai«, ám a valóságban torzulásoktól hemzsegő. Az új privatizált félpiac (semimarket) gazdaság gyökerei nem a háború előtti kereskedelembe keresendők, hanem a kommunizmus blokkpiacgazdaságaiban (block market economies). A hazai vállalkozók a törvénytelen valutakereskedelem, a csempészkedés és a föld alatti üzletek világában szereztek iskolázottságukat, amely harmonikusan egyesítette a prostitúciót, a holdfényt és a WC-papír-ellátást.” (És Petőfi csontjait.) Az imígyen iskolázott vállalkozók képtelenek tájékozódni s boldogulni a reguláris kapitalizmus kereteiben. Látszateredményeket elérhetnek, a fővárosokban néhány sétálóutca megtelhet csillogó kirakatokkal és megfizethetetlen árukkal, szinte varázsütésre nőhetnek ki a földből szál-

lodák, üzletházak, bankok; furfangos reklámok szédíthetik az embereket, előnthatik az utcákat a nyugati autók és kölniillatok. „Ám mindez a látszólag forradalmi fejlődés csupán a kapitalizmus máza (lacquer of capitalism). Az alapvető problémát – tőkés gazdaságot építeni tőke nélkül – nem oldották meg. Az elmés új miniszterek (smart new ministers) persze másféle mesét fognak előadni, ám ők blöffölnek (but they are bluffing). Nekik fontos, hogy fenntartsák a sebességet, a gyorsuló piaci reformok illúzióját.” Valójában azonban Lengyelországban igen lassan halad a privatizáció, Magyarország pedig főleg a közös vállalkozásokra támaszkodik. Csak Csehszlovákiában adtak el hamar igen sok kisebb és közepes üzletet és üzemet, ám a kisebb vállalkozások többsége néhány hónap alatt tönkrement. A három országban egyaránt csak az államilag támogatott vállalkozások sorsa biztosított úgy-ahogy. Nem tud kialakulni kereslet-kínálat egyensúlyára alapuló piac. „Az árak megközelítik a nyugati szinteket, a faluk és a kisvárosok szegényesen ellátott állami üzleteivel szemben pedig jóformán semmi kereskedelmi verseny nem alakul ki.” Érthető, ha a régió egyáltalában nem csábítja a szolid nyugati befektetőket. „A recesszió Európa keletibb felén sokkal mélyebb, mint Nyugaton, márpedig a gazdaság kibicsaklása még akár egy évtizedig vagy tovább is eltarthat.” A termelés visszaesése, a tulajdonjog rendezetlensége, a körülményes bürokrácia mind még tovább csökkenti a beruházókedvet. „A konvencionális beruházási kritériumokkal megítélve a Kelet ma afféle Vadnyugat: kopár, veszedelmekkel teli föld, ahol bölénycsordák kóborolnak.”

Az efféle cikkeket mifelénk ma könnyen le szokás rázni azzal, hogy „itthonról megrendelt”. De nem valószínű, hogy honi ármánykodók éppen egy viszonylag szűk szakmai körben elterjedt irodalmi lapot választottak volna ki, valamint az sem, hogy a pártatlanságára hagyományosan érzékeny Times Literary Supplement, melynek 1992. március 13-i számában Roger Boyes ezt az írást közölte, megvásárolható lenne, legalábbis annyit, amennyit egy ilyen cikk itthoniaknak megérne. Roger Boyes írása különben sem rosszindulatú irántunk, kárhozthatni inkább a Nyugatot kárhozthatja, amiért kenetteljes frázisokon túl jóformán semmit sem tett az ölébe hullott új régióért. Önzetlen segítségben, valamiféle új Marshall-tervben Boyes sem bíz. De ha önzetlenül nem is, a saját jól felfogott érdekében a Nyugat igenis sokkal többet tehetne az általa hosszú éveken át szép mesékkal elámított Keletért. Mindenekelőtt megnyithatnák a piacokat a keleti áruk előtt, mezőgazdasági és ipari termékek előtt egyaránt. Jócskán befektethetnének azután transzkontinentális utakba és távközlési hálózatokba, ezekre az új európai integrációnak mindenképpen szüksége lesz. Villamos energiát is adhatna el a Kelet, kellő garanciával telepített új atomerőművekből. Egyszóval államok és magánvállalkozók találhatnának épp elég, kölcsönösen hasznos hajtóberuházási alkalmat az új keleti „Vadnyugaton”. Csakhogy ehhez merőben más mentalitásra lenne szükség. Napjaink kvótákkal szabályozott kapitalizmusa ellustult, nem kockáztat, túlságosan is csak a biztosra megy. Márpedig „a beruházásokat Keleten inkább a korai viktoriánus idők robusztus vállalkozóinak a szellemében kéne tekinteni, mintsem a korporatív kapitalizmus prizmáján keresztül.”

Egyáltalában nem valószínű persze, hogy csakugyan a kora-viktoriánus robusztus vállalkozók jelentenék a megoldást, még ha újraszületődhethének is. Dickens Angliája vagy Mark Twain Amerikája máma itt semmiképpen sem vonzó modell. Arról nem is szólva, hogy az „Új Vadnyugat” leendő „robusztus vállalkozóinak” a kezében sajnos ma már nem szerény hatlövetű coltok, hanem legalábbis kalasnyikovok dörögnek. *Cum grano salis* kell tehát tekinteni a cikk diagnózisait is, tán mégsem olyan sötét a helyzet, amilyenre festi. És ha – amint Fried István találóan írja – „szinte lehetetlen, még egy

kívülálló számára is, a régió tárgyilagos szemléletű históriájának felvázolása", akkor mennyivel inkább az a jelenének! De tekintsük mégoly eltűzöttnek Boyes ábrázolását, abban kétségkívül igaza van, hogy egész régióinkban a közös alapprobléma: tőkés gazdaság építése tőke nélkül. És ezt nemcsak hogy megoldani, jóformán még megfogalmazni is alig sikeredett. Éppen ezért nő meg, érvényes gazdasági megoldás híján, régióinkban veszedelmesen a politikusok szerepe és jelentősége.

Boyesnek róluk is megvan a véleménye, nem egyik vagy másik ország ilyen vagy olyan párti politikusairól, hanem mindről, globálisan. (Már csak ezért se valószínű, hogy a cikk megrendelésre készült.) Szerinte az új politikusok ugyanúgy az elmúlt negyven év korrupt kommunista uralmának szerves termékei, mint a vállalkozók. „Ahogyan az addig földalatti vállalkozók föld felé emelkedtek, ugyanúgy jöttek a felszínre a disszidens politikusok.” A pártállamiaktól tanultak, mert hozzájuk igazodtak, még ha ellenük dolgoztak is, így hát „a vezetés minősége roppant gyatra.” Ennek a silány minőségű vezetésnek nehéz megbirkóznia a régiót fenyegető gondokkal, köztük a hiperinflációval és az elszegényedéssel, méghozzá a munkanélküliség elviselésére kialakult kultúra nélkül. Még nehezíti a helyzetet a gazdaság megélénküléséhez nélkülözhetetlenül szükséges újgazdagok flancolása. A régió kevert etnikai összetétele ilyen körülmények közepette szinte önként kínálja a politikai vezetésnek a feszültségek levezetésére a kisebbségek odavetését konc gyanánt, vagy egy szomszéd ország elleni izgatást. Ha elmélyül a gazdasági és társadalmi válság, a régió könnyen kvázi-diktatúrák mozaikjára eshet széjjel, véli Boyens. De azt sem tartja kizártnak, hogy a gondokkal való értelmes, türelmes, és bizonyos fokig önzetlen szembenézés esetén bekövetkezhet valami „kistigris”-szerű kiugrás.

Boyes szereti az állati metaforákat, láttuk a bölényekből. És azt se igen látszik fel-fogni, hogy Kelet kvázi (vagy nem is olyan kvázi) diktatúrákba való süllyedését végül majd egész Európa megsínyli, amint máris megsínylette az eszlenen délszláv háborút. (Az egyelőre kiszámíthatatlan gazdasági veszteségeket nem is tekintve, például az addig felhőtlen német-francia viszonyba rejtett bizalmatlanság férközött, érezhetően lelassult az integráció folyamata, a békéltető kísérletek kudarca nyomán csökkent az EGK vezető köreinek az önbizalma és a Közösség tekintélye, sokfelé kezd újból erőre kapni a terrorizmus.) Európa összefüggő és elválaszthatatlan gazdasági, politikai és szellemi egész, de ezt mi itt hiába magyaráznánk a földrész gazdagabb felének. Amíg „Kelet”-Közép-Európát ők mindenekelőtt kirekesztéssel határozzák meg, addig mi hiába bizonygatjuk a szerves együvé tartozást. Addig jobb esetben csak egy gazdasági Drang nach Osten haszonélvezői lehetünk, rosszabb esetben áldozatai; mindkét esetben az ügyeletlen honi „idegenvezetőkkel” a nyakunkon. Egy új, termékeny viszony a földrész két része között mindkét részről új, értelmesebb, egy kicsit önzetlenebb, a saját érdekükben is önzetlenebb vezetőket kíván. Ilyen politikusok élrekerülését viszont valószínűleg csak egy új, értelmesebb, türelmesebb, megértőbb közvélemény tenné lehetővé.

Ennek pedig sajnos nem sok nyoma látható se ott, se itt. Az ottani közvélemény tökéletes értetlenségét önmagában mutatja tán, hogy a Nyugat Szovjetunió aratott váratlan méretű győzelme mindenekelőtt és szinte kizárólagosan csupán rettegést váltott ki „odaát”, rettegést a Keletről, majd netán beáradó milliőktől. Ma pedig, hogy csak nem akar megérkezni a rettegett áradat, és az illegális bevándorlók többsége ma is a Közel- és Közép-Keletről érkezik (és reked meg nem csekély része épp nálunk), mintha kezdené felváltani a gazdag Nyugaton a félelmet a féltőn, a megvetés, sőt netán az enyhe undor keveréke irántunk. Az egészben az a legszomorúbb, hogy sajnos nem is

egészen indokolatlanul. Mert például tagadhatatlanul van igazság egy Párizsban élő délszláv író, Predrag Matvejevič Közép- és Kelet-Európa „identitászavarait” elemző cikkében: „Naponta találkozunk itt olyanokkal, akik »nemzetinek« mondják magukat, holott csak regionális sovíniszták, »européerekkal«, akik megrögzött nacionalisták maradtak, »világpolgárokkal«, akik vallási, etnikai vagy faji hovatartozásukat minden egyéb elv és minden más érték fölé helyezik. Egy új polgáriassult kultúrát sokkal nehezebb megszerezni, mintsem gondolná az ember.” És abban is igaza van, hogy a sokféleség, a különállás, a partikularitás magában egyáltalában nem érték: „Valahányszor valaki szigorú kritikai vizsgálat nélkül értékstátuszt vagy értékjelentést tulajdonít a partikularitásnak, könnyen a partikularizmus felé csúszhat el, mivel értékkülönbözésbe lesüllyed és parciális vagy körülményektől függő kritériumokhoz alkalmazkodik.”

Van ebben, mondom, sok igazság, csak hogy először is találkozhatunk ám Nyugaton is, akár naponta, európeerekkel, akik megrögzött nacionalisták, sőt sovíniszták maradtak, azután meg a partikularistól elvitatott értékjelentés ugyanolyan veszedelmes lehet és ugyanolyan embertelen következményekkel járhat, mint a neki tulajdonított. A „szigorú kritikai vizsgálat” pedig sajnos könnyen annak a javára ítélt, aki alkalmazza a szigorú, tudjuk jól *A fülemléből*: „(Jobb felől üt) *nekem* füttyöl, (Bal felől üt) *s nekem* füttyöl: Elmehetnek.” Végül mintha a fejlett Nyugat se lenne teljesen mentes „identitászavaroktól”. Az indító Seignobos-idézetre például nem magamtól leltem rá; a *Critique* című komoly és megbízható folyóirat egyik friss számából vettem, amely néhány újabb megjelent könyv kapcsán a bevándorlás, a beilleszkedés, a befogadás, a xenophobia, az egymással konfrontálódó „önazonosságok” égetően aktuális gondjait elemzi. Seignobos is azért idézi, hogy megmutassa: a franciák régebben nem félték a sokféleségtől, a különöستől, a partikularistól; ellenkezőleg: érénynek tekintették. Hiszen mindez a sokféleség, még akár a széthúzás is – a cikk a bretonokat említ iskolapéldaként – az egységes Franciaországot gazdagította. Mert lehettek a bretonok mégoly renitenskedők, a döntő esetekben mindig „jó franciákként” viselkedtek. És ez csakugyan igaz; csak hogy pontosabban úgy kellene fogalmazni, hogy például a Második Világháborúban Franciaországban az ország tisztességes polgárai jó francia állampolgárként viselkedtek, függetlenül attól, hogy franciának vallották magukat vagy se. Mert józanul aligha várható el, hogy például ma a Franciaországban élő több millió algériai mindig „jó franciának” érezze magát, de lehet ugyanolyan jó francia *állampolgár*, mint bármelyik francia, méghozzá nem is csak a döntő pillanatokban. Ám ehhez az kell, hogy az ország „franciaságát” nehogy valahogy a bevándorlók elleni előítéletek határozzák meg, mert ez a bevándorlókat is Le Pen választóihoz hasonlíthatja, és pl. „jó muzulmánokká” válhatnak, hitetlenül is. És *mutatis mutandis* hasonló mondható el a németországi és ausztriai törökökről és délszlávokról, az angliai pakisztániakról és indiaiakról, a hollandiai surinamiakról. A rohamosan csökkenő születésszámot tekintve Olaszország is rövidesen szembenézni kényszerül majd a gazdag Európa tán legnagyobb társadalmi kérdésével, a bevándorlók, sőt a vendégmunkások integrációjával. Egy kis költői túlzással azt is mondhatnók, hogy e tekintetben épp Gazdag Európa a „Vadnyugat”, ahol most a bevándorlók és a vendégmunkások igyekeznek megkapaszkodni a szegénység, azaz a gyengé(bbe)n fizetett munkakörök prérijének a feltörésével. A körülmények persze merőben mások itt, mint a valódi Vadnyugaton voltak, de a többé-kevésbé zökkenőmentes beépülés alapfeltétele most is a dinamikus gazdasági fejlődés. És ehhez pusztán gazdasági eszközök már nem elegendők; az is kell, hogy semmiféle, még pozitív diszkrimináció se zavarhassa az állampolgárok alapvető szociális biztonságát. Magyarán: új hazájukban otthon érezhessék magukat. Elsősorban épp ezért kell tán

minél teljesebb politikai, jogi, katonai integrációra törekedni, a nagy térség tágas kereteiben oldva fel az egymásnak feszülő előfeltételeket. Természetesen ez a kiegyenlítő nagy Tér ma kizárólag a Gazdag Európát jelenti, hisz eleve a dinamikus gazdasági fejlődésre épül.

A Gazdag Európából nézve Közép-Kelet-Európa és Kelet-Európa azután megint egyetlen nagy hatalmas keleti tömbbé mosódik össze. Minden új, de a blokk marad. Ebben az új blokkosodásban a Kommunista Európát a Szegény Európa váltja fel. Persze ez se lesz a szegények Európája: legtöbb államában egy vagy többnyire néhány egymással vetélkedő politikai-gazdasági klikk mindig pompásan meg fogja találni a maga számítását, legalábbis, ami a saját gazdagságát illeti. Ahogyan Szovjet-Európában egy vékonyabb-vastagabb vezető réteg már jócskán a „kommunizmusban” (értsd: igényei szerint) élt, úgy fog itt egy valószínűleg lényegesen nagyobb és tarkább réteg a fejlett kapitalizmusban élni, helyel-közzel, meglehet, ott él máris. És akkor bár itt valóban minden megváltozik, Közép-Európa ugyanúgy jószándékú értelmiségiek álma marad, mint volt a ronda szögesdrót kerítéssel kettéosztott Európában. Vagy ahogyan Esterházy Péter írja *Az elefántcsonttoronyból*: „Egy új országot kéne építeni egy új Európa új szegényeiként. Az említett probléma úgy foglalható össze, hogy minden új itt, csak mi vagyunk régiek. Minden új, de a Duna marad.” Az új, megosztott Európában Közép-Európa visszamerülhet Csipkerózsika-álmaiba, s nekünk marad a régi sláger: „A királyfi oly kevés, / S hogyha jön, tévedés.”

Pedig józan ésszel eleve lehetett volna látni, hogy Gazdag Európa aktívabb segítségére csak akkor számíthatunk, ha már jócskán megindult itt a kiemelkedés a bajokból. Erre pedig önmagában vagy éppen egymás ellen acsarkodva egyik ország sem igen lesz képes tájainkon. Szokás ma minden bajt a „negyven év”-re sózni; ezt is, mert – szól a divatos frázis – „szőnyeg alá seprték az ellentéteket”. Csakhogy ma sem bának itt értelmesebben a gyötrő politikai, etnikai, gazdasági, ökológiai, nyelvi, oktatásügyi gondokkal és sérelmekkel. Mert nem elég rituálisan ismételtetni az együttműködési szándékot, el kéne végre kezdeni a komoly kölcsönös engedmények politikáját, minden téren. „Ugyanis – vallja politikusaink helyett Fried István – a politika realitása nem pusztán nemes deklarációkat és nem kizárólag nagyon szépen megfogalmazott, pontosan adagolt elvi nyilatkozatokat igényel.” A politika realitása folytonos – és kölcsönös! – kompromisszumokat igényel, bátor belátást és termékeny türelmet. Szerényebben szólva: egy kis svejki és aranyjánosi mentalitást. Le kell tudni nyelvi veszteségeket nemcsak egy későbbi nagyobb haszon reményében, hanem a veszteségnél nagyobb kár elkerülése végett. Ez azonban nem történhet a nemes deklarációk szintjén; meg kell tanulni konkrét kérdésekben okosan és békésen alkudni. A szó hétköznapi értelmében, azaz jól tudva, hogy „kettőn áll a vásár”. És sietni kéne, mert különben végül nekünk még a Duna se marad, elviszi tőlünk egy grandiózus fülemile-pőr. Tán már jelentkezik is a bíró, aki majd jobb felől is, bal felől is a zsebére üt.

SÁNDOR IVÁN

Elhárítás és készülődés

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ

Kedves Sanyi,

sajnálom, de nem tudok most esszével bekapcsolódni a Fried István széles kitekintésű tanulmányát követő eszmecserebe. Nem egyszerűen a (mindannyiunkat szorító) időhiány miatt. Az ok mélyebben van. Úgy érzem, hogy szellemi életünkben (akárcsak az európai szellemi életben) annyira előnt a *folyamatos beszéd*, hogy az *ahogyan* beszélünk eltakarja azt is, *amiről* beszélünk; azt sejttem, hogy amiről (már jó ideje) szólnunk kellene, mást kíván, mint amit fél évszázados fogalmainkkal, szóhasználatunkkal, gondolkozásunk paneljeivel éppen csak megérintünk. Nem gondolod intő jelnek, hogy az a sok bölcsesség, amit Széchenyitől Bibóig (hogy csak a magyar gondolkodókat említsem) a legjobbak elmondtak, mintha el sem hangzott volna? Nem gondolod, hogy folyamatos megszólalásaink, ismétléseink, ráimádkozásaink egyre inkább erkölcsi-szellemi maszkok, amelyek az illúziókkal való leszámolni nem tudást takarják?

A hozzászólásra való felkérésedet levelemben azzal hárítottam el, hogy kikoptak a gondolataim, gyökeresen új helyzetet érzek (miközben továbbra is a történelem invariánciájában élünk), s az új helyzet új tényeinek kifejezéséhez nem tekintem még magamat kellőképpen felkészültnek. Ne titkoljuk az olvasó előtt: abban állapodtunk meg, hogy tanulmány helyett felkéréseket elhárításának ezt a mélyebb problémáját próbálom kifejezni egy rövid esszélevélben. Ha érdemesnek tartjátok a közlésre, illesszék Vekkerdi Laci tanulmánya mögé egy magatartás lenyomataként.

Annak, hogy a legalább százötven éve elhangzó bölcsességből, ajánlatsorozatból a közép- és kelet-európai kisnemzetek alig-alig tudtak valamit megvalósítani (és ma ott tartunk, ahol tartunk), mégiscsak le kellene vonni már a konzekvenciákat. A Közép-Európa-gondolat (mint szellem) és a Közép-Európa-valóság (mint tény) mindig ugyanolyan élesen elvált egymástól, mint ma. A valóság mindig inkább azzal függött össze, hogy mit akart Európa (az európai erőközpontok) Közép-Európával, a gondolat mindig inkább azzal függött össze, hogy akarta-e Közép-Európa önmagát. Amit viszont a szellem akart (ha egyáltalán akarta), azt a valóság mindig eltorlaszolta.

A történet tehát nem új, ám valami mégis *más*. Akarja-e ma Közép-Európa Közép-Európát? Meghökkenve tapasztaljuk, hogy: *nem*. És éppen egy olyan történelmi pillanatban, amikor *volt* rá esélye, hogy megvalósíthasson valamit. De a Közép-Európa-gondolat helyett Közép-Európa a nemzeti-etnikai-faji-politikai-hatalmi „sajátosságokat” (a szembenállást) emeli az értékhierarchia élére.

Lehet, hogy ez az örökös feszültségekkel teli, vérző-gyűlölködő arc Közép-Európa igazi arca (Ady, Krleza, Musil, Kafka)? Ez az, amibe nem nyugodott bele a szellem, és ennek a tekintetnek a mélyére pillantott az irodalom? Tapogatózva a romok között fogalmazom sejtésemet: Közép-Európa következő évtizedei ebből az *önmagára mondott nemből* roncfolódnak majd tovább. De meddig lehet még elbotorkálni a felvil-

lanó esélyek mellett, hogy legyen visszaaraszolási lehetőség az új meg új zsákutcákból? Akkor hát?

Az első lépés az illúzióktól való megszabadulás. Ne riadjunk vissza attól, hogy most a szellemnek nem mást kell elsőül értelmeznie, mint Közép-Európának ezt az önmagára kimondott negációját, miközben az irodalom egy hosszan – ki tudja meddig – elnyúló végjáték mélyére száll alá. Ne riadjunk vissza másodjára attól, hogy az új tényeket összefüggésbe hozzuk az európai változásokkal. Vegyük észre azt, hogy – minden ellenkező híreszteléssel szemben – Európa nem akarta magát soha *mint egység*; ha hosszabb történelmi szakaszokban szélesebben érvényesült valamilyen – nem szellemi indíttatású – kohézió, azt a (valamitől való) félelem szülte, mint az erők összefogásának politikai-katonai variációját. Európa sorsába az érdekharcok eldöntésekor ugyancsak kevésbé szólt bele az, amit mi évezredes európai szellemiségnek tekintünk. Megkockáztatom: az európai gondolat mint metafora *ugyanúgy* eltakarja az európai valóságot, mint a Közép-Európa-gondolat metaforája a közép-európai valóságot.

Érezzük, hogy minden másképpen alakul, mint ahogy szeretnénk, s elkopott gondolatainkat (illúzióinkat) ideje volna felcserélni az új tényekből kialakítható, új fogalmak nyomában járó új megközelítésekkel.

Néhány új tény már mutatja önmagát. Nem állítom, hogy ezek volnának a leginkább meghatározóak, csak annyit mondok, hogy én ezeket észlelem:

a) az új közép-európai demokráciák – miközben országonként mások – hasonlítanak egymáshoz abban, hogy (újra) kételtűek; újra és különbözően amorfak, se nem nyugatiasak, se nem keletiesek, köztes (Bibó) variációkat mutatnak abban az értelemben, hogy egyszerre jelennek meg bennük a polgári demokráciák alapformái és a hatalmi rátelepedések folyamatai;

b) ez a diszkrepancia hozza maghával, hogy az új *hamis helyzet eltakarására* (hol, hogyan) aduként kerül a játékasztalra a nacionalista kártya, és a többrétegű bűnbak-képzésben, általános gyűlölködésben elszívódik az energia a legfontosabb *közösről*, a nemzeti és közép-európai érdekeket *együtt* szolgáló, a zóna számára életkérdést jelentő modernizációról;

c) látható, hogy miközben a közép-európai (és kelet-közép-európai) kisnemzetek egymással vannak elfoglalva, valójában számukra (számunkra) szinte mindent az dönt el, hogy az európai erőcentrumoknak mi a szándéka (gazdasági segítség, határkérdések, továbbá a kaotizálódások kiterjedésének megakadályozása, avagy a hátatfordítás, akár addig, hogy a zónát – mint korábban – a nagyhatalmi manipuláció terepének tekintik);

d) fontosnak érzem egy észlelésem aláhúzását: új tendencia, hogy a leszakadó *perem* egyre intenzívebben kezd hatni a *centrumra*; nemcsak az új népvándorlás keltette nyugati reagálásokra gondolok, amelynek nyomán napirendre kerültek a „keleties” gyűlölködésáradat *ottani* megnyilvánulásai (Los Angeles, kanadai események, német jelenségek stb.), hanem arra is, hogy az *általános* civilizációváltás napirendre tűzi a polgári demokráciák saját önértékdilemmáit, és az európai kiegyensúlyozottságot fölváltották a centrumországokban is a saját feszültségek, jelezve, hogy a Nyugat ugyancsak ki van téve a válságoknak (egy újabb századvégi fokozatban), hasonlóknak, amelyekkel a század első harmadában is küszködött, s ezek máris a kormányok instabilitását hozták el (Franciaország, Németország, Olaszország, Ausztria);

e) mindennek következtében Közép-Európa ma már újra negatív zóna Európa számára, s ama (bibói) amorfságot mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy eközben *azért* a felszabadulás zónája *is*;

f) ebben az összefüggésben éljük át azt, ami századunkra a legélelőbb probléma, a határokon túli magyarság helyzetét; ezzel kapcsolatban ugyancsak az új tények közé tartozik, hogy nemcsak országoként más a helyzet (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Ausztria), de szinte tájanként, városoként is; ha pedig ezeket a legszorítóbb gondjainkat nézzük, egyre jobban érezzük, mint új tény, hogy a kisebbségben élő magyarság sorsa szempontjából – egyfelől a csökkenő európai szolidaritást, másfelől a szomszédságainkban növekvő feszültséget figyelve – az anyanemzet gazdaságilag értékelhető helyzete, (nem szőlőmökbe foglalt) sikere a leghatásosabb befolyásoló tényező; hiszen látjuk: illúzióknak bizonyult, hogy az angolszász világ máskor is figyel ránk, mint sikereink (1848, 1956, 1989) pillanatában, és látjuk, hogy a gazdasági erő a határon túli etnikumok jogainak védelmében milyen gyors eredményeket produkál (német–román egyezmény az erdélyi szászok helyzetéről, a Volga menti németek jogainak elismerése stb.).

Kedves Barátom, most jöttem vissza Erdélyből, próbáltam tapasztalatokat gyűjteni. Úgy adódik, hogy rövidesen alkalmam lesz közelnézetre a másik kérdéskörben is: miképpen látnak ma bennünket Nyugatról. Kérdés: miközben az új tényeket próbáljuk megismerni és illúzióinktól akarunk szabadulni, vajon nem mindössze a történelem invariánciájával, valami lenyűgöző körköröséggel találjuk magunkat szembe? Lehet. Mégis úgy gondolom, hogy most mindenekelőtt megérteni- és kidolgoznivalóink vannak, s ehhez figyelemre, összpontosításra van szükségünk. El kell sajátítanunk a sokáig fontos megközelítések elfelejtésére való képességet, hogy közel kerülhessünk ahhoz az újdonsághoz, amelyben lehet, hogy Közép-Európa (történetének epilógusaként) végleg lemond önmagáról.

PAPP GYÖRGY: BÉKESSÉGÓHAJTÁS

TANULMÁNY

SZERDAHELYI ZOLTÁN

„Született egy virág – megöljük a gyereket...”

GYERMEKHÓSÖK* HAJNÓCZY PÉTER MŰVEIBEN

„... a feleségem mosolyogva rám nézett: SZÜLETETT EGY VIRÁG... *Szünet.* Igen, akkor, amikor azt mondta, már készen volt az ítélet: megöljük a gyereket...” (707.)

A Hajnóczy Péter életművét bezáró drámának, a „Dinamit”-nak önéletrajzi ihletésű megrázó vallomása – mely egy kortárs művésznek a *gyermek*hez való tragikusan ambivalens viszonyán nyugszik – a konkrét oeuvre-n belül betöltött szerepén túl kortárs prózánk egyik általánosan is érvényes jellemzőjét emeli ki.

A gyermeket a virággal – a természeti megújulás, szépség, üdeség esszenciájával – azonosító metafora arra az ősi, humanisztikus beállítottságú kultúrkörre utal, mely a gyermeket minden jó forrásának, egy jövőre vetülő optimisztikus célképzet kiindulópontjának tartja. Idézetünk második része azonban mintha az európai civilizáció ama lehetséges következményét előlegezné meg, mely *e* gyermeket mint nemkívánatos tekinteti, s ezért halálra ítéli. *Ugyanaz az alany* tehát itt a legnagyobb rettenet, a jövő kilátástalanságának hordozója; így a megidézett szülői szándék is *e* szempontból inkább egy előretekintő gesztusként fogható fel, s nem annyira gyilkossági hajlandóságként értékelődik.

KITEKINTÉS (a téma felvetésének jogosságát megokolandó):

„A gyermekhős, a gyermekmotívum [...] archetipikus jellegű, a legősibb, a legzadagabb jelentésű képek egyike. Kultúratörténeti toposznak tekinthető” – állítja Lőrinczy Huba, joggal.¹ A gyermek mindig az emberi érdeklődés középpontjában állt. Már a görögöknél és rómaiaknál fontos szerepet töltött be, s már akkor létezett a hozzá fűződő viszony sajátos ambivalenciája is. A felnőtt ész hiánya miatt ugyanis nem vették emberszámba egészen,² másfelől viszont egyben földöntúli lénynek is számított, s privilegizált helyzetben volt: a vörös-fehér toga praetexta jelölte ezt.³ (Horatiusnál például az ártatlanság – mely általában a gyermek jelzője volt – csupán a szexuális érettségig tart, annak utána elvész. Az éretlenség itt tehát nem az észnélküliségben nyilvánul meg.⁴)

* E dolgozat egy készülő munka első állomása, mely a gyermekalakok szerepét vizsgálja az író nemzedéktársainak műveiben is: Esterházy Péternél, Nádas Péternél, Lengyel Péternél, Bereményi Gézánál és a többi, a gyermekfigurát középponti szerephez juttató alkotónál. A gyermekkort természetesen tágan felfogva: a csecsemőkortól egészen a felnőttkor küszöbéig.

Természetesen a Bibliában is – mind az Ó-, mind az Újtestamentumban – fellelhetjük a gyermektisztelet jeleit. Például: „És a gyermek Sámuel szolgál vala az Úrnak Éli előtt.” (Sám. I. 3.) „Istenek vagytok ti és a felségesnek fiai ti mindnyájan.” (Zsoltárok, 82:6.)⁵

Jézus szavaival: „... ha meg nem tértek és olyanok nem lesztek mint a kis gyermekek, semmiképpen nem mentek be a mennyeknek országába.” (Márk, 18:3.)

A gyermeki tökéletesség, ártatlanság vélelme aztán azáltal, hogy Augustinus az eredeti bűn fogalmát doktrínává teszi, összeomlik. Habár a gyermek e minősítéssel immáron a keresztény dogmatika középpontjába kerül – hisz egyenrangú lesz a felnőttel, kinek bűnét ő is hordozza –, még korántsem jut irodalmi szerephez. Ez idő tájt inkább csak hitviták tárgyákként jelenik meg.

Mintegy a Biblia gyermektiszteletet sugárzó vonásaitól vezetve Pelágius – a korai kereszténység szószólója – az isteni teremtés tökéletes (akarattól, vágytól nem kísértett) példányaként tekint a gyermekekre: „... mi valójában erény és bölcsesség nélkül születünk, és saját személyes akarátának aktivizálódása előtt semmi más nincs az emberben, csupán mit az Isten belé táplált.”⁶ A gyermek egyébként a középkor folyamán végig az öröm forrásának számított: a középkor embere így elvesztését is a legnagyobb tragédiaként élte meg. Irodalmi megjelenése is e korszak végére tehető: gyakoribb szerepeltetését a reformáció idején regisztrálhatjuk.

A XVIII. században, a „természetelvűséget” valló Rousseau-nál („Emil, avagy a nevelésről”) is újra az éteri gyermek jelenik meg. Nem pusztán mint az elvesztett és felismerhetetlenné vált gyermekkor és az abban rejlő elfeledett tisztaság megtestesítője, szimbóluma, hanem mint konkrét ’nevelésügyi hivatkozási alap’ is. A gyermek itt (hasonlóan az antikvitás, ill. a Biblia bizonyos vonatkozásaihoz) ismét *önmagában* lesz érdekes, nem csupán mint ’parányi felnőtt’. Mindezek alapján – immáron újra és egy magasabb szinten emancipálódva – válik az emberi magzat a XIX. században az érzelmesség tárgyává is. (Mindenképpen megemlíthető a szentimentalizmus ritka praktikus hozadéka: Shaftesbury 1847-es – gyermekeket is védő – gyártörvénye ugyanis e mozgalom egyenes ági leszármazottjának tekinthető.) A gyermek fogalma azonban ezzel egy időben – ha ettől némileg különböző szemléleti alapon, az angol romantika talaján is – kettéválik: ki a természet és az ártatlanság (Wordsworth), ki az elvesztett Éden és az apokalipszis hordozóját látja benne (Blake).

Másik oldalról, a racionalizmus felől nézve a gyermekkor mindig is a csodálat tárgyának számított. Főképp amiatt, mert megfigyelhető, tanulmányozható volt. Bár ez a gondolat még valójában Wordsworth-től származik („Óda: A halhatatlanság üzenetei kora gyermekkori visszaemlékezésekből”), természettudományos alaposággal majd Darwin, s később Lewes térképezi fel a gyermeki emlékezet és a felnőttkori viselkedés közös alapjait. (J. S. Mill szerint az így szerzett tapasztalatok fölhasználhatók a világmegjavítás folyamatában: a „kicsiny felnőtt”-ként tekintett gyerekekből a racionális iskolarendszer fejleszt majd „szabályozott felnőtt”-et.)

Az eddigiekből már kikövetkeztethető, hogy *a gyermek mint irodalmi téma* majd legmarkánsabban a XIX. századi izoláció, elidegenedés, kétség és intellektuális konfliktus tudatosulása során bukkan fel.⁷ A haszonelvű értékek és a Gép korszakában ugyanis ő lesz a művész társadalommal szembeni elégedetlenségének szimboliztikus kifejezője: a Képzlet és Érzékenység szimbóluma (I. Dickens Copperfield Dávidját). A Természetnek a szimbóluma, melyet e korai, meghasonlott időszakban többen szembehelyezni vágnak a külső társadalom erőivel, azaz a jövőendő emberiség eltorzítóival. A gyermeki ábrázolásával a század gondolkodóit kínzó bizonytalanság, az izoláció, a

félelem és zavarodottság mellett megjeleníthető a sebezhetőség és a vérengzés lehetőségének képzete is. A gyermekén keresztül ilyenformán a művésznek az emberi Ártatlanságba vetett hite válik kifejezhetővé e korban – a társadalmi Tapasztalat minden negatív nyomása ellenében. S a mi szempontunkból kifejeződő általános tanulság: a XIX. század legtöbb irányzata az eredeti bűn keresztény doktrínájától a gyermek eredeti tisztaságának kultuszához fordul vissza.

Ez akkor is igaz, ha a polgári fejlődés ellentmondásait, az elidegenedést végletesebb formában felvető dekadensek (miként a romantika apokaliptikus válfajához tartozók) – már ezzel ellentétben – ember és természet együttpusztulását sugallják. Mely alól, ebben az összeomlott világban, a gyermek sem kivétel: itt ő is szükségszerűen bukott lény. A századvégen ilyenformán kifejeződésre jutó negativisztikus képzetek mintegy megelőlegezik Freud fellépését is, ki szintén kivételes jelentőséget tulajdonított a gyermekkoraknak. Az ő kutatásai ugyanis a gyermeki ok-okozat kérdés felvetésével – azaz, hogy a felnőttkori eltévelyedések a meg nem haladott gyermekiből származtathatók – voltaképpen egy kedvezőtlenebb gyermekképet igazoltak, s ezzel ismét csak az ártatlanság koncepciója ellen hatottak. (Ezért az ő elmélete tulajdonképpen az ágostoni szemlélet kvázi-tudományos interpretációjának is tartható.) Bírálói meg is jegyzik, hogy Freud, azáltal, hogy a gyermeket mint a felnőtté válás akadályát tekintette (ahol a gyermek csupán egy primitív formája az összetettebb és magasabb rendű felnőttnek), végül is egy olyan hipotetikus gyerekmódellet hozott létre, melynek csekély köze volt a valóságoshoz: azaz a gyermek önmagában lévő fogalmához.⁸ Mindezek ellenére a figyelem gyermekre irányításában Freud érdeme vitathatatlan, hisz az ő kutatásai ösztönzőleg hatottak az önéletrajzi regény kialakulására is, ami ismét csak a gyermek-kultusz továbbfejlődésének egyik állomását jelenti, a középpontban álló gyermek figurájával. (Ide számítható – a határ feltétlen meglétét nem állítva – Gorkij *Gyermekkorom* c. művének szigorúan önéletrajzi ihletettségétől kezdve a kvázi-biografikus *Jean-Christophe gyermekévei* Romain Rolland-tól, de a Proust-opuszban megnyilvánuló gyermekkor-mítosz is. Hogy csak néhányra, s azokra is csupán a változatosság érzékeltetése céljából hivatkozzunk a hosszú sorból.)

Alain-Fournier és Jean Cocteau egymással ellentétes értelmű gyermekvilágaitól (*A titokzatos birtok*, ill. *Rettenetes gyerekek*) már csak egy ugrás a francia új hullám, amelynek egyik vezéralakja, Michel Butor ismét csak a bennünk nyugvó, s a családrtság és feledés vastag takarójával borított gyermeknek követel „figyelmet és csöndet”.⁹ Ez a (Freuddal) ellentétes értelmű, *adekvát odafigyelést* parancsoló, s a gyermeket középpontba állító attitűd természetesen válik a 68-as mozgalmak egyik vezéreszméjévé aztán: e nemzedéket úgyis a megvalósíthatatlan, elérhetetlen gyermekkor naiv nosztalgiaja jellemzi. Ezzel rokon indíttatású az amerikai beatirodalom, melynek úttörő alkotása, Salinger *Zabhegyezője* szintén egy gyermeki nézőpontra át ítélt az embertől idegen, konformizálódott értékvilág fölött. (E gondolatosság az egész ÉN romantikus filozófiájához való közeledést is eszünkbe juttathatja, hisz célul az egyénnek egy emberibb társadalomba való visszaintegrálását tűzi ki, azaz az elidegenedés megszüntetését.)

Ha mindezek mellé odavesszük, hogy szépszámú példát találhatunk nem pusztán a dekadenciához köthető gyermekfölfogás továbbélésére, hanem magának az eredeti bűn dogmájának ortodox interpretációjára is (l. William Golding: *A legyek ura*), nyilvánvalóvá válik: századunk irodalmában a kétféle gyermekfölfogás egymás melletti, párhuzamos együttléte a jellemző. Vagy, ha a napjainkra leginkább hatást gyakorló romantikus szemlélet felől próbáljuk megragadni e dichotómia hozzánk legközelebb eső

eredetét, akkor a romantikus image-nak abból a jellemzőjéből kell kiindulnunk, melynek nem csupán az életkultusz, de a halál (és tudatlanság) kultusza is fontos összetevője. Eme két, egymással belső feszültségben élő szemlélet egyesül a gyermek művekben megjelenített alakjában is: mint az élet irányába ható ösztönzés, ill. mint a menekülésnek és a halál felé vezető útnak a kiindulópontja.

Magyar vonatkozások. Nem lehet feladatunk századunk hazai, gyermekvonatkozású prózairodalmának – gondoljunk csak Csáthra, Kosztolányira, Karinthy Frigyesre, Móriczra s másokra – még csupán érintőleges felemlítése sem: csupán a szakirodalom nyomon követésére vállalkozhatunk.

A – sajnálatosan – gyér számú hazai vonatkozások közül Olasz Péter¹⁰ irodalomtörténeti munkája egyféle vallásos, ortodox alapon – s pedagógiai szempontból – vizsgálja a század hazai regényirodalmában föllelhető (főként kamaszkorú) hősokeket, s szomorúan regisztrálja: „A legtöbb regényhős már kamaszkorában elbukik, hite vagy erkölcsé menthetetlenül megrendül.” Tágabb vonatkozási kört fog át, szélesebb nézőpontot érvényesít Mándy Stefánia munkája, amely jószerével a magyar regény születése óta követi nyomon a gyermekalakok sorsát: a típusos hősokek (mint a „nomád”, a „szerzetes és reformátor” és a „forradalmár”) alakjára koncentrálna. Könyve végén a szerző bizton állapíthatja meg, hogy bár a magyar regényirodalomból (más népekével összevetve) talán „egyes megjelenítési módok és jellegzetes tényezők hiányzanak, [...] irodalmunk a gyermeki lélek fejlődésének mégis gazdag és változatos képét adja.”¹¹ Nagy Sz. Péter dolgozatában¹² – az általa vizsgált Nyugat második nemzedékével kapcsolatosan – már a gyermekkor mítoszáról beszél. Ő Márai, Szerb Antal, Pap Károly és mások műveiben a gyermekábrázolást mint a társadalommal – s egyáltalán: a polgári léttel – szemben kialakuló kritikai attitűd megnyilatkozási formáját kezeli. Másrésztől viszont arra figyelmeztet, hogy a „gyermekkor világa a művészetben menekülés is.” (150–151.) E művekre ugyanis az jellemző, hogy a „gyermekmítosz a polgár irracionális menekülésének terepe, a különvilágok gazdag menedéke.” (153.) Nagy Sz. Péter figyelemre méltó nézőpontbeli megkülönböztetést is tesz. Egyfelől elkülöníti azokat a műveket, ahol „az író az impassibilité hűvösével magát a menekülés folyamatát, a tudatos mítoszeremtést mechanikusan írja le” (Szerb Antal: Utas és holdvilág, Márai Sándor: Zendülő) azon esetektől, ahol „maga a polgári író menekül a maga alkotta műmítoszbba, maga is eltűnik mitizált világában” (Komor András: A varázsló). (158.) Jelenünkhöz érve F. Komáromi Gabriella¹³ megállapításai a leginkább felhasználhatók. Szerinte ugyanis a „gyermekvilág a nem ifjúsági irodalomban gyakorta szerepel »örök emberi« jelentések kifejezőjeként, vagy úgy, mint az ún. ösztönességélmény lehetségszférája. Az utóbbiról van szó a legújabb magyar próza fiatal nemzedékének írásaiban.”

Mindezen – általános – fejlődési sornak az irodalmi ábrázolásban megmutatkozó sajátosságai (R. Pattison, ill. R. Kuhn alapján) a következőkben foglalhatók össze:

I. A gyermekszemlélet szempontjából:

1. A gyermek csupán kicsi mása az ő bűnös és felnőtt szüleinek (Augustinus nyomán).

2. A gyermek önmagában lévő sajátos értéke a meghatározó, mely szerint ő „önmagában, önmaga által és önmagáért létezik. Ilyen értelemben erős autonómiája átalakító erőt jelent, mely hatással van nem csupán arra, amit mi róla gondolunk, de arra is, hogy miként lássuk magunkat, felnőtteket.”¹⁴ (Ugyanez a szerző azonban könyve summázatában kifejti, hogy szélsőséges és naiv minden olyan nézet, mely a gyermeki világot különállónak, különbnek mutatja a felnőttekenél, csak azért, mert az 'ártatlan',

'közelebb áll a természethez' stb. Kuhn szerint a gyermek csak a felnőttesség vonatkozásában értelmezhető, csak azzal szoros kontaktusban valósíthatja meg önmagát, őrizheti meg sajátosságait. Azaz: a gyermek és a felnőtt egy összhangon belüli különböző – de mégis egybetartozó – hangskála két részeként fogható fel.)

II. A műbeli narrátor szerepe szempontjából:

1. A műbeli viszonyok az érett (nem feltétlenül egyes szám 3. személyű!) narrátor nézőpontjának vannak alárendelve, kinek feladata úgy alakítani a gyermeki perspektívát, hogy az a felnőtt olvasó számára is érthetővé váljék (pl. Copperfield Dávid).

2. A közvetítő narrátor eltűnik, és az olvasó egy olyan világgal szembesül, mely számára logikátlanok, rendetlenek és irreálisnak tűnik. Ez a gyermekmondókák, tündérmesék és fantáziák műfaja. Ennek a legtisztább gyermeki irodalomnak éppen az a funkciója, hogy demonstrálja: éppen mindennek az ellenkezője igaz. Azaz, a gyermeki fantázia a logikus, és az olvasóé az abszurd; s a rendetlenség, melyet mint gyerekest elutasított, valójában az ő világának a paródiája. (Pattison szellemes példája – éppen a Copperfield Dávid apropóján: a külső narrátor Dávid lelkiállapotát Murdstone úrral történt megbeszélése után úgy írja le, hogy ő, az üres kutyaház láttán, félelmében, abba egy – Murdstone-hoz hasonlító – hatalmas, széles szájú és fekete szőrű kutyát képzel. Mindez pedig valójában a gyermek nézőpontjából – kinek nincs se kedve, se ideje a metaforákra – úgy néz ki, hogy Murdstone egyből fekete kutyává változik.) Mindenképpen aláhúzendő, hogy századunkban ez a *narrátori közelítés* nem pusztán a szó szerinti gyermeki irodalmat jellemzi: szép számmal megtalálható a „felnőtteknek szóló” művekben is.

*

Iménti tanulságainkkal azonban ellentétesnek látszik a kezdésként idézett Hajnóczy-dráma részlete, mégpedig az abban rejelő dichotómia (látszólagos) sehova nem illeszthetősége miatt. Írásunk második részében tehát, amellett, hogy megkíséreljük rögzíteni e dichotómiához vezető út személyes (s művekkel dokumentálható) állomásait – nem feledkezvén el a konkrét, egyedi tanulságok számbavételéről sem –, magyarázatot keresünk a jelenség okára is.

(Mivel e különböző nézőpontokat egyesítő, s az életművet bezáró drámából vett részlet alapján feltehető, hogy a Hajnóczy-írásokban található gyermekábrázolásokban e fent nevezett irányok már korábban is valamilyen formában képviselve vannak, további kérdéseink arra irányulnak, hogy vajon az író műveire kezdettől fogva e látásmód-e a jellemző, ill. ez, a gyermekhez való ambivalens viszonyulás az egyik alaptípusból fejlődött-e ki? Mindezek mellett érdekes lehet a Hajnóczy-írásokban a hőstípusunkhoz kapcsolódó narrátori közelítés problematikája is.) Elsőül a művek ama csoportját vizsgálva, hol a gyermek alakja nem kap kiemelt hangsúlyt (csupán mellékszereplő vagy esetleg csak utalásként van jelen), azonnal szembetűnik annak kifejezett szimbólumhordozó funkciója. (Nem nehéz ezt a szerzői társadalombíróló szándék gyermekmítosz irányába tartó megnyilvánulásának tartanunk.)

Az első kötetbeli *Kommuna* c. elbeszélésben a villanásra megjelenő lányalak mint az őszinte, szabad szerelem hordozója jelenik meg a valamikori ifjúkor álmait önfeladásba, elvtelen kompromisszumokba ölt főhős, Márai számára. A nouveau romanos technikával alkotott *Pókfonal* egyértelműen mellérendelő, s a körkörös időfogalmat az egyetemes determináció jelzéseként alkalmazó szerkezete már az itt megjelenő fiú szerepét is meghatározza. Ő is e világban megnyilvánuló borzalmak természetes része –

melyek örvényszerű szívóhatásának sem a szemlélőként jelen lévő festő-narrátor, de az olvasó, a befogadó sem képes ellenállni. Ezzel a szereppel némileg azonosítható *A fűtőben* ábrázolt kisfiú alakja is, ki szintén tehetetlen lényként, pusztá hivatkozási alapként van jelen: az anya valamiképpen a családi élet kispolgári zavartalansága jelképeként használja fel, játssza ki őt az igaza védelmében harcba induló 'kötelességszegő' férjjel szemben. Ugyanilyen szerepet kap később *A véradó* kislánya is. (Igaz, itt a férj világmegváltó szándékával perlekedő feleség közhelyes – s a gyermeket egyfajta 'szocialista konformitás' ideája alapján felhasználó – érveivel szemben egy ellenkező irányú gyermekszimbolika is alternatívát képvisel. A véradóplakáton ábrázolt, s véradásra – a mérsáros szerint egyben szerelemre is – buzdító fiatal leány ugyanis éppenséggel egyfajta abszurd önkiteljesedés-önmegváltás célképzeteként funkcionál. E pozitív szimbolika abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy a reálisan elérhető szerelmi szabadságot a novellában valójában a „csorba fogú Féldecis Rózi” figurája személyesíti meg.) De még az író első köteténél maradva: *A kiáltás* címet viselő abszurd mese egyetlen fiúalakja szintén szimbolikus jelentést hordoz (a parancsuralmi szokásrend s az embertől idegen bürokrácia ellen lázadó örök emberi igény megszólaltatójaként): „Éljen a szabadság! – kiáltotta a fiú.” (138.)

Az író második kötetében található *A szertartás* fiúalakja egyfajta beteljesülés, végzet tudatosulásának jelzésszintű hordozója. A szimbolikus értelmű szökökkel ugyanis a *szertartás* által újra megidézni kívánt családi idill felbomlásának, a család végleges szétválásának beteljesítője ő. *A kék ólomkatona* című abszurd mesenovellában két rövid villanásra élénk tűnő leányalak viszont a rideg, emberellenes világban még fellelhető tisztaság- s szerelemérzés letéteményese. A fiatal, 17 éves leány a *Mandragórában* azonban már az eddigieknél összetettebb s egyben egy ellentmondásos szimbolikát testesít meg. A főhős, az idős szabómester számára ugyanis ő a vágy, a boldogság titokzatos tárgya (akiért – mint a korábbiakban láttuk – a mérsáros vérért, míg ő egy általa készített ruhát ajánl áldozatul). Már a mindennapok, az ún. 'realitás' tapasztalatai hozzák az 'áldozathozó' tudomására: ideálja valójában egy sajátos, a kispolgári mentalitáshoz kötődő *undor* hordozója, amely számára a boldogság lehetetlenségét, magányának örökkévalóságát szimbolizálja. A *Mandragóra* kettős értelmű figurájával szemben az *M*-ben megjelenő fiúalak – többszörös átváltozása ellenére – egyetlen tartalmat jelenít meg: a külvilág rendtelensége, idegensége miatt szükségszerűen (és újra meg újra) bekövetkező *vereséget*, mely, úgy tetszik, minden ifjúkori önmegvalósítás-igény vagy szabadságvágy szomorú következménye. A vereség stációi: az ifjú Malomnak úszócéljai (munkája) értelmébe, a tiszta (számítástól, kisserűségtől, undortól mentes) szerelem megvalósíthatóságába, ill. a nemzeti szabadság kivívásának lehetőségébe (1956-os harcos indiánként) vetett hit megrendülése.

A halál kilovagolt Perzsiából című kisregény múlt idősíkjának fiúja (a főhős-író emlékezései során tárgyiasuló fiatalkori én) koránál fogva hőstípusunk végső határértéke: lévén ő a serdülőkor kijáratí küszöbénél. A gyermekek között történő szerepeltetését azonban – a jelentől egyértelműen elhatárolt múlt idősík mellett – a *felnőtt* hős jelen idejű (ám a *konkrét korbéli* különbségekre végig hangsúlyt fektető), markáns viszonyulása indokolja. A fiú ugyanis a múltban az önmaga szabadságának s identitása megvalósításának feladatát a társadalmi s magánéletbeli nehézségek ellenére célul kitűző *emberi tartást* személyesítette meg. A kisregény ugyanezzel foglalatoskodó felnőtt hőse nyilvánlová teszi: eme ifjúkori ideál vállalása – a mindennapok nyűgje s önmaga testének leromlása ellenére – az egyetlen méltó emberi ábránd.

Hajnóczy utolsó kötetének, a *Jézus menyasszonyának* kezdő darabjában, a *Teremtésben* ugyanez az ifjú vágy az apa elképzelt arisztokratikus múltjához való vonzódás formájában jelenik meg. (A jelen – itt a Kádár-korszak – szűk lehetőségeihez mérten a fiú ebben az esetben is egy szebb, tartalmasabb létet megcélzó vágyképzet hordozójaként szerepel.)

Szintén e pozitív értelmezéslehetőséget köthetjük a *Tengerésztiszt hófehér díszgyenruhában* című lírai elbeszélés fiúalakjához, ki a részvétlen környezetben egyedül nyújt enyhülést, boldogságot egy halni készülő öregasszonynak.

„A vese-szörpnek még a neve sem igazi: egy kisfiú vagy kisleány nevezte el ezt a minden szörptől különböző szörpöt vese-szörpnek” – indít így, mintegy a gyermeket a Teremtő, az első megnevező hatalmával ruházva fel *A vese-szörp* címet viselő novella. (419.) Az, hogy e teremtés már nem az ifjúkori vágyak megvalósulásának terméke, hanem csupán a borzalomba csúszó világ e fogalomban (szimbólumban) megtestesülő megnevezési aktusához kötődik, már önmagában is jelzés értékű. Mutatja, hogy e kötetben a gyermekalakok által képviselt szimbolika (az eddig többnyire pozitív irányultságú gyermekmítosz) egyre inkább a negatív értéktartományba vált át. A gyermek e helyütt már álmaiban sem lehet megmentője többé az idegenné vált világnak, sőt eme (nem pusztán idomuló, tudomásul vevő) megnevezési procedúra révén annak – cselekvő módon – ő is részesévé válik: „Valahol, valamikor elvesztetted az álom fonalát is, meg más fonalakat is. Mindenki tudja: egyedül a vese-szörp a hibás ezekben a dolgokban, mindenki, akiből vese-szörp készül.” (422.)

A *parancsban* Hajnóczy ismét az ambivalens gyerekképhez tér vissza. A kollázs-sorból kibomló egyik jelenet – az egyenruhás gyermekeket és vénasszonyokat csókoló államférfival – mintha a militarizált gyermek és a szeretet megnyilvánulásaként ismert csók groteszk egymás mellé helyezésével a megelőző, negatív jelentésű szimbolikához csatlakozna. Ezzel ellentétben áll azonban a kisregényt befejező vágyképzet leginkább hangsúlyos részeként a gyermekek főlemítése: kiket a sötétség világában egyedüli áldásként, az Ég áldásaként nevez meg a százados. „Igen. Megnőszülök, és gyerekekkel áld meg az Ég. Mindenki feketének látja az eget, de én látom – talán akkor is?! – a májusi ég kékjét és a bíborszínű felkelő napot.” (479.)

Az író halála után kiadott írások közül *A kút* című novellában felbukkanó leányalak valamiféle ősi összetartozást, szerelemérzést hordoz magában (s később is, immáron anyaként, gyermekeit védi a legyűrhetetlen természet erőivel szemben). A másik nouveau romanos technikájú írásban, *A tűzben* szereplő kisleány – az öngyilkosság irányába tartó asszonnyal szemben – az egyetlen pozitív ellenerő: a tisztaság és az ellentételezést nem váró szeretet megszemélyesítője. *A fűtő* parafrázisaként ismert rövid novella, a *Da capo al fine* szöke kisleánya a kilátástalan igazságküzdelmét épp elkezdő főhős számára jelent egyedüli boldogságforrást.

A drámák közül *A hercegben* már maga a viszonyítási pontul kitűzött ótestamentomi utalás – Izsák története – is az Úrnak Ábrahám adósságáért feláldozott gyermeket állítja a középpontba. Bár a mű egymást váltó monológosorai kezdetben a gyilkos világba ártatlanul odalökött gyermek típusát aposztrofálják, ám a történetszerű vonatkozásokat vizionáló Hercegnek ezt a fajta önfeláldozást szerepjátékként, önmaga sorsában megismételnie nem sikerül. Izsák ugyanis az ő értelmezésében nem vállalja tovább a föláldoztatást – igaz, ártatlanságát sem: „Atyaisten! De kurva nehéz! És még csak nem is a legrosszabb, hogy nehéz, hanem kurvára nyomja a fa a hátamat! Rövid szünet. Le van szárv! Én most Izsák vagyok, aki nem panaszkodott, hogy nyomja vagy szúrja a

hátát a rőzse. Cepelte azt a kurva rőzset a hegyre, cepelte, de nem zúgolódott. *Rövid szünet*. Ki kell találnom, miért nem." (675.) A töprengés eredménye – Hajnóczy megelőző írásai (főként az ezután tárgyalandó *Jézus menyasszonya*) ismeretében, melyekben már Isten elvesztett minden, hagyomány által szentesített jóságot – nem lehet kérdéses. Századunk tapasztalatai s e mű tanulságai – bár létezését nem kérdőjelezzik meg –, e létezés embernek szóló esélyeit a nemlétnél is szörnyűbbnek ítélik: „Tehát ismétlem – az Úr gonosz volna?! Nincs rá szüksége: közönyös. Igen. Közönyös. Közönyös.” (686.) A velünk, Izsákokkal szemben közönyös Úr (ecuadori) gyermekei aztán az életművet záró *Dinamit* c. drámában nádcukorból készített csontvázakat szopogatnak Halottak Napján. Mindezt még egy archaikus népszokás részeként is felfoghatnánk, ha tudatunkat nem terhelné a dráma előrehaladtával magzatkori csecsemőgyilkosság vagy a Kádár-érában – a főhős 56-os élményeinek tükrében – a megvalósítható lehetőségek kínzó hiánya: „Talán ez a gyerek dobált volna benzinespalackot, vagy lőtt a dinamit közé, akit MI A FELESÉGEMMEL KÖZÖS AKARAT-TAL MEGGYILKOLTUNK?!” (696.) Miként a folytatás következní engedí – a monológos szimbolikus értelmében –, e gyilkos tett felelőssége a Férfié. Akinek léte így maga is elvetélt gyermeklét, melynek lényege a pusztítás-pusztulás, a világ tragédiába hajló tendenciáihoz való hiánytalan igazodás. Mindörökkön érvényes hát már az eredeti bűnre figyelmeztető, Malcolm Lowrytól idecsempészett figyelmeztetés: „TETSIK EZ A KERT, AMELY AZ ÖNÉ? VIGYÁZZON, HOGY A GYEREKEK NE TEGYÉK TÖNKRE!” (708.) Igen, a dráma minden sora rossz előérzetünket erősíti: ez a lét már a születéskor, a gyermekkorban is árnyéklét, dadogás a „Halálhoz!” (709.) E rettenetes konklúziót – más oldalról – a művész-narrátor alkotói csődje is aláhúzza. Hisz neki sem sikerül élő reteklevélhez hasonlatos, organikus művet alkotnia, a *Könyv és Pálcika* illusztrált meséjébe életet varázsolnia. Úgy tetszik, e mese (mely egy hét éves kisfiú munkája!) szomorú végkifejletét fokozza a befejezésül közölt Hernádi Judit-sláger giccsbe oldott reménydala is (mintegy az optimisztikus konklúzió ironikus – ám reális alternatívaként nem létező – ellenerejét fitogtatva).

Végső tanulságaink számbavétele előtt még azoknak az írásoknak az áttekintése van hátra, amelyekben a gyermek-ifjú alakja nem pusztán jelzésszerűen – mellékszereplőként vagy szimbolikus utalás hordozójaként – van jelen, hanem, dominánssá válva, az írói dramaturgia szerinti főszerep alakítására szemeltetett ki.

A *Ki a macska?* című novella esetében e főszereplővé válásra már a William Goldingnak szóló ajánlásból is következtethetünk. Hajnóczy legkorábbra, 1962-re datálható írásának gyermekhősei azonban *A legyek ura* ifjú kannibáljai által 'megcímzett' figyelmeztetést – mely a bennünk szunnyadó, s véglegesen a civilizáció által sem csillapított ősi vadság veszélyét idézi meg – nem általánosságban adják fel. E novellában ugyanis a gyermeki gonoszság, bestialitás nem annyira behatárolt („szigetszerű”) körülmények között tör elő. A *Ki a macskában* lejátszódó rituális gyilkosság hátterében ugyanis egy konkrét nemzeti tragédia személyes konzekvenciái állanak: az 1956-os vérfürdő gyermeklelket próbáló viharai nyomán lesznek a hősök maguk is szenvedő, torz ördögökké.

A *szekér* címet viselő novellájában Hajnóczy a sivár egyhangúságú kockaházakkal jelképezett társadalomban rejlő fenyegetettséget ábrázolja. A történések végpontja az abszurdban találkozik, s az általános katasztrófahelyzetnek nem csupán nemzedéki megerősítője az öregasszonyt elpusztító 'háborús galambok' nyomába lépő militarizált kisgyermek (óvodások) mindentrombolása: tettük önmaga fölé magasodik, s a benne rejlő fenyegetés miatt létük immáron az emberiség jövőjét is beárnyékolja.

Az író utolsó kötetébe válogatta be *A kecske* című novellát, amelyben egy kamaszodó fiú nézőpontján át látjuk a világot. Olyannak, amilyen az ötvenes években volt: feje tetejére állított, értékevesztett, s a létet csak abnormalitásba, pótcselekvésbe menekülve bíró alakokkal benépesítettnek. Az *Ősztönző* elembe érvényesülő fiúi nézőpont a kegyetlen viszonyok között élő munkások hétköznapjaiba visz – ha csak pillanatnyi időre, ha csak groteszk módon elérhető, de: derűt. Boldogságszerző *tet-tével*, „a csakugyan hatalmas szarhurká”-val (395.) így e fiú – abszurd módon – tulajdonképpen a gyermek = csoda pozitív metaforaértelmezés irányába csábítja az olvasót... A *Galoppban* kiemelt fiúi nézőpont szintén egy – a közéleti hamisságok, torzítások ellenére megőrzött – tisztaság- és szeretetigény jelképe.

Ezzel ellentétben a következő írás, az *Alkalmi munka* fiúalakja egy mindenbe – rossz munkába, kilátástalanságba – befásult, bár környezetét éles szemmel figyelő (s helyenként kritizáló) embertípust személyesít meg. A *Kétezer* című novella pedig már mintha a *Ki a macska?* s *A szekérben* előjelzett másik értelmezést, a gyermek = tragédia (a jövő végzetes eltorzulása) képét fokozná a végletekig. „Mire a pihenődő lejárt, és az óvó néni a gyerekek után nézett, már nem volt semmi pusztítani-, égetnivaló, kivéve magát az óvónőt. Egymást is ugyanúgy meg lehetett égetni, barátoknak a barátot stb.; halálig tartó küzdelem következett, mert az óvoda kis lakói hol az egyik, hol a másik csoportot érezték erősnek, tehát mindig azok ellen harcoltak.” (411.) Az óvodásháború végeztével így a – környezetükből mit sem értő – szülők már csupán „halott, véres csomagok”-at (412.) találnak gyermekeik helyén. A közönyből, gyávaságból, részvétlenségből kiteljesedni engedett totális társadalom, a mindenre kiterjedő militarizáció logikus – s jövőt terhelő – következményeire figyelmeztet itt Hajnóczy a gyermekek szerepeltetésével. A *Viktória* fiú főhőse ismét az ötvenhatos honi megpróbáltatások tapasztalatainak megfelelő közönyös, szerelemre-szeretetre képtelen környezetet pásztáz (szintén közönyös, s elidegenedetten ironizáló) tekintetével.

A szemléket és a kötetet is záró *Jézus menyasszonya* fiú főhőse sorsában Hajnóczy Péter mintegy a korábbi – pozitív irányultságú – gyermekképeivel is leszámol. E kisregény ugyanis tulajdonképpen a 'kisfiús', nemes ábrándokkal való szembehelyezkedés, s az idegen környezethez, a gyilkoláshoz elfogadó-aktív módon viszonyuló magatartás kialakulásának sikerült és végletes alaposságú folyamatrajzát adja. Az utolsó, megrendítő jelenet – ahol a pusztulás egyetemességét még egy megengedő értelmű 'vagy' szócska is hangsúlyozza (végül is mindegy, hogy sírunk vagy nevetünk...) – természetesen már korábban is többször megelőlegeződik. Egyfelől a főhősnek az iskolához kötődő gyilkos félelmekről való képzelgésében, akasztott nőkről és gyermekekről vizionáló álmában, másfelől egy születést és halált egybemosó groteszk rádióhír által is: „Megszületett a kis trónüszökös.” (520.) De ugyanilyen előjelzésként értékelhetők a kisgyermekhez fűződő mágikus-borzalmas 'játék' s álmok is: „Azt álmodtam, hogy egy virág megfogta a kezem, és úgy hervadt el.” (528.)

Látjuk: a(z) ilyenformán kellően előkészített) befejező képsorok magára hagyott óvodásfiúja egy Orwellt idéző pusztulás szorításában élő emberiség jövőbeni kiszolgáltatottságának szimbólumaként kap szerepet: „A gyerek felsírt vagy felnevetett álmában. Patkányok futkostak az ágyán, őrajta is; aztán egy belémart, ahol mindig legjobban fázott, fedetlen veséjénél.” (530.)

*

Megelőző kérdéseinkre – elkerülvén mindenfajta, a tárgy jellegének ellentmondó, sarkított és egyértelműsített választ – Hajnóczy Péter művészetének gyermekvonat-

kozásaira érvényes tendenciák ill. fejlődési jellemzők felvázolásával kísérelünk meg felelni.

Ami az írónak a művek alapján leszűrhető gyermekszemléletét illeti, arra kezdetben az „önmagában, önmaga által és önmagáért” *tisztán* létező gyermekfigura előnyben részesítése a jellemző. A művek atmoszférájának fokozatos elkomorulásával azonban a kezdettől meglevő másik oldal – mely a gyermeket, hasonlóan felnőtt szüleihez, szintén bűnösnek tekinti – mindinkább túlsúlyba kerül (bár az ártatlanság, tisztaság s csoda szimbólumának tekintett gyermek szerepe mindvégig jelentős marad).

Ha a Hajnóczy-írásokban megnyilvánuló narrátor–gyermek viszonyt vizsgáljuk, arra a megállapításra juthatunk, hogy a gyermek még túlnyomórészt az érett narrátor szemszögéből nézetik. Viszonylag ritkán találkozunk gyermeki nézőpontból megalkotott világgal. Inkább csak rövidebb felkiáltásokban, mondókákban bukkanhatunk ezek nyomaira, mint például: „De van ám olyan kisfiú – igen ám! –, aki négy és fél méteres, pofájából kimeredő méregfogait is láttam, kobrakígyóval ugrókötelezik...” (*Jézus menyasszonya*: 527.) A művek fontos jellemzője ugyanakkor, hogy állandóan határozott *narrátori közelítés* érzékelhető a gyermeki nézőpont elsajátítása irányában. Ezt igazolja az első kötetben található állatmesék ártatlanul tiszta, a világot gyermek módra kontrasztáló világlátása, de ez nyilvánul meg a későbbi novellákban a gyermekivel való éles szembeállítások területén is. A gyermeki különállásnak mint szimbólumnak a hangsúlyozása ugyanúgy egy ilyen közelítő – ill. a világot a gyermek szempontjából tekintő – erőfeszítés eredménye. (Szintúgy a gonosz, romboló gyermek ábrázolásánál tapasztalható erős kontúrok, a végletességnek az elviselhetőig fokozása is.) Ez a fent jellemzett narrátori közelítés aztán az életmű záródarabjában, a *Dinamitban* már egy gyermeki alkotás stilizálás nélküli műbe emelését jelenti, azaz a gyermek mint az íróval egyenrangú (vele azonos szinten-véleményen lévő) alkotótárs jelenik meg e drámában.

Mint látható, a *Dinamitban* hangsúlyozott dichotomikus látásmód végigkíséri az egész életművet (s szoros harmóniában áll annak egyéb vonatkozásaival). Oka, eredete pedig az írói életpálya személyes tapasztalataiban,¹⁵ valamint a szélesebb értelmű közviszonyokra történő, sajátosan kielezett fróji reagálásokban ragadható meg. Hajnóczy Péter ugyanis – művei tanúsága szerint – kora problémájának az elembertelenedést, ember és ember, ember és társadalom közti idegenségérzést, ill. ennek háttérben a mind ellenőrizhetetlenebbé váló totális hatalmat, totalitárius államberendezkedést tartotta. S éppen ezért: a mindennapi megalkuvások, félelmek közben elfeledett szerelemre, szeretetre kérdezett rá, s műveiben – a legborúlátóbbaknak épp a kíméletlen rámutatás által – egy igazabb, emberségesebb világ iránti igényért perelt, emberi méltóságunk megtartásának értékét hirdette. S mindezt egy oly korban, hol az ilyen gondolatokkal szembeni intolerancia közönségesnek számított.

Nem meglepő ezek után, hogyha az írónkra jellemzésül elmondottakat összevetjük századunk kísérleti törekvéseivel, azonnal szembeötlik az azokkal való hasonlóság.

A gyermek ugyanis századunk prózai műveiben is gyakorta mint felnőtt világtükör funkcionál, kinek perspektívájából a világ *mégis mint egész* érthető meg. Ebből a nézőpontból az is következik egyben, hogy a gyermek nem csupán kedves, hanem gonosz is lehet. (A II. világháború után különösen felszaporodó 'gonosz gyermek'-ábrázolások amúgy is mintha egyféle – történelmi ősműltből vett – *démon-szerepet* kölcsönöznének a gyermeknek. S mindez korunk alkotója számára – a történelem előtti formák iránti erős affinitása miatt – tán a leginkább megfelelő *költői* perspektíva is.)

A narrátor által leképezett 'gonosz gyermek' típusa (egyáltalán: a problémás, „viselkedészavarokkal” küzdő gyermek léte – s főként bizonytalan jövője) természet-

szerűleg megkérdőjelezi a létező társadalmi értékskálát is. Azokat az áldatlan (s perspektívátlan) viszonyokat, melyek a XIX. század realista regényeiben még csupán passzívan szenvedő gyermekhősöket később agresszívvá és rombolóvá teszik.¹⁶

Huszedik századi irodalmunk érzékenyen jelzi, hogy korunkban a gyermek mindinkább az ember és világ közti viszony egyetemes szimbólumává lépett elő. S a róla alkotott kép nem csupán a művésznek saját körülményeire adott válaszát segít megfogalmazni, hanem egyúttal elének tárja a társadalomnak önmagáról való vélekedését is. Vélhetően a mindezekből levont szomorú konklúzió jele már, hogy egyre ritkább (s már-már természetellenesnek tűnik), ha a művész a gyermeket mint a növekedés, az élet és a termékenység hordozóját tekinti. S ezekkel szemben mindinkább előtérbe kerül – s inkább ezt érzékeljük realitásnak! – a gyermek mint a pusztulás szimbóluma. (Itt említhető meg, hogy egyenes ágú kapcsolat fedezhető fel a gyermeket egy elnyomó moralitás szemszögéből kezelő hozzáállás és a „haldokló gyermek” képe között is.)¹⁷ Századunk vége felé az is mindinkább nyilvánvalóvá lesz, hogy a gyermekkel szembeni bármely ellenséges indulat mint az emberiségnek a léttel kapcsolatos ellenséges attitűdje jelenik meg. A művekben megjelenő „problémás gyermek” alakja tehát mindig azt az állapotot képezi le, amikor az ember önmaga számára válik problematikussá.

JEGYZETEK

A Hajnóczy Péter műveire vonatkozó lapszámozás az alábbi kiadást idézi: Hajnóczy Péter művei; Szépirodalmi, Budapest, 1982.

1. *Lőrinczy Huba*: A gyermek toposza Csáth Géza novelláiban. In: Tiszatáj, 1988. 1. sz. (32–33. p.)
2. *Robert Pattison*: The child figure in English literature. Athens, The University of Georgia Press, 1978. (2. p.)
3. *Reinhard Kuhn*: Corruption in Paradise. The child in western literature. Brown University, 1982. (8. p.)
4. *Horatius*: De finibus 2. 10. 32. Odes 2. 5. Idézi: R. Pattison, id. mű (7–9. p.)
5. Idézi: R. Pattison, id. mű (10. p.)
6. *Pelagius*: Oeuvres Complètes, Bibliothèque de la Pléiade, 2. vols.; Paris: Gallimard, 1969. I: 535. Idézi: R. Pattison, id. mű (13. p.)
7. *Peter Coveney*: Poor Monkey. The child in literature. Salisbury Square, London, 1957. (Introduction)
8. *R. Kuhn*: id. mű (12–13. p.)
9. *Michael Butor*: Répertoire. Paris: Gallimard, 1967. (49.) Idézi: R. Kuhn, id. mű (15. p.)
10. *Olasz Péter*: A serdülő fiú a magyar regényben. A Korda R. T. Kiadása, Budapest, 1932. (92. p.)
11. *Mándy Stefánia*: A gyermek a magyar regényirodalomban. Tanulmányok a Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Pedagógiai Szemináriumából 8., Budapest, 1941. (86. p.)
12. *Nagy Sz. Péter*: Citoyen-portrék. A Nyugat „második nemzedéke”. Szépirodalmi, Budapest, 1989.
13. *Fioláné Komáromi Gabriella*: A hetvenes évek ifjúsági regényei. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. (10. p.)
14. *R. Kuhn*: id. mű (4. p.)

15. Erre vonatkozóan l. az íróról Bognár Évával – a *Dinamithoz* rajzot készítő kisfiú, Bognár Botond édesanyjával, ill. magával a fiúval – készített beszélgetést. „Mi nem tapasztaltunk semmit az ő marconaságából...” In: Új Symposion, 1991/6 sz.
16. *Alfred Söntgerath: Pädagogik und Dichtung. Das Kind in der Literatur des 20. Jahrhunderts* W. Kohlhammer Verlag. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1967. (147–151. p.)
17. *Ekkehard Spann: „Problemkinder“ in der englischen Erzählkunst der Gegenwart.* Tübingen, 1970. (159–161. p.)

*

Ezúton szeretnék köszönetet mondani *F. Komáromi Gabriellának* és *Olasz Sándornak* a dolgozat kiteljesítéséhez nyújtott szakmai támogatásáért, valamint *Németh Zsófiának*, aki a nehezen hozzáférhető külföldi szakirodalom megszerzésében segített.

PAPP GYÖRGY: MENYASSZONYSZÖKTETÉS

NÉZŐ

Mulandó történések halhatatlansága

Danilo Kis: A holtak enciklopédiája

*„A történelmet a győztesek írják.
A szájhagyományt a nép teremti. Az írók
fantáziálnak. Bizonyos csak a halál.”*

Az enciklopédia az emberiség történetének legszenvtelenebb írásműve. Adatok, tények szikár halmaza, hiteles dokumentumok alapján összeálló lista, az ember korlátozott megismerési lehetőségeinek mesterséges kitágítása jegyében fogant „alkotás”. Az emberi tapasztalatok, ismeretek gyűjteménye, a tudás könyve. A bizonyosságok örökérvényű jegyzékének megfellebbezhetetlen valósága. Írásba zsugorított világ, rangsorolt élet. Az enciklopédia felütőjének elsajájtítandó anyag, betűk és számok rögzítette tényszerűségek, minőségileg ellenőrzött léttapasztalat. A kivételesek birodalma ez: az enciklopédiák halottaié.

Danilo Kis enciklopédiájában nincs rangsor, nincs hierarchia. Miként az elbeszélés-fűzér címadó darabjában is meghirdették a holtak egyenlősége „azzal a szándékkal, hogy jóvátegye az emberi igazságtalanságot, s minden istenteremtényének egyenlő hely jusson az örökkévalóságban.” S ahogy az elbeszélő „egy szekta vagy vallásfelekezet műveként” tartja számon a „Halottak könyvét”, nem lehet kétségünk afelől, hogy az irodalmi művé emelt/tágított „A holtak enciklopédiáját” is ugyanaz a megszállottság vezérli – „hogyminden feljegyeztessék, minden, ami az emberlétet teszi” –, az írók szektájának, a maradandót alkotni vágyók felekezetének egy tagja, Danilo Kis képviselőjében.

A kötet központi elbeszélésének alcíme „Egy egész élet”. S maga a szöveg – D. Kis egy megjegyzését idézve – „egy egzisztencia szellemi és anyagi rekonstrukciója, az utolsó szakaszból kiindulva, akárcsak a Bibliában”. Kövessük mi is ezt az utat – kezdjük a „Post scriptum”-mal, „A holtak enciklopédiája” kilenc elbeszéléséhez fűzött írói kommentárral. A non-fiction forma tiszteletét sejtető „tényfeltárás”, a források megnevezése, felsorolása között fel-felbukkanó írói elfogultság, „szubjektívizmus”, ironia vagy éppen lírai visszafogottság különös minőségű szöveg létrejöttét eredményezik. A pseudo-dokumentatív alapállás, a valós és fiktív tények, adatok burjánzása, a szintézisteremtés iránti nosztalgia, s egyben ennek ironikus megkérdőjelezése alapján e sajátos „utóirat” akár egy újabb „műalkotásnak” – „A holtak enciklopédiája” tizedik darabjának – is minősülhetne, híven reprezentálva a szerző aforisztikus tömörségű kijelentéseit: „Az irodalomban semmi sem a véletlen gyümölcse”, avagy „...az íráshoz nem szükséges kigondolni valamit”. A „Post scriptum” az alkotás olyan formáját testesíti meg, mely a létezés „eredetiségével” számolva „működteti” a fantáziát, ahol az író tudatosan vállalja magára az európai kulturális hagyományok –

úgymond – képviseletét, miközben élvezettel bolyong a „balkáni lélek” rejtelmének labirintusában. A személyes sors által predestinált „gyökértelenség” maga is irodalmi anyaggá válik, önnön létélményeinek hol tragikus, hol szinte bizarr variációi különleges alkotói képességekkel ruházzák fel az írókat. A magát „etnikai csodabogárként” számon tartó Danilo Kis már-már valóban „fantasztikusan” súlyos személyes tapasztalatai, s a művészi mesterség iránti tisztelete, olykor látványos elrugaszkodása a „valóságtól”, más esetben filológiai precizításra való törekvése olyan különleges elbeszélői pozíciót teremt, mely a modern európai (s nem csak kelet-európai) irodalomnak nyit – nyithat – új távlatokat. Ennek egyik mozaikja „A holtak enciklopédiája” – azon belül is a „Post scriptum” –, melyben az író ekképp fogalmazza meg műve alapindítatását: „Az ebben a könyvben olvasható történetek mindegyike többé-kevésbé egy téma, egyetlen metafizikainak nevezhető téma jegyében fogant; a halál, már a Gilgames-eposzról kezdve, az irodalom egyik állandóan visszatérő témája. Ha a díván szó nem asszociálna világosabb színeket és derűsebb tónusokat, ez a gyűjtemény a Nyugat-keleti díván alcímet viselhetné a maga félreérthetetlenül gunyoros és parodikus felhangjaival.”

Hogyan lehetséges azonban a „variációk egy témára” jól bevált – legyünk frivolak – termékeny módszerével az emberlét leggyötrelmesebb egzisztenciális hiányélményét katartikus irodalmi élménnyé tenni? Mi a magyarázata annak, hogy írói pályafutásának kezdeteitől fogva Danilo Kis már-már rögeszmésen „vonzódik” a halál témájához? Egy 1988-ban – egy évvel a halála előtt! – készült interjúban erről a következőket mondja: „Igen, a halál az egyik visszatérő témám. Másfelől azonban a halál központi helyet foglal el minden filozófiai vizsgálódásban, minden vallási kérdésben, annak ellenére, hogy a filozófia és a vallás ebben a mi dekadens korunkban nem reflektál elemzően a halálra, s még kevésbé ad megoldást. Egyébként az irodalom ezt teszi öröktől fogva, hiszen az ember lényegi vonása az a tulajdonsága, mely megkülönbözteti az állattól, önnön haláltudata. [...] Az irodalom pusztán a halál feletti győzelmet is jelentheti. Valószínűleg ez a halál nyújtotta vigasz egyetlen formája. [...] Az ember akkor kezdi el kutatni az élet rejtelmét és lehetőségeit, amikor kilép a gyermekkorból, ami tulajdonképpen saját haláltudatának megjelenésével jár. Tudni azt, hogy az élet nem lesz hiábavaló, segít minket a halállal való szembesülésben, s a felette aratható győzelemben.”

„A holtak enciklopédiájá”-nak minden elbeszélése a haláltudat rettenetével sújtott ember hétköznapi-heroikus küzdelmét mutatja be léte értelmébe vetett hitéért, a személyes élet hiábavalóságának cáfolatait kutatva. Ahány történet, annyi világdarab, annyi élethelyzet (halálhelyzet?), időben és térben egymástól távoli események, kalandok, ősi mítoszok és legendák, évszázados kultúremlékek, valamint álmok és látomások, politikai rémtörténetek, kisemberek megindítóan banális történeti ötvöződnék az írói törekvések talán legerőteljesebbikének jegyében, hogy látható legyen – mint a címadó elbeszélés haldokló hősné szemében – „Mindaz, amit az ember életében tudhat a halálról”. A történetek szereplőit is az emeli „hősökké”, amit ezen elbeszélés narrátora – a mű eszmei egészének leginkább önéletrajzi ihletésű vallomástevője – fogalmaz meg: „...az emberiség történetében soha semmi nem ismétlődik, minden, ami első pillantásra azonosnak látszik, alig hasonlít egymáshoz; minden ember önálló csillog, minden mindig és sohasem történik, minden a végtelenségig és a maga egyszerűségében ismétlődik.” Az örökkévalóságot reménytelenül áhító ember vigasza – „mássága” a „holtak egyenlőségével” szemben, a saját sorsa mulandó történéseiből összeálló egyetlen emberi történet halhatatlansága.

A „Simon, a mágus” címszereplője groteszk lázadásban száll szembe az isteni zsarnoksággal, csodatevő erőt merítve a földi élet minden nyomorúságának eksztatikus átéléséből, hogy azután saját szavai igazolásául haljon szörnyű halállal. „Tudom, mire vagyok képes – mondta Simon –, azt is tudom tehát, hogy a hetedik mennyországot nem érhetem el. Ámde hatot bejárók. A hetedikig úgyis csak a gondolat ér fel, mert ott merő fényesség és üdvösség minden. Az üdvösség pedig nem adatik meg halandó embernek.” A kötet eme nyitó elbeszélésének szövegszerű egybevetését a „Post scriptum”-ban frottakkal – az idézetek terjedelmessége ellenére is – kulcsfontosságúnak tartjuk. Imígyen káromolja Simon az Istent: „Ámde az a másik, akinek tanításait Péter és János és Pál meg a tanítványai hirdetik, az haramia és gyilkos. S minden, amit János és Pál, Jakab és Péter mesélnek nektek róla meg országáról, merő hazugság, ó, halld, Szamária népe! Az országuk, melyet kiválasztottnak mondanak, hazugság; hazugság az Istenük, minden csodatételük is hazugság. Hazudnak, mert hazug az Istenük is, akire esküsznek, azért mindig és minden körülmények között hazudnak, és belesodródván imígyen a hazugságoknak ebbe a gigászi körforgásába, többé már maguk sem tudják, hogy hazudnak. Ahol mindenki hazudik, senki sem hazudik. Ahol minden hazugság, semmi sem hazugság. A mennyeknek országa, az igazságosságnak birodalma szemenszedett hazugság. Az istenük neve mellett álló minden jelző megannyi hazugság. Az igazságos – hazugság. Az igazságszerető – hazugság. Az egyetlen – hazugság. A halhatatlan – hazugság. S hazudnak a könyveik is, mert hazugságot ígérnek, a mennyországot ígérik, a mennyország pedig hazugság, mert az ő kezükben van, mert ők, angyalaik tüzes karddal és bírják hamis mérleggel állnak a mennyország kapujában.”

A „Post scriptum” vonatkozó részlete célzatosan direkt módon „mezteleníti le” a módszert, úgy hivatkozik konkrét történelmi helyzetre, a korunk embere által megélt esztelen zsarnokságra, a sztalinizmusra, hogy a mű egésze tudja majd érvényteleníteni a más esetben talán joggal felmerülő lapos történelmi aktualizálás vádját. „Egy, az irodalomban járatos, jóakarátú személy felhívta a figyelmemet a hasonlóságra, Simonnak a történetben leírt szakadarsága meg Borisz Szuvarin egyik 1938-ban keletkezett frásából vett részlet között. Íme a részlet: „Sztálin és alattvalói mindig hazudnak, minden pillanatban, minden alkalommal; s minthogy mindig hazudnak, már nem is tudják, hogy hazudnak. Amikor pedig mindenki hazudik, hazudozván már nem is hazudik senki... A hazugság természetes közege az úgynevezett szovjet társadalomnak... Országgyűlések, kongresszusok; színház, kulisszák. A proletariátus diktatúrája: világraszóló család. A tömegek spontaneitása: gondos szervezés. Jobbra, balra, mindenfelé: hazugság. Sztahanov: hazugság. Sztahanovizmus: hazugság. Az élet öröme: lesújtó komédia. Az új ember: őskori gorilla. A műveltség: műveletlenség. A lángeszű vezér: korlátolt zsarnok...” De hát az idézett szöveggel való minden hasonlóság merő véletlen.”

Mindez még erőteljesebben jelentkezik a többi elbeszélésben, ahol a ténytudás és fikció felismerhetetlenné elegyített aránya nemhogy elhomályosítja, de éppenséggel kiemeli az „igazságot”. „Amilyen igaz, éppoly fantasztikus, »hihetetlenül fantasztikus« történet”-nek nevezi Kis a „Királyok és bolondok könyve” című elbeszélésben feldolgozott szöveg – a „Sioni Bölccsek Protocollumai”-nak keletkezését. (A magyar olvasó „A Cion Bölccseinek Jegyzőkönyve”-ként ismerheti e művet.) Mindez azonban fordítva is érvényes: legyen bármilyen fantasztikus is Kis története – igaz. Igaz abban az értelemben, hogy a lét olyan mozzanatát ragadja meg, mely hitelesen éppen abban a formában közvetíthető. Legyen szó egy egyszerű kikötői kurva – a „forradalmi kollektívizmus” szellemében rendezett – temetésének végtelenül szellemes leírásáról a

„Végtisztesség”-ben, vagy „Az epheszoszi hétalvók legendája”-nak gyönyörű költői szöveggé emelt feltámadás-misztériumáról.

Az eredetileg esszének készülő „Királyok és bolondok könyve” úgy veti fel az írástudók felelősségének örök problémáját, hogy már szinte apokaliptikus méretűvé tágitja a „zsarnokság kézikönyvének” tragikus hatását, „melyre száz meg száz fanatikus esküdött, s amelynek nevében embervér folyt.” A „Post scriptum”-ban megjelölt frói szándék – „Hogy tehát egy történelmileg hiteles és többé-kevésbé ismert példa segítségével kétségbe vonjam azt az elterjedt véleményt, hogy a könyvek kizárólag jó ügyet szolgálnak” – „elregényesedik”, a történelmi kataklizmákban összekuszálódott emberi sorsok, személyes élethelyzetek oka és következménye, terméke és áldozata lesz az „írás”.

„A vörös Lenin-bélyegek” – annak ellenére, hogy a szerző „az idézetek bősége ellenére merő fantáziá”-nak minősíti – a kötet talán „legigazibb” elbeszélése. Hiteles kultúrtörténeti köntösbe öltöztetett fikatív szerelmi történet egy zaklatott korból, melynek háttere „mint valami rideg tájkép” a forradalom utáni Oroszország. A levélforma által kínált legszemélyesebb megnyilatkozás lehetőségét az elbeszélés kettős értelemben is kiemeli: hiszen a szöveg a zseniális fró levelezését őrző, majd „szerelmi tébolyában” azt megsemmisítő nő vallomása – levélben. Olyan feltárulkozás, mely csodálatosan ötvözi egy nő feltétlen rajongását, önzetlen szerelmét a nagyon is esendő „nagy költő” iránt, az idők távlatából visszatekintő, öntudatos, okos asszony „tudós” interpretátoroknak címzett szarkasztikus, nemegyszer indulatos megjegyzéseivel. „A vörös Lenin-bélyegek” az frói halhatatlanság olyan emberi dokumentuma, mely a mű és művészet létezésének, s nem intézményesített, tisztán személyes, „intim” garanciáinak megfellebbezhetetlenségéről tanúskodik.

„Kettőnknek ez a hosszú, szenvedélyes és gyötrelmes regénye kitöltötte az életemet, értelmet adott neki. A sors kegyeltje voltam, uram, és semmiféle kárpótlásra nem tartok igényt. Engem nem említ majd Mendel Oszipovics könyveinek névmutatója, életrajza, vagy valamelyik verséhez fűzött lapalji jegyzet. Én, uram, igenis Mendel Oszipovics műve vagyok, amiképpen ő is az én művem. Nyújthat-e ennél többet a gondviselés?”

S most vegyük szemügyre egy kicsit részletesebben az egyik ún. „magyar vonatkozású” elbeszélést.

„A varázstükör” háttorzongató mesevilágának fikatív alapanyaga egy a „Post scriptum”-ban mintegy tudományosan is megtámogatott pszichológiai eset – egy kislány szörnyű látomása, lidérces álma testvérei s apja haláláról, ami valóban be is következik.

S bár a történettel kapcsolatban maga Kis is többször említi a „spiritizmus” kifejezést, az elbeszélés nyilvánvalóan nem ebben a kulcsban értelmezendő. Mint ahogyan az ellenpontként felmutatott pozitívizmus, tudományelvűség ironikus megközelítése is csak egy a reprezentált szemléletmódok közül.

Az elbeszélés legszembeütőbb vonása a „láttatás” különössége; a többszörös áttétel, „tükrözés” eredményeként végül is nem tudni, ki gondolkodik – kiről, s kinek tárulkozik föl a történet valójában. Elsődlegessé válik az intuíció. A hősé – hiszen a kislány tulajdonképpen álmodja a történetet, s a „látomás az álomban” kettős közvetítéssel érzékeli az eseményeket; az fróé – aki többszörösen áttételes, ún. „hivatkozási rendszerével” végeredményben épp a dolgok egyértelműségét, a tények megfellebbezhetetlenségét, s az intellektuális magabiztosságot kérdőjelezi meg; végül az olvasóé, akinek kezdettől fogva tudnia-éreznie-sejtenie kell, hogy az események látszólag derűs hétköznapisága mögött egy tragikus végkifejletű, háttorzongató történet előképe rejlik. Ezt sugallja már az elbeszélés indítása is:

„A történet ezúttal nem in medias res, mindjárt a sűrejénél kezdődik, hanem fokozatosan bontakozik ki, akár az alkonyat az erdőn. Ez az erdő pedig sűrű tölgyerdő, olyan sűrű, hogy a lemenő nap fénye csak itt-ott, valamely megrezzenő levél szeszélye szerint tör utat magának egy pillanatra, vérfoltként elcseppen az avaron, majd mindjárt el is enyészik. A kislány nem veszi észre, amint hogy azt sem, hogy vége a napnak, szép lassan bealkonyul. [...] Cipellői, nicsak, nem is sárosak, mert valóságos levélészőnyegen halad; egyedül a fényes lakk homályosult meg kissé, ahhoz hasonlatosan, mint amikor almára vagy tükörrre lehel az ember. Erről jut eszébe, a zsebéből elővesz egy kis kerek tükröt, az apja vette neki egy cigánytól a szegedi vásárban.”

Tehát már az elbeszélés kezdetén bizonyos jelek utalnak a bekövetkező „rossz”-ra – a tündérmese ismert motívumai segítségével is. (Erdő, homály, bolyongás – s végül a tükör.) A kibontakozó történet azonban (az író maga hívja fel a figyelmet erre a *kibontakozásra*), nem a tulajdonképpeni eseménysor, hanem a lírai mozzanatokból, leírásokból – melyek konkrétsága a szemtanú, a részes kifinomult megfigyelőkészségét is hivatott tanúsítani –, kommentárokból és értelmező magyarázatokból álló füzér.

Történet még nincs. Azazhogy a történet már megvan, mint az írói láttatások ezt sugallják. Láttatások, hiszen mindaz, ami elsődlegesen az írói fantázia működésének biztosítéka, azaz a képekben gondolkodás, végeredményben nem más, mint *ama bizonyos esemény*, vagyis annak „megelőlegzése”. A vásárlásba belefeledkezett apa így próbálja ki új szerzeményét:

„A nád ropogva hajladozott, kétszer-háromszor ráhúzott vele a csizmája szárára, de még ez sem volt neki elég, kiállt a bolt elé, az utcára, s mint egy hamisítatlan csikós, megforgatta, megsuhogtatta az ostort a feje fölött, majd egyik pillanatban nagyot rántott a nyélen, valahogy úgy, ahogyan a horgász bevág, amikor jól megtermett kecsége vagy süllő akad a horogra, vagy ahogyan – váratlan veszélyhelyzetben – a gyeplőt rántják meg, amikor az erdő kellős közepén medve vagy két útonálló ugrik a kocsni elébe, az egyik mindjárt megragadja a ló zablóját, a másik meg kitépi a kocsi kezéből a gyeplőt, és a mellének szegezi a dupla csövű puskát; csattanás hallatszott, hangos, mint a puskalövés, vagy majdnem olyan, és többszörösen visszhangzott a néptelen utcán.”

Egyetlen mondatba tömörítve, egyetlen gesztus plasztikus megjelenítésével mintegy előrevetítődik a történet végkifejlete, tragikus csúcspontja, mely majd a kislány álombeli tükrében „válik valósággá” (micsoda paradoxon!), ugyanazon mozzanatokból épülő eseményé:

„A kislány egészen közel emeli a tükröt a szeméhez, mintha rövidlátó volna (mint Hanna nővére, aki szemüveget visel). S közvetlenül a háta mögött, azaz a tükörkép mögött – mert ömögötte igazán nincs semmiféle országot – kátyús dűlőutat lát, amelyen szekér halad. A bakon az édesapja ül. Éppen szivart vesz elő a zsebéből, majd az ostort egy pillanatra letéve rágyújt. A gyufát most nagy ívben pöccinti a sárba. Ekkor hirtelen megfeszíti a gyeplőszárat. A szemében rémület... Két ember ugrik fel a kocsira.”

A látványt magát végül is az „Aradi Napló” írja le a maga naturalisztikus tényszerűségében, melyre mintegy „háttérismeretként” utal az elbeszélés szerzője.

Leképeződik tehát a XX. századi ember egyik legfontosabb egzisztenciális problémája, azaz a lét értelmezhetőségében (racionális, tudományos, pozitivisták – Kis előszeretettel zsúfolja egymásra időnként e kifejezéseket) való megingás nyomán támadt hiány betöltésének vágya és lehetetlensége; az individuális lét metafizikai garanciáinak elvesztése, s ugyanakkor kínzó vágy a személyes megélés egyszerűsége, kizárólagossága után. A művész, aki a hiteles közvetítés (lényeglátás) igényével lép fel, nem tehet mást, minthogy e lét-paradoxont egyben poétikai paradoxonként közvetíti,

azaz egyszerűen fogalmazva, feloldódik a megélt és elmesélt történet hierarchiája. Az író hőseivel együtt beszél (azaz él), erre utalnak ún. érzelmi megnyilatkozásai, miközben a kommentátor szerepét is vállalja, s nem hagy kétséget az események kimenetele felől. „Hogy halála napján merre járnak egy közép-európai zsidó kereskedő gondolatai, azt csak találgathatjuk.” Az olvasót tehát nem a végkifejlet érdekli, nem a „vajon mi történik a hősökkel” hagyományos kérdése izgatja, hiszen e tekintetben jóformán minden kimondatott. Látni akarja azt, amit az író már lát. Önkínzó következetességgel, tudván tudja a borzalmak bekövetkeztének elkerülhetetlenségét, részes akar lenni abban, ami számára is kiméretett, valamikorra. Látni akarja a halált. Maga akarja megtapasztalni azt az aktust, melyről tudomása van – élménye azonban nincs. A kíváncsiság és rettegés ambivalenciája vonzza e kegyetlen mesevilágba. S az azonosulás „kényszere” magát az olvasót is „beavatottá” teszi, ha csak ideiglenesen is. Hiszen a két kislány intim gyerekvilágába is beköltözünk.

S ugyanez történik a harmadik kislány, a testvér borzalmas éjszakai élménye után – a szorongás, „valami fojtott és jól titkolt bánat”, „amelyet ki-ki megtartott magának” kirobban, s kozmikus rettegéssel telik meg a világ.

„Berta eszelősen ordít. Ez már nem emberi, állati üvöltés, vérfagyasztó. Ledöntve a gyertyatartót, Brennerné a lányához szalad, keblére szorítja, de egy szó nem jön ki a torkán, egy hangot sem tud kinyögni, nem is tudja, mi történik, fojtogatják, ölik a gyermekét, vagy mi van?”

E tárgy nélküli iszonyat fejeződik ki a valós léthelyzet és az ismert nyelvi fordulat egységében, a félelem személytelenné válásában, korlátlanságában, „mindenhatóságában”.

A *történet* tehát nem a cselekményben rögzített eseménysor, nem pusztán egy család tragikus sorsának leírása, hanem a halál racionális fel nem foghatóságának, de mégis egyfajta „tudatosításának”, a „szembenézni a halállal” élmény traumájának története. A mű tragikus hőse a halált látó kislány, aki azonban nem szemtanúja, hanem intuitív megélője testvérei borzalmas pusztulásának. Mint ahogy az olvasó is, kinek „varázstükre” maga az elbeszélés, a szöveg, a mű. Az író a *látás* képességével ruházza fel az olvasót. A „művészet, mint a valóság tükre” közhelyes frázisa átlényegül, Danilo Kis „varázstükrében” az ember katartikus borzadállyal tapasztalja meg az igazságot, hogy ezek után más szemmel nézzen a valóságra. „A kislány váratlanul az édesanyjára emeli tekintetét, úgy néz rá, mintha először látná életében.” Az elbeszélés a halál intuitív megélésének „dokumentuma”, mely egyszeri, személyes, mely in medias res töri meg az élet történetét, s ami ugyanakkor kibontakozik, lassan és fokozatosan, megannyi variációban.

„A holtak enciklopédiája” az emberlét tragikuma megragadásának egy újabb kísérlete, melynek szerb, magyar, orosz, német, zsidó hősei a „halál rokonainak nagy kasztjában” ugyanazon a nyelven, a szenvedés anyanyelvén szólalnak meg. Így veszti érvényét az összemeri és személyes, kivételes és hétköznapi, fennkölt és prózai megkülönböztetés is, melyet legszebben épp a Danilo Kis által könyvéhez választott mottó tömörít:

*„Szeretet-éhem a halálra nyílik,
mint udvarra az ablak.”*

Bagi Ibolya

SLAVKO MIHALIC

Versem része

*Nem hallani már tiszta hangokat
Tengernyi balszerencse gyűlt össze mindenkben
Széjjelválik sírás és átok, és rekedtek
lesznek az imák
Mint szonátában csaholnak az átvirrasztott éjszakák
Halott barátok és a túlságosan is élő gazemberek
Hogy letiportak, milyen olcsón eladtak minket
S még mindig ők lehangosabbak az országúton*

*Hogy mennyi éjjeli mulató fér el egy
emberi hangban
Széttört poharak, mérgezett borok, asztalok
s falak tánca
A kocsmáros utálata, hideg szél a bejáratnál
Hó, valami érthetelent jelző távoli
harangszó
Értéktelen pénzérmék csörgetése a zsebben
Fojtott levegő, rettegés a közeli reggeltől
Amikor már semmit sem fogunk fölismerni*

*Ám mi mégis tovább énekelünk
Vinnyogunk, mintha félig agyonvert patkányok
lennénk
Kipréselünk minden maradék erőt elhasznált
testünkből
És énekelünk a viharos éjszakába, nem
hallgatunk el
S mind jobban saját versünk része leszünk*

Egy nyaralás emlékképei

*A lenti vidám világ
Amint leereszkedsz a sziklákon
Rögtön vad szemek butítanak el
Mélyen belélegzed az olajfák bűzét*

*Csodálkozol: Ha létezem, akkor az mért nem látszik?
Asszonyok járnak keresztül testeden, mégis férfi maradsz
Csak a gubódból kéne kiszabadulnod
És elszállhatnál a strandok és vendéglők közé*

*Igen, és mondhatnád, nem vagyok annyira ágrólszakadt
Egyedül fogom kibányászni tengerben rejlő kincseimet
Abból a mélykék tájból, ahol minden lehetséges
Habár nehéz kihúzni a kezdetet*

*Eldobod mindkét kezed, még sötétebbek nőnek helyette
A lábaid erősek, köveket őrlsz velük
Mindenfelé terjednek a lakótelepek*

*Sűrű bort iszol, és saját valódat álmodod
Telefon csöng. Halló, ki beszél?
A forrongó nyílt tenger vihog.*

BOZSIK PÉTER fordításai

Slavko Mihalic a mai horvát irodalom markáns egyénisége. 1928-ban született a horvátországi Karlovac városban. A 40-es és az 50-es években újságíró, de festéssel és zenével is foglalkozik. 1952-ben a zágrábi egyetem fiataljaival irodalmi lapot indít Tribina címmel. 1954-ben saját kiadásában megjelenteti első verseskötetét, a Kamarazenét. Ez a kötet jelzi a később jelentős kiadvánnyá fejlődő Lykos indulását, melynek keretében Mihalic ismert költészeti sorozatot szerkeszt. 1959–60-ban a Knjizevna tribina c. irodalmi folyóirat főszerkesztője. 1964-ben a Horvát Íróegyesület titkárává, s ugyanebben az évben a Jugoszláv Írószövetség főtítkárává választják. Ebben a minőségében alapítja meg a Most (The Bridge) c. folyóiratot, amely sokat tett e a délszláv népek irodalmának külföldi népszerűsítése érdekében. Slavko Mihalic válogatott verseit 1987-ben adta ki Atlantisz címmel az újvidéki Forum Könyvkiadó.

PAPP GYÖRGY: RESTEKNEK NÓTÁJA

Lengyelország nagyon rövid története

GONDOLATOK JERZY TOPOLSKI KÖNYVÉNEK
MAGYAR KIADÁSA KAPCSÁN

Mind több szó esik mostanában Európa egységéről, amelyben mi, magyarok lázasan keressük helyünket. Az egység lényeges feltétele éppen a sokféleség elfogadása, a földrészek polgárjogáért hasonlóképpen küzdő nemzetek minimális megismerése. Vita tárgya csak ennek a minimumnak a mértéke lehet.

Az idő bizonyára meghozza a választ a még mindig nyitott kérdésre: vajon a magyar történettudomány képes-e/hajlandó-e egy összefoglaló Lengyel történet létrehozására. Lassú Istvánnak *A Lengyel Királyság és a Krakui Szabad Státus...* c. Pesten, Fűskúti Landerer Lajos betűivel 1828-ban készült füzet, vagy Kassay Adolf 1864-es hasonló írása jószándékú próbálkozások, de mára legfeljebb példaértékük méltó a figyelemre. Perényi József 1962-ben kiadott, az ötvenes évek szellemét magán viselő kötete szintén nem pótolja ezt a hiányt. Még néhány szűkszavú egyetemi jegyzet, és ezzel ki is merült a magyar tudomány nyolcvanas évek végéig számba vehető teljesítménye.

Siegfried Hüppe német fensőbbsséggel, ám ugyanilyen alapossággal megírt jogtörténeti munkájának 1894-ben *A lengyel alkotmány története* címen megjelent fordítása mindmáig haszonnal forgatható, de összefoglalásnak sok is, kevés is a mai olvasó számára.

Kézenfekvőnek tűnik, hogy amíg egy vállalkozó kedvű szerző nem jelentkezik, valamelyik lengyel kiadvány fordítása segíthet oszlatni a testvérbarátunk múltját övező hazai homályt. A választásnál inkább a bőség zavara okoz gondot. Lengyelországban ugyanis a zarys (vázlat, összefoglalás) műfajának jelentős hagyományai vannak.

Talán az államiság elvesztése lehetővé teszi az az impulzus, ami a lengyeliséget szakadatlan önvizsgálatra, történészeit pedig rendszeres számvetésre készítette. Joachim Lelewel tárgyyszerű szintézisei és Julian Ursyn Niemcewicznek az illegalitásba kényszerült közoktatás segédeszközeként használt *Történeti énekei* jelzik a múlt század elején azt a két végpontot, amelyek között e számvetések formálódtak. Jelesebb darabjai a tankönyv, a kézikönyv és a szépirodalmi műfajok erényeit mifelénk szokatlan módon ötvözik.

A közelmúltban megjelent művek korántsem teljes áttekintéséből kiemelkedik Pawet Jasienica trilógiája (*A Pjasztok Lengyelországa, A Jagellók Lengyelországa, Két Nemzet Köztársasága*), amely a történelmi esszének rendkívül élvezetes, de a szakirodalmi alaposságot sem nélkülöző példája. Nálunk megtermékenyítő hatású lehetne. Aki meg akar győződni sohasem ítéleteket mondó, de analógiáival egyetemes szellemű okfejtő módszereiről, bölcs iróniával teli stílusáról, az olvassa el a közelmúltban megjelent *Elmélkedés a polgárháborúról* c. kötetét. Henryk Samsonowicz *Historia Polski do roku 1795* c., több kiadást méltán megérett összefoglalása bár kevésbé impozáns, de a tankönyvvel vagy még inkább kézikönyvvel szemben támasztható igényeknek maradéktalanul megfelel pontos, részletes, mégsem száraz fogalmazása, illetve kisebb szótárral felérő függeléke révén. Igaz, csak 1795-ig terjedő feldolgozás, de további, hasonlóan igényes kötetek egészítik ki a sorozatot más szerzők tollából. Folytathatnánk az áttekintést a szintén népszerű Wyrozumski, Gierowski, Buszko szerzőhármás fémjelzte *Historia Polski* négy kötetével egészen Michal Bobrzynski *Lengyelországa*

vázlatos története c. művéig visszamenően, amely 1879-ben jelent meg először, de ítéletektől sem mentes, szenvedélyes hangneme miatt máig tudat- és erkölcsformáló olvasmány a lengyelek körében (utoljára 1986-ban adták ki). Míg az előbbinél talán a túlzott terjedelem, az utóbbinál ismét csak a felosztásokig terjedő korszakhatár hozható fel ellenérvként.

A fenti kifogások egyike sem állja meg helyét az 1979-ben Janusz Tazbir szerkesztésében megjelent *Zarys historii Polski* esetében. A Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének gondozásában a PIW állami kiadónál készült kötet számos kiváló történész alapos, igen áttekinthetően tagolt munkája. A magas oldalszám inkább a bőséges illusztrációnak, a számos szemléltető ábrának tudható be. Hogy a Gierek-éra égisze alatt keletkezett, nem sok eltérést jelent a három évvel később – a szükségállapot idején – megjelent, de nyilván ezt megelőzően íródott Topolski-műhöz képest.

Jerzy Topolski *Zarys dziejów Polski* c. munkájának magyar nyelvű kiadása már befejezett tény. Vélhetően az indokolta a választást, hogy egy eredendően a külföldnek szánt, tömör, reprezentatív kiadványról van szó (angol és német nyelven is megjelent), tehát számítani lehetett arra, hogy a szerző a témában járattan olvasó szempontjait is figyelembe veszi.

Azzal már sajnos nem számolhatott a szerző, hogy könyve nálunk az egyetlen számozott feldolgozás lesz e tárgyban. Hiszen mit zavarja az angol vagy német olvasót, ha a téma sokadik összefoglalását nem találja minden igényt kielégítőnek. Elővesz egy másikat, mondjuk Norman Davies Topolskiéval majdnem egy időben megjelent kétkötetes művét, amelynek lengyelországi kiadását bizonyára nem a hanyatló burzsoá tudomány elrettentő példájaként tervezik. Mi azonban – szokás szerint – az olcsóságra fizetünk rá.

Az egyébként szöveghű magyar változat ugyanis csak ott tér el az eredetitől – veszi el belőle –, ahol a legkevésbé szerencsés. Kisebik baj, hogy az illusztrációk jó részét (a színes képeket egytől egyig) elhagyták, hogy a borító impozáns lovasait a magyar közönség számára semmitmondó címerre cserélték. Ennél többet veszít az olvasó a Lengyelországról nyerhető képből azzal, hogy az eredetiben kiemelhető – és így olvasás közben folyamatosan használható – térképeket egybefűzött, a színeket zűrzavaros vonalkézással helyettesítő ábrákra cserélték, amelyeken a helységnevek nagy része olvashatatlan, a többi szakaszban lezajlott területi változások nyomon követése lehetetlen.

Ha ezen észrevételek után a jóhiszemű könyvbúvár még nem teszi vissza a polcra a rég várt hiánycikket, újabb meglepetések érhetik. Összehasonlítás híján ugyan nem tudhatja, hogy az 1986-os angol változat nemcsak megőrizte a képanyagot és a térképeket, de még egy függelékkel is kiegészült, számára nem vigasz, hogy az eredeti lengyel kiadásból ugyanúgy hiányzik a ma már – ugye nem túlzás? – szakmai minimumnak tekinthető hely- és személynévmutató, egy esetleges kronológiai tábláról nem is beszélve, vagy ne adj isten! egy tárgymutatóról, amelynek anyagát nem kérhetjük számon egyik hazai szótárunkon sem, a fentebb említett korábbi magyar összefoglalásoknak pedig egyike sem rendelkezik ilyesmivel. Ha belegondolunk, hogy mondjuk az Egyetemes Történeti Kronológiában lapozgatva hiába keresünk bizonyos évszámokat a Lengyelország címszónál (ha másért nem, hát azért, mert ilyen nevű állam majd másfélszáz esztendeig nem létezett Európában), talán nem is tűnik szerénytelen óhajnak a fenti kiegészítések megtétele.

Nem számít – folytatja a potenciális vásárló –, hiszen a kötet végén elhelyezett bibliográfia nyilván gondosan tájékoztat, hol lelhetünk rá a hiányzó adatokra. Újfennt csalódnia kell azonban, mivel a szó szerinti szöveghűséget követve itt csak a kizárólag lengyel nyelvű forrásmunkák találhatók, márpedig aki ezekkel élni tud, bizonyára nem fanyalodik fordításra.

Pedig a lengyel történelem hazai irodalmának a fenténél jóval teljesebb áttekintése is – sajnos – bőven elférne a kötet keretei közt, még ha a legjelentősebb történelmi tárgyú szépirodalmi műveket belefoglaljuk is. Tanúság erre Petneki Áron irodalomszemléje, amelyet a szerző hozzájárulásával akár készen át lehetett volna venni. (Lengyelország a háború utáni magyar historiográfiában, 1981.)

Némi kitérés esetén az olvasó tovább kutat: nincs más hátra, mint – előre a tartalomjegyzékhez. Az aránylag rövid korszakokat felölelő fejezetek belső tagolása hűen követi a negyven év alatt alaposan belénk sulykolt vulgármarxista szentháromság történetírói receptjét: Gazdaság (úgy is, mint alap) – Társadalom (ez amolyan hordozóanyag vagy mi, egy kicsit útban van) – és egy kevés Kultúra (felépítmény), ömlesztve. Persze az egészet mindig megelőzi a Politikátörténet (azaz a hatalmi harc, mint a tulajdonviszonyok kialakításának fő-fő eszköze). Vajon egy ország történelme valóban befér egy efféle keretbe? Egyébiránt az „ország” keretei sem egyértelműek, legyen bár szó államhatárról vagy az „etnikai határ” kétes fogalmáról, amit a bölcs nagyhatalmak rendező elvként hirdetnek meg nagy világgégek után, Polska történelme tehát nem Lengyelország, hanem hol a nemzetet túlnőtt állam, hol az államiságától megfosztott nemzet története, ami a szerzőnek, fordítóknak egyaránt gondot okoz.

Példának okáért a XIX. századi „idegen uralom alá tartozó lengyel területek” – zabory (a zabrac = elvesz, elrabol igéből) –, amelyeket minden analógia (pl. török hódoltság) ellenére még néven nevezni sem igen tudunk, legfeljebb körülírni, hagyományosan a lengyel történelem szerves részét képezik. Topolski is részletesen tárgyalja az egyes övezetek eseményeit, gazdaságát, kultúráját stb. Ugyanez azonban már nem vonatkozik nála az 1939. szeptember 17-től 1941. június 22-ig terjedő időszakra. A német–szovjet megszállás bő másfél esztendejéről írva egy egész fejezetet szentel a szerző a fasiszta terror rémtetteinek részletezésére, míg a szovjet hatalmi berendezkedésről szólva csak az ismerős fordulatra futja, hogy ti, a Vörös Hadsereg oltalmába vette Nyugat-Beloruszszia és Nyugat-Ukrajna lakosságát – meg sem említve a balti országokat, amelyeknél (nyelv)rokonság híján a testvériség ürügye valóban nehezen alkalmazható. Ilyen megközelítésben igazán kár az ún. „katyn-i ügyet” említeni minden további kommentár nélkül. Mert tiszteletlenség volna a szerzőről feltételezni, hogy ne tudna a megszállt országrész tisztjeinek, mint potenciális (osztály)ellenségnek a tervszerű kiirtásáról. Csak hát ki tudta azt 1982-ben, hogy hét év múlva a szovjet–német megnemtámadási szerződés közkeletű neve Molotov–Ribbentrop paktum lesz, és ezen általánosan Lengyelország már ki tudja hányadik felosztását értjük.

Összefoglaló műveknél nyilván elkerülhetetlen helyenként a részletek sommás megállapításokba sűrítése, így írjuk jóhiszeműen a megjelenés időpontjának számlájára a fenti kényes kérdések hiányos tállását, és próbáljuk meg inkább a szerző üzenetét kibontani az efféle összegző kijelentésekből. Nem kell megütközni azon, hogy úgymond „Kedvező ténynek bizonyult, hogy a határok megváltozásának következtében létrejött az állam etnikai egysége” (a II. vh. után), hiszen néhány oldallal később maga a szerző írja le, hogy ehhez a „kedvező” változáshoz jelentős mértékben hozzájárult a több millió személyt érintő – számunkra is jól ismert és megszenvedett – ki- és áttelepítés, ami itt repatriálás vagy lakosságcsere néven nevezetik. A falvak urbanizálódásának, a

mezőgazdasági tevékenységből élők mind kisebb számának jelentős civilizációs eredményként való hangsúlyozása viszont már annyira összecseng az óhajtott etnikai egység gondolatával, hogy ez már nem tudja nem felidézni a szomszédunkban hirdetett és sajnos gyakorolt eszmét.

Érdeemes megfontolni talán Waclaw Felczak példáját. Ő ugyanis Magyarország történetében (1966, 1983) a háború utáni időszak leírását – nyilván a kellő történelmi távlat hiánya örvén – egy rövid eseménytörténeti áttekintéssel oldotta meg.

Immár kissé zavarodottan forgatjuk a könyvet. Mi ez? Tankönyv? Kézikönyv? A fenti kritériumok híján egyik sem. Olvassuk regényként, esszéként? Nem megy. Pedig elegendő eltökéltség esetén mindenben fel lehet fedezni rejtett értékeket. Ennek a könyvnek vitathatatlan értéke, hogy van. Végre. Végül is hiányos fogalmainkat kiegészíthetjük, előítéleteinket kiigazíthatjuk. Egy lengyel gondolatait olvassuk a lengyelségről, a világról.

Ebben siet segítségünkre a fordító, aki a mű viszonylag szerény terjedelme ellenére nyilván hatalmas – ti. úttörő – munkát végzett. A fentebb már említett példához (zabory) hasonlóan ez ott igazán szembeötlő, ahol az úttörés kevésbé sikerült.

Hiányzó fogalmainkat nem elég bevezetni, alkalmasint megfelelő kifejezést kell találni, mi több, alkotni hozzájuk. A lengyelben eredendően meglevő distinkció a Rus és Roszja földrajzi nevek, illetve a hozzájuk rendelt ruski, rosyjski melléknévi alakok között a magyar verzióban Oroszországgá, oroszra olvad össze. (Talán Perényi Kijevi Oroszországa mintájára.) Ugyanakkor a térképen Kijevi Rusz szerepel. Nyilvánvaló a fordító gondja, hiszen a ruski megfelelőjeként a magyarból előkotorható ruszin, rutén, rusznyák a kárpátukrán szinonimájaként ment át – tévesen – a köztudatba. Erről tanúskodnak szótáraink, lexikonjaink is, az egy Révai kivételével, amely határozottan felhívja a figyelmet az orosz-nagyorosz-muszka-moszkovita-kacap, illetve a rutén-ruszín-rusznyák-ukrán-ukrajnai-kisorosz-chochol valamint a fehérorosz (belorusz) közötti különbségre. Amennyiben pontos fogalmat akarunk nyerni erről az évszázadok során változó, de önálló államiság híján nehezen körülhatárolható keleti szláv népességről, amely mára mint belorusz és ukrán határolódott körül (bialoruszi, ukrainski – ruski), talán érdemes volna a közelebb és ezért bizonyára adekvátabb lengyel szóhasználathoz alkalmazkodni. Ezt teszi az egyébként etnikai kérdésekre nem különösebben érzékeny Davies is, amikor Rutheniát és Russiát ír.

A monarchikus lengyel-litván köztársaság (hát nem szép találmány?) köz-igazgatásának furcsa kettősségét jelzik az olyan méltóságok, mint a hetman koronny, a kanclerz koronny stb., akik az unió lengyel részének, a Lengyel Királyságnak – röviden: Korona – a tisztviselői. A „lengyel hetman, lengyel kancellár” megoldás nem igazán érzékelteti az olvasóval a név lényegét. Hasonlóképpen ismeretlen fogalom nálunk a ziemia, amely még nagybetűvel írva (pl. Lubuszi Föld) sem fejezi ki világosan, hogy nem földrajzi, hanem közigazgatási egységről van szó.

Földrajzi példánál maradva érdemes felfigyelni a magyarban létező fogalmak eltérő lengyel elnevezésére is. Az Osztrák–Magyar Monarchia közkeletű lengyel neve Austro-Wegry (Ausztria-Magyarország), uralkodója, a ceszar Austro-Wegier a magyar fölnek kellemebb osztrák császárrá szelídül. Anjou-házi Nagy Lajos királyunk lengyel melléknéve (Ludwik Wegierski – Magyar Lajos) is megérdemelne legalább egy említést, hiszen róla szóló ítéleteiket a lengyelek előszeretettel varrták/varrják az egész magyarság nyakába. Nincs ebben semmi rendkívüli, emlékezzünk csak: „Dobzse László őfelsége / Magyarok királya / Nem hiába hogy cseh volt, de / Hej csehül is álla.” Hogy szegény cseheknek mi közük van a litván eredetű lengyelországi dinasztia tagjának

személyes hibáihoz vagy erényeihez, azt most ne firtassuk. Egyébiránt a cseh korona jövedelme nélkül II. Ulászló még sokkal inkább csehül állott volna.

De ha már királyoknál tartunk, nem árt utánanézni, vajon egy-egy uralkodó neve(i) milyen formában szerepel(nek) a magyar irodalomban, és vajon melyik közülük a legtalálób, ha van ilyen egyáltalán. (Példának: Boleslaw Chrobry – Hős/Vitéz, Boleszló/Boleszláv, Boleslaw Smialy/Szczodry – Bátor/Mérsz/Bőkezű stb.) Nem nehéz, hiszen genealógiai táblák még a legszerényebb kiadványokban is előfordulnak. Visszatérő probléma Lokietek Ulászló neve, aki többnyire éppen ezen a magyar számára nehezen kiejthető – eredeti néven szerepel. Nem egyértelmű ugyanis, hogy a lokiec – könyék (Könyéknyi) vagy a lokiec – rőf (Rőfnyi Ulászló) az igazi, legkevésbé a lényegét feltáró, ám színtelen „Kisnövésű”.

Kevésbé előnyös a mértékegységek magyarítása konkrét esetben, mint a szemes termények mérésére szolgáló korzec (koronként és területenként eltérően több tucat változata 52–125 liter között mozog) és a véka megfeleltetése (utóbbi szintén több változatban 12–30 liter lehet). Ha muszáj valami hazait találni, jobb a köből (61,5 – 125 liter régiók szerint).

Sorolhatók még a példák terminológiánk hiányairól, pontatlanságairól, hogy a „pluralizmus” díszpéldányairól ne is szóljunk, amikor egy-egy intézménynév négy publikációnkban négy fantáziánév fordul elő. Hasonló többlettel bír nyelvünk az eredetihez képest Pomorze esetében, amely az utóbbi évek sajtója révén Pomerániából Tenger mellékké lett. Nem kizárt, hogy számos olvasónak magától értetődő lesz a boroszlói csata és a wroclawi fejedelem említéskor, hogy egyazon város különböző neveiről van szó, de egy részletes függelék növelhetné a szöveg információértékét a tájékoztatlanabbak számára is, márpedig úgy tűnik, ez a többség. Hogy a Gondolat erre nem gondolt, vagy a szótárkészítéssel felérő munka nagysága volt akadály, a következő kiadásig talán nem is érdekes. Nem érdektelen viszont a felismerés, hogy szinte amerikai felfedezés vár még ránk, míg megtaláljuk helyünket az Óvilágban, szomszédaink között. (*Gondolat Kiadó.*)

ifj. Béri Géza

IRODALOM

- Topolsky, Jerzy*: Zarys dziejów Polski. Varsó, 1982.
- Lassú István*: A Lengyel Királyság és a Krakai Szabad Státus statisztikai, geographiai és históriai leírások Pesten Fűskúti Landerer Lajos betűivel, 1828.
- Kassay Adolf*: A lengyel nemzet története. Pest, 1864.
- Perényi József*: Lengyelország története. Budapest, 1962.
- Hüppe, Siegfried*: A lengyel alkotmány története. Bp., 1894.
- Jasienica, Pawel*: Polska Piastów, Polska Jagiellonów, Rzeczpospolita Obojga Narodów. Varsó, 1986.
- Samsonowicz, Henryk*: Historia Polski do roku 1795. Varsó, 1985.
- Groniowski, Krzysztof-Skowronek, Jerzy*: Historia Polski 1795–1914. Varsó, 1987.
- Bobrzynski, Michał*: Dzieje Polski w zarysie. Varsó, 1986. Zarys historii Polski pod redakcją Janusza Tazbira. Varsó, 1979.
- Davies, Norman*: God's playground A history of Poland. 1981. (Időközben megjelent a mű lengyel nyelvű változata is *Boze igrzysko* címmel.)
- Peteki Aron*: Polska w powojennej historiografii wegierskiej (próba przeglądu literatury). In: Seminaria Niedzickie Krak., 1981.
- Felczak, Waclaw*: Historia Węgier, Varsó, 1966.

KRITIKA

Szentkuthy-Pfisterer-Barokk

Csak 19 éves volt Szentkuthy Miklós, amikor megírta a *Barokk Róbertet*. Óriási kamasznapló ez a könyv – írói oroszlánkörmökkel. Kibonthatók a rétegek, olvashatók a gondolatok sokféle megközelítéssel, én itt csupán egy álmod villantok fel, meg a kamasz küzdelmét a szent és a szex kettősségével, az égi és földi szerelemmel.

Azok a boldog pogány idők, azok a napsütötte büntelen terek, ahonnan a lélek érkezik, s amikre már álmában sem emlékszik! Mert ez a mi szépséges kereszténységünk, ez a Tisztaság Központú – de pontosabban, ha így mondom: ez a judeo-krisztian erőszakos vallás és szellemiség – úgy rátelepedett pogány önmagunkra, hogy kínlódnunk miatta gyakran, hiszen hatalmaskodik fölöttünk. A pogány időkben még minden személyiségreszünknek megvolt a maga emelkedetten előkelő istensége. A szerelemé Aphrodité, a szellemé Pallas Athéné, a szabad vadászatoké Artemis, a férfias énnünknek ott volt az atya Zeusz és a csodálatos művész: Apolló. S ha egyik énnünkkel haragba keveredtünk, akkor átmentünk önmagunk másik benső szentélyébe, s ott valahogy kibékültünk a világmindenséggel. Ez istenségek támogattak – akik bennünk élnek ma is.

Aztán (rájuk és) ránktelepült ez az új tan – a zsidó-keresztény kultúra – amely bármily szeretetreméltó, hiszen a miénk, egyszerűsítette emberképünket, megnyirbálta fenségességét, bizonyos személyiségreszünköt megfosztotta támaszadójától. A női istenségeket például mindentől kisöpörte, mi egyszerűbe vadkanon vágózó piros ruhás szörnnyetegek lettünk, vagy asszonyi állattá sorvadtunk, hacsak nem volt a nő oly tiszta és férfit nem ismerő, mint a Mennyek Királynéja.

Csak hogy a mélyben ma is ott dübörög az érzéki pogány múlt, ennek tektonikus rázkódásait jelenítette meg nekem Szentkuthy kamasznaplója. Néha szerfölött ironikusan! Azt mondja neki egyszer a gyóntatója, a hittanár: „Szent Alajost pedig el fogod játszani” – ti. az iskolai kongregációban. „Nem lehet, atyám – feleli Barokk Róbert. – Van egy Rubens-könyvem. Az én egyetlen életem, gyönyöröm. Ha Szent Alajost játszánám, szakítani kellene a kövér, meleg flamand asszonyok aktjaival.” Nem baj, fiam, a hús is kell, Rubens is kell, mondhatta volna a hittanár, de nem ezt mondta, hanem azt, ami szintén igaz: „Róbert, ne affektálgj”. Affektált volna? Igen, de szenvedett, és rémesen nyomasztotta, hogy a szent és a test, a szent és a szex egymást kizáró jelenségek. És ez igaz? Valóban egymást kizáró dolgok? Nem hiszem. Magas szellemre hivatkozom, Teilhard de Chardinre, a jezsuita filozófus és paleontológus tudósra, a szent és a szex összefüggését vizsgálva mondja: bár az egyház szerint a szex célja a szaporodás, de van olyan szex is, ahol férfi és nő egymásért szeret, és Teilhard ezt tartja fontosabbnak. Ez segíti a felnőttest szárnyakat bontani az Omega pont felé. De hát szegény Barokk Róbert, amint ott botladozik a Tabán és a Krisztinaváros vidékén, förtelmes bűnnek hiszi, ha megnézi egy kislány átletes ruháját.

Amikor sok volt a tanulnivalója szegény kölyöknek, akkor aludt a legnagyobb mohósággal, ilyenkor aztán kitétt magáért a lélek mélye, hozta a képeket, sűrítve, megszemélyesítve, testté gyúrva azokat a személyiségreszégeket, gondolat- és érzésfoszlányokat, amik Barokk Róbertben éltek, mozogtak, működtek. Itt az egyik álom: *„Rómában voltam a szüleimmel, és a pápához akartunk menni. Mikor a Bronzkapuhoz érünk, látjuk, hogy tele van szegényekkel a kapu környéke... sok-sok rongyos. Nem eresztettek be a pápához. Én azonban mégis bejutottam: a kapufélfá aranyból.*

Alighogy kettőt lépek, meztelen, ájult lányokat hoznak. Tovább megyek, újból ájult lányok. A pápa lakosztálya előtt két reneszánsz öltözéű férfi. Megtudtam, hogy a pápa büntetésből félholtra korbácsolta az erkölcstelen életű nőket. Aztán bementünk: a pápa mohón kapott az ékszer után, amiket hoztam. Ekkor kirobban a forradalom: kirohantam, mint Luther az erkélyre, »Jöjjetek proletárok!« – Anyám lent sírt, hogy buzgó katolikus fia indította meg a reformációt. Egy ő – Pfisterer-Szentkuthy – valamennyi álomfigurával. Mind, aki itt szerepel, őt személyesíti. Itt vannak előbb a szülők, kívül maradnak, nem jöhetnek át a kapun – nemcsak azért nem, mert unalmas kispolgárok, s emiatt Barokk Róbert eleget szomorkodik, hanem azért sem, mert ez az élet természetes menete: leválunk szüleinkről kamaszkorunk végén, kiszületünk a lelkükből, saját egyéniségünkkel kell belépni saját palotánkba. És itt vannak a palota előtt a koldusok, a rongyosok, a kamasz kisebbség-nyomoronc érzések, ők se léphetnek be a Bronzpalotába. Mindig szenvedett ezektől a koldus vagyok, semmi vagyok, kopott minisztériumi kistisztviselő fia vagyok, itt téblábolok a hámoszobás skatulyalakásban, anyámon rongyos slafrok, lábán, papucs helyett széttaposott lakkcipő érzésektől. »Bezzeg az előkelők! Bezzeg a gazdagok!«

De ő mégis bejut a palotába! Meztelen, ájult lányok... Kik ezek? Ők is a Pfisterer fiú lélekdarabjai? És milyen sok van belőlük! Mint ahogyan nyomoronc koldusból is sok van. Ez a sokság, ez a megszámlálhatatlanság és bonyolultság mindenütt... mint a későbbi Szentkuthy-könyvekben is az a dús és elmét próbára tevő: sok. Tehát a lányok pőrén és ájultan. Pfisterer animái. Lelkének fiatal nő-imágói. Barokk Róbert most van a férfiasággal kínlódó életszakaszban. Ha minden jól megy bennünk, akkor egyensúlyba kerül lelkünk animusza és animája, a férfias és a nőies lélekdarabjaink. De itt ájultak az animák, szinte félholtak, képtelenek egyensúlyt tartani a roppant erővel férfiasodó kamaszban, aki kínlódik az épp születő erőteljes animuszával. És itt a nagy férfiú: a pápa. Felfoghatjuk animuszjelképnek. Persze! Ez a derék és megalomániára hajló nagykamasz alább nem is adhatja, pápai tiarát nyom saját fejébe. Mellékesen itt van két díszes öltözékű férfi is, megint ez a megsokszorozódás, ez nála így van, annyira sokféle Szentkuthy, és épp ezért iszonyatos nagy erőt kellett fordítania arra, hogy egybetartsa magát, hogy ne hulljon darabokra a sokfélesége.

Milyen is Barokk Róbertnek ez a pápai díszbe öltözött animusza? Félholtra veri a kísértőt, a meztelen nőt, aki után vágyódik, hiszen szegény Barokk Róbert örökké vágyakozott – de hát ez a világ rendje, »gondolhatja« az álmodó: a vágy az bűn, a bűn büntudattal jár, és az kín; félni kell tehát a nőtől, azaz a saját férfivágytól, nevezetesen attól, hogy kicsúszik az uralom és a hatalom a kézről, tehát a kamasz fél, fél és üt... És milyen még ez a pápa? Mohó, de mennyire az! Mindaz, ami ékszer, gazdag és nemes – az kell! Szentkuthy igényessége, nagyratörése és nagy magasságokba feltett mércéje. Nem satnya bizsu kell, hanem ékszer.

Az igazán gyönyörkötető mégis az ebben az álomban, hogy az animusz másik jelképe Luther Márton, a dogmatikus katolicizmus mellett itt a reformáció pátosza. Mintha meg kellene keresnie az álmodónak a kiutat a dogmák szorításából. Kirobban hát az erkélyre. És mit kiált? »Jöjjetek, proletárok!« Mintha azoknak a lélekdaraboknak kiáltana, akik kívülrekedtek a palotán, a kitzsított, a megvetett Luther mezében. Energiák feszülnek itt, egyensúlykeresés önmaga összegyűjtéséhez, nem elveszíteni semmit, »jöjjetek nyomoronc én-darabok!«, minden lélekdarabra szükség van, mindet szeretni kell.

»Anyám lent sírt« – mondja az álom. Anyám a kiforrott animadarab, nem ájult, nem megkorbácsol, hiszen nem erkölcstelen, hanem tiszteletre méltó, ő csak sír. De furcsa! Itt az animák sírnak vagy félholtra veretnek, mert csábítók, rémes képei ezek a nő-imágóknak. Ezt csinálta a pátriárkák dogmatizmusa a kamaszlelkekben. A síró és megkorbácsoló nők képviselik Pfisterer szenvedő részeit, akik miatt az Én maga is szenved.

Egyszer például Giza felé nyújtja a kezét, Giza nem rántja el azonnal a vállát, ettől aztán úgy megrémül szegény fiú, hogy azonnal kivág gondolatban egy nagy szenteskedő giccs-tiradát: »...fölnéztem a mennyezetre. Szent Alajos, Szaniszló, Imre fehér alakjai haladtak«, persze liliomok között, a lélekerő győztes idealizmusával, miközben fényes induló zengett, »...ragadjon engem is magával az égi csoda, égi fenség... nem leszek egy tuatlány szolgálja! Föl, föl, Barokk Róbert, föl, föl!« Aztán mégis megérinti Giza nyakát, és fél, hogy elkárhozik.

Mi után vágyódott még? Órült vágy egzotikus vidékek iránt. Hatalmas vágy az önkifejezésre. „Írni szeretnék, irtózatosan vad, kokainos meséket.” „Milyen érdekes lenne, ha Nobel-díjas lennék!”

Nagyon tudott utálkozni. Utált minden kicsinyes dolgot. Undorodott a gyarlóságtól, még jobban a közönségességtől, utálta saját hiúságát, ha frázisokat mondott, ha szószolt, ha aggályos volt, ha betegesen önkicsinylő, miközben ágaskodott benne a gőg. „Nem akarok felnőtt lenni!” – ezt gyakran ismételte. Nur ein kleines Kind!

Kisgyerek, érzéki nagykaszasz, a messzi kedves és büntelen pogány múltból jött, de erre már álmaiban sem emlékezett – és zseniális. Őt ajánlom meleg szeretettel jóindulatukba! (*Jelenkor Kiadó, 1991.*)

Mohás Pivsa

Elhangzott a könyv megjelenésekor az Írók Boltja teázójában 1991. okt. 16-án.

Grendel Lajos: Elszigeteltség vagy egyetemesség

Grendel Lajos új kötetében tanulmányaival, feldolgozásaival, a vele készült interjúkkal ismerkedhet meg olvasója, olyan írásokkal, amelyek zöme az elmúlt két-három év fordulatait tükrözi. Ez az aktualitás azonban nem ilyen magától értetődő, hiszen kevés olyan elszántan antipolitikus író volt régióinkban, mint éppen Grendel. Tekintve, hogy a fennálló hatalmi rendszer milyen határozottan törekedett az irodalom politikai ellenőrzésére is, ez a magatartás mélyesen politikus volt, hiszen nemcsak az írói, hanem az állampolgári szabadságtörekvéseket is óhatatlanul kifejezte. Hogy mindez egy olyan vonatkoztatási rendszerben is értelmezhető volt, amit jelentése elsődlegesen nem indokolt, nem jelentette, hogy eredendő ártatlanságát is elveszítette volna. Mostani kötetében az követhető nyomon, ahogyan a közéleti szerep keresi fel a minden ilyesmitől irtózó írókat. Ráadásul, mert ilyen a mi kis közös Közép-Európánk, éppen ez a visszahúzóerő, sőt, viszolygás, ami valamiféle szabadságot garantált a pártállami édes-bús világban, tette hitelessé a később már elkerülhetetlen közéleti szerepvállalást. Vagyis a politikátlanság sodorta a politikába. A sors azonban nem volt igazságtalan: Grendelre nem mért többet, mint amit az saját regényhőseire. Annyi történt csupán, hogy a történelem fölmondta azt a paktumot, amit a közép-európai kisember kötött vele arról, hogy lehetőleg megpróbálják egymást kölcsönösen békében hagyni. A történelem azonban házhoz jött, és Grendel Lajos egyszer csak ott találta magát egy téren, ahol tízezrek dacoltak a hatalommal, és az ő deklarációját hallgatták. Anélkül persze, hogy tudták volna: ez az ember író, aki mindaddig arra tette fel életét, hogy mint irodalmár a műveivel fejtsse ki mondandóját, és akire mi sem jellemzőbb, mint az a kétely, ami az utolsó pillanatig jellemezte: „az állampolgári tiltakozás hulláma nem gyöngült, viszont nagyon értelmiségi-magánügy szaga volt az egésznek”, „az a gyanúm, hogy az egész pozsonyi megmozdulás a diákok ügye marad” – írja napló jellegű feljegyzéseiben. Gondolatmenetében, közérzetében nem jelenik meg semmiféle szerepvállalás igénye, már csak azért sem, mert az ilyesféle buzgólkodás túlságosan sokszor kompromittálódott érrefelé. Az „értelmiség előbb háromszor meggondolja, mielőtt *nem* cselekszik” – vélte Grendel, s ebben ott volt a mindig vesztes kisebbségi és a mindig agyonmanipulált, kiszolgáltatott értelmiségi alapélménye is. Ezen nem segít, ha lázong, nem segít, ha forradalmat csinál, ezen csak az változtathat, ha maga a történelem téríti vissza magát abba a normális kerékvágásba, ami valószínűleg nincsen, hiszen a történelem éppen azáltal válik létezővé, hogy megtiporja az embert. Csak egyetlen jót lehet

remélni tőle: hogy megszűnteti magát. Félő azonban, hogy ez csak az emberiség megszűntével valósulhat meg.

Grendel azonban nem egyszerűen közép-európai értelmiségi, ennél sokkal rosszabbul járt: csehszlovákiai magyar író, ami a térség abszurditásainak még mélyebb átélésére kényszeríti. Ez a helyzet vezette oda, hogy nyilvánvaló igazságok kimondásával kis híján különccé vált, ép elméjének megőrzésével, egy normális világban kimondásra sem méltatott alapigazságok hirdetésével már-már disszidensnek volt tekinthető. Mert micsoda komédia az, ha valakit arra kényszerítenek, hogy maguktól értetődő dolgokat bizonygasson, olyasmit, hogy az egész nagyobb, mint a rész, hogy az egyetemesség biztosabb esélyeket kínál a megmaradáshoz, mint az elszigeteltség? A csehszlovákiai magyar irodalomnak nevezett „irodalomtörténeti kontextus” annyit megengedett Grendelnek, hogy azt és úgy írjon, amit és ahogy akart, de azt már nem tette lehetővé, hogy közszerepléseiben ne vegye figyelembe ennek a közegnek minden képtelenségét. Arra kényszerítette tehát, hogy hajlamaitól függetlenül, ezt a szellemi infrastruktúrát figyelembe véve szólaljon meg. Grendel becsületére legyen mondva: példásan eleget tett ennek a feladatnak, amit nemcsak az 1989-es köztéri teljesítménye bizonyít, hanem az is, ahogyan már korábban leszögezte azokat az alapelveket, a minden értelmiségi és művész számára természetesen kötelező normákat, amiket normális körülmények közt a szellemi élet megíratlan alkotmánya mint közmegegyezést tartalmaz.

Ennek megfelelően mondta ki Grendel mindazt, amire a szűkebb értelemben vett regionális szellemi életben alapvetően szükség volt. Közhelyeket kellett kimondania, de – mert tudja, hogy a gondolkodás szabadságához nélkülözhetetlen szkepszis erkölcsi tartás nélkül cinizmussá válhat – elvállalta ezt is. Ennek jegyében kellett ilyeneket mondania: „a rezervátumlétezés a szlovákiai magyarság ... számára a biztos talajvesztés”, „aki megreked a téma szintjén, akinek a mondani-valója nem válik formává, az előbb-utóbb kihull irodalmunkból”, vagy így tart alapfokú eligazítást kisebbségi létgyakorlásból, a szükséges bírálattal fejte ki az alaptételt: „Ahelyett, hogy a megmaradás szempontját a többi, egyetemesebb szempont *mellé* rendelné, az egyetemesebb szempontokat *alárendeli* a megmaradásnak. Csakhogy ez zsákutca, mert súlyos értékzavarokhoz vezethet. Egy példa: azon az alapon, hogy mind a két mű magyarul íródott, összemossa a különbségeket, mondjuk egy dilettáns vers és egy jó vers között. Ha egy nemzetiség szellemi élete mellőzi az egyetemesebb szempontok kontrollját, a közösségnek, amelyet képvisel, nem alakulhat ki érték tudata. S hogyan maradhat meg egy közösség, amelynek csökevényes az érték tudata?”, vagy: „irodalmi tettek tekintjük azt, ami pedig főleg kulturális tett volt.” Mindez jelzi, hogy Grendel számára a kisebbségi létben való írás, mint művészi önkifejezési forma, a maga áttételes módján közszolgálat, mert csak az autonóm módon teremtett érték lehet időálló és közösségteremtő erő. Amikor ezt mint létfeltételt hirdeti és gyakorolja, azt is tudja, hogy az „irodalom nem magánügy, sosem volt, és a jövőben sem lesz az.”

Egyfelől áll tehát a művek autonómiája, s az írói szuverenitás. De ahogyan a csehszlovákiai magyar író nem csupán magyar, úgy nem lehet kizárólag író sem. Grendel nemcsak az egyik alárendelt viszony ellen tiltakozik, hanem a másikat sem fogadja el. A kívánatosnak tartott mellérendelést – ahogyan elfogadja a nemzetiségi és a tudatosan megélt polgári létezésből adódó kihívásokat – kölcsönös viszonyoknak tartja. „Mi, írók, néha túl sokat képzelünk magunkról. Túlságosan makacsul bíznunk a rációban és a vox humana erejében. Nem jól tesszük. Európának abban a régiójában élünk, amely mindenestül az irracionális örvényében forog. [...] Szereptévesztéseink is innen származnak. Közép-Európa szerintem legautentikusabb írói azok a nem politizáló írók, akik meg tudták érezetni közelebbi és távolabbi környezetükkel ennek a térségnek mocsári levegőjét...” A Grendel Lajos által megtett szellemi út az elmúlt két-három év nagy fordulataival pontosan kifejezi azt az illúzióvesztést, ami a térség egykori szocialista országának értelmiségét sújtja. A mai helyzet csak annyival rosszabb a korábnál, hogy a szovjet birodalom peremén még lehetett ábrándozni arról, hogy valami jobb jön, s ez a remény van most fogyóban. Szeretném azt hinni, hogy minden kiábrándulás felismerés, és így a valóság teljesebb megismeréséhez vezet. Nem biztos persze, hogy ez jó, már csak azért sem, mert a megismerés útjának végén valószínűleg magunkkal találkozunk. Valami ilyesmi történt Grendel Lajossal is. Az átalakulás nagy intellektuális kalandja végén korábbi írói alapelveihez jutott

vissza: „A közép- és kelet-európai író besétál a politikai szerepvállalás csapdájába, s miközben közéleti szereplésével erjesztőjévé válik a társadalmi mozgásoknak, írói szabadságát korlátozza, nem egy esetben megcsönkítja. A tavalyi év óta politizáló írónk bévül is van, kívül is a hatalmon. Jobb, ha kívül van. [...] Jobb kívül lenni. Ez nem árulás és nem erkölcstelenség. Nem cinizmus. Inkább az írói munka nélkülözhetetlen feltétele...” *(Regio Könyvek, 1991.)*

Gróh Gáspár

Önpusztító türelemjáték

Vagy ahogyan ő mondaná: Idő kérdése az egész...

HORNYIK MIKLÓS: ANGOL PÁZSIT

Balkáni néprajzi kalauznak tekinti Hornyik Miklós *Angol pázsit* című könyvét, teljes joggal, hiszen Európának egy olyan – feudális fésületlenséget és morális mosdatlanságot őrző – régiójáról szól, ahol a gyűlölet, a gyilkolás, a templomgyújtogatás atavisztikus, démoni szeánsza évezrednél is ősidőbb „hagyományokat” éltet, s a fajgyűlölet és a felekezeti kizárólagosság az állami terrorral párosulva olykor-olykor – kellő gyakorissággal – rituális „népi játékok” formájában jelentkeznek a termékenység és a harcias öndicsőítés rítusához fogható, együgyű kegyetlenség-gel. Ennek a bárgyú kegyetlenségnek egyrészt a felsőbbrendűségből eredő küldetéstudat csalóka mítosza, másrészt a folytonos bizonyítási vágyból eredő nyavalyatöréses kényszer lehetne az alapja. Lehetne – ha akadna ma a művelt Európában a historiopathologikus defetizmusnak tudományos művelője. De mivel nincs, „mítosztalan népei” a vén kontinensnek a szokásos konzumdőbbenettel tapasztalják: ismét háború van a Balkánon, a népirtás arrafelé szokásos borzalmaival. Csakhogy a katedrálisok világának szenttelen polgárától semmi sincs távolabb, mint az együttérzés és a részvét, s néhány tonna tejporral és szárított hallal majd elcsöndesíti csöppnyi kételyét is. A törzsek megint ölik egymást a Balkánon? Istenem, ha ilyen az idegrendszerük! Talán ha néprajzi sajátosságnak, a szemmelverés és a megrontás rítusához fogható helyi szokásnak tekintjük a kérdést, [...] s ha egyszer végre elmondhatnánk, hogy „földrajzi értelemben a Balkán-félsziget az európai kontinens egyik melléknyúlványa, politikai szempontból azonban európai ésszel mindig is kiismerhetetlen terep volt. Kínai negyed, China Town. Itt teljes bizonyossággal azt sem tudni, történt-e valami, ha pedig véletlenül kitudódik, hogy történt valami, sohasem járhatunk a végére, hogy mi is történt valójában, és milyen okokból. A balkáni számlák tisztázatlanok” – ahogyan *Erotica Classica* című írásában Hornyik Miklós írja!

Csoda-e, hogy az emberek lelkében évek óta dül a háború? Dül majdnem egy évszázada! Mert igaz, hogy Ferenc József szenilis nagyapai szelídséggel 1914-es háborús proklamációjában kinyilatkozta: „Ebben a komoly órában tudatában vagyok elhatározásom egész horderejének s a Mindenható előtti felelősségnek. Mindent megfontoltam és meggondoltam. Nyugodt lelkiismerettel lépek a kötelesség útjára”, a balkáni politikai realitásokkal ő sem vetett számot. Hiszen sem a dicsőséges Keiser, sem későbbi, európai nagyhatalmi utódai nem voltak tisztában azzal, hogy a balkáni folklór nem ismeri a politikai bölcelet és a diplomáciai tisztesség fogalmát. A Balkánon értelmezhetetlen álmok és felfoghatatlan cselekvési szándékok – és kényszerek – vannak csak. Ezért fogalmazhat kellő árnyaltsággal Hornyik Miklós úgy: „Ne csodálkozzunk azon, hogy a Balkán-félszigeten meg sem született a történetfilozófia tudománya. Az „objektív véletlen” hegeli kategóriáját a Balkán bölcselői macacsul semmibe veszik.” Mit lehet hát ezzel a valósággal szemben megfontolni?

Az emberek lelkében – azokéban, akik a balkáni politikai valóság kényszerei alá estek – ama szarajevói merénylet óta egyfolytában dül a polgárháború. A vallási, a faji, a felekezeti

összeférhetlenség borzalmi a rituálék megkerülhetetlen bizonyosságával szakadtak a Jugoszláviába kényszerített nemzetekre (és nemzeti kisebbségekre, akik viszont nehezen minősíthető kiszolgáltatottságban próbálták tenni az egyedüli lehetőséget: a lehető legkisebb áldozatok árán túlélni a történelmi szeánszok sorozatát). Ez a szellemi-lelki belterjes perverzítás vezetett oda, hogy Európa újra törzsi háborúkkal néz szembe. A ferencjózsefi önbizalomra Hornyik Miklós válasza: „minden mai bánatunk ősforrását a trianoni és a versailles-i békekötést feltétel nélküli fegyverletétel előzte meg. Bizonyos jelekből arra lehet következtetni, hogy hasonló letételek esedékesek. A balkáni politikai kultúra kiismerhetetlen játékszabályai szerint”. Ez a polgárháború azonban összehasonlíthatatlanul nagyobb megrázkódtatásokat és kínokat hoz a térség lakóinak, mint hozott ama kezdeti szakasza. Mert ma már a martalócok kezén „finomodott a kín”. Ennyivel lett azóta nagyobb az a bizonyos Nagy-Szerbia.

Íroniába burkolt, mérhetetlen keserűséget sugároz magából a balkáni néprajzi kalauz minden írása. Mert nem lehet a fájdalom és a megrendültséget nemesítő ironia nélkül szólni sem arról, hogy a „szürreálszocialista” Jugoszlávia rövid idő alatt „önnön nemzeti és nemzetiségei börtönévé vált” – az államterror tökéletesen működő intézményeivel és a lelkek mélyéről rafinált ígérekkel felszabadított sötét indulataival –, sem arról, hogy az indulatok lázadása során mekkora a civilizáció vesztesége. A vereség legfeljebb években mérhető, úgy, ahogyan a *Magyar Történet* című írás hőse, a hetvenkilenc éves újvidéki gyepmester leánykérő levelében elmondta: „huszonöt esztendőt elragadt tőlem a történelmi fejlődés”. Lágerek, lövészárkok, kényszermunka és kitelepítések formájában. Ráadásul a fejében „szüntelenül lüktet egy szovjet gyártmányú világháborús srapelnhüvely” – a balkáni rituális élet sajátos és megszokott, eksztáziskeltő ajzszerekeként – folytathatnám Hornyik Miklós szellemében. Vajmi keveset ér a ket-tőszáz éves ráolvasás, tudniillik, hogy „az emberek szabadnak és egyenjogúnak születtek, és azok maradnak...” – vajon ki ügyel még erre ebben az évszázados felfordulásban? A balkáni „okosság” szép igéinek az ellenkezője sem igaz!

A kötet címadó (politikai) esszéjében, az *Angol pázsit* című írásában a szerző hangsúlyozza: „az európai fejlődés néhány évszázada hiányzik a mentalitásunkból, a beszédmodorunkból, a környezet- és a munkakultúránkból. A mindennapi életünkben”. A térség lakói – spártai szemlében – az életet „szakadatlan küzdelemnek, véget nem érő háborúnak hitték”, nem pedig a szellemi és erkölcsi önmegvalósításon alapuló, békés civilizációteremtő tevékenységnek. Szomorú következményei lettek mindennek: „...megsemmisült középkori falfestményekből, alig érthető egyházi nyelvemlékekből, népi hujjogatókból és lakodalmas gajdokból származtatni egy nemzet géniuszát: hízelgés a történelem alatt élő embernek.” Vagyis: az európai kultúra értékrendjének hiányában is súlyos felelősség terheli a gonosz mítoszok hitvallóit. A kultúra mindenkié, tehát mindenki által vállalható – s e vállalás kötelező érvényű. Nagy bünt követ el, aki lemond róla, aki kirekeszti magát a felelősök közösségéből.

Bűnt? Többet, mint bűnt! Újkori történelmünk alapvető bölcséleti tanításából tudjuk: a kulturális javaktól és a civilizációs erényektől elzárni, elszigetelni egy közösséget csak a politika erejével és eszközeivel lehet. A régi Jugoszlávia ama szürreálszocialista despotái – s a ma is őket támogató bolsevik hadsereg irányítói – végső érvként ezekhez az eszközökhöz folyamodtak: lövetnek mindenre, ami gyámoltalanná lágyult világképüktől idegen. A történelmi kaland tragikus végének okozója a „díszes népviseletbe ugrott” hadvezérek hiányos terepismerete lesz – jósolja a szerző. „A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság bármely felvonulási területén porhanyós talajba csúszhat a hős jugoszláv bakák ásója. Sokfelé laza a talaj szerkezete. Az elszánt jugoszláv katonafiúkat kellemetlen meglepetés érheti: lövészárkok helyett történelmi sírverembe ruhanhatnak. Kellő különítményátcsoportosítások után az emlékművekkel dúsan megrakott tömegsírok megkerülhetők ugyan, a jeltelen tömegsírok azonban a katonai térképeken nincsenek föltüntetve.”

Van ennek a háborúnak még egy – legalább ennyire titokzatos, kevésbé hozzáférhető, éppen ezért számos meglepetést tartogató területe: a bolsevizmus hatalmi eszközeivel eltorzított nemzeti tudat ingoványa, a lélek! A lélek, mely a nacionalizmus uszító üdvтанában oly könnyen lelte meg vigaszt és önmegvalósítási lehetőségét. A Balkánon ma az indulatok politikai szándékok tartják állandó forrásponton, ezért válhatott ez a politikai gyakorlat népbetegséggé. Abban a bizo-

nyos Nagy-Még-Nagyobb-Szerbiában a dolgok „rendjéből” eredően folyt és folyik sokféleképpen értelmezhető jogtiprás és jogfosztás, a kisebbségi jogokkal történő „rablógazdálkodástól” a szólás- és gondolatszabadságon át a szabad meggyőződés vállalásának tiltásáig. Szerbia nagyon nagy nemzetállam szeretne lenni – olyan nagy, hogy szinte már nincs is. Nincs sem erkölcsi, sem civilizációs értelemben. Ezzel a háborúval – mely huszadik századi történelmének szigorú következménye – a szerb nép önmagát csúfolta meg, s a legkevesebb, hogy egyszer mindezt nagyon fogja szégyellni!

Hornyik Miklós történelmi képeskönyvet írt, s az ironikus hangot egy egészen más, a békességet és a toleranciát őrző világra emlékeztető, kiegyensúlyozottságát felidéző rajzok egészítik ki. Rajzok és metszetek, amelyek régi tisztságban finomult érzésekkel telítődnek, gazdasági prosperitásra, művészi finomságra, bölceleti töprengésre és a mesevilág naiv egyszerűségére emlékeztetnek. Egy hajdan volt életformára, amely humanizmussal telítődött és volt méltósággal vállalt ideálja. Azt a világot ez a háborús indulatú balkáni valóság pusztította el, de számtalan jelképében él tovább örököseinek emlékezetében. Egyik jelképe az *angol pázsit* lett.

Az angol pázsitnak persze titka van: „Kiszemeltünk magunknak egy földterületet, és megtisztítjuk a gyomtól. Fölássuk, s bevetjük fűmaggal. Azután négyszáz éven át öntözzük, gondozzuk, nyírjuk a gyepszönyeget.” Kertünk és pázsitunk lett volna elegendő, de az a bizonyos négyszáz békeév „hiányzik az idegrendszerünkéből”. Ez az, ami pótolhatatlan, s tartok tőle, hogy a Balkánon megalapozni sem lehet. Az angol pázsit ugyanis nehezen tűri a lánctalpakat. (Napló, 1991.)

Mák Ferenc

PAPP GYÖRGY: MADÁRKA, MADÁRKA...

Csongrád megye népművészete

A népművészet kifejezés hallatára a legtöbb magyar polgár a népviseletükről elhíresedett tájak valamelyikére: Kalotaszegre, Matyóföldre, Kalocsa környékére gondol. Semmiképpen nem jut eszébe Csongrád megye és a szegedi föld. Ez a táj Juhász Gyula, Tömörkény István, Móra Ferenc, József Attila, Radnóti Miklós, Németh László munkássága révén irodalmi emlékként bukkon elő olykor-olykor a más vidéken élő emberek tudatában. A tájékozottabbak festőket, képzőművészeti alkotásokat is könnyen felemlenek, ha Csongrád megyéről, különösen, ha Vásárhelyről esik szó. Most egy 600 oldalas, monumentális könyv szerzői arra vállalkoztak, hogy Csongrád megyét és a szegedi tájat a magyar népművészet egyik kiemelkedő fontosságú alkotóterületeként mutassák be.

A színes és fekete-fehér képek sokaságával illusztrált szép könyv az Európa Könyvkiadó gondozásában jelent meg a Népművészeti Örökségünk címmel indított sorozat harmadik köteteként. Az előző két könyv Szolnok és Hajdú-Bihar megye népművészetét mutatta be. Ha a három könyvet a szellemi értékek jelképes mérlegére tennénk, megközelítőleg egyforma súlyt nyomnának, de a pálmát mégis a Csongrád megyei kötet vinné el. Ez az elsőség köszönhető a bemutatott népművészeti örökség gazdagságának, a kiváló szerzőgárdának és a sokat tapasztalt szegedi néprajzkutató szerkesztőnek, *Juhász Antalnak*.

Az efféle népművészeti monográfiák régi módszertani buktatója, hogy miként egyeztethető össze egy könyvön belül a népművészet funkcionális és „műfaji” megközelítése. Más szóval: hogyan alakítható ki a népelet egy-egy szeletét bemutató fejezetek és a népművészeti „műfajok” fejezeteinek megfelelő aránya. Hol szerepeljen egy-egy tárgy típus: valamelyik funkcionális fejezetben, vagy az anyagának, technikájának megfelelő tematikus fejezetek egyikében? Például a színesen faragott házhomlokzatról „a ház és élete” témakörben, vagy a „faragás” cím alatt eszen szó? A hímezett kötény elemzésének a „Népviselet” vagy a „Hímzés” fejezetben van-e a helye? Ha mindkét fejezetben írunk róla, miként lehet elkerülni az átfedéseket, ismétléseket? Látszik, hogy ezek a módszertani kérdések sokat foglalkoztatták mindhárom megyei kötet szerkesztőit. A kétféle megközelítés ötvözését a Csongrád megyei kötetben sikerült legjobban megvalósítani. Talán ez tekinthető a könyv egyik nagy erényének.

A népművészeti értéknek számító régi díszített tárgyak hajdan hozzátartoztak a paraszti élet mindennapjaihoz. Kísérői voltak a mezővárosi, falusi, tanyai ember életének. Legfőbb gyűjtőhelyük a ház, amely maga is népművészeti alkotás. Ezért *A parasztház és berendezése* című fejezet, amelyet Juhász Antal és Tóth Ferenc írt, a kötet egyik leghangsúlyosabb részévé vált.

Juhász Antal egy másik írásában újszerű módon igyekszik felkelteni az olvasó érdeklődését a paraszttelépülések esztétikája iránt, bemutatva a legjellemzőbb falu- és városképeket, a tájba illeszkedő tanyák harmonikus építészeti arculatát. Kiváló szakmai teljesítmény T. Knotik Márta *Öltözködés, viselet* című tanulmánya. A népelet egy-egy szeletét felvillantó, „funkcionális” fejezetek sorába illeszthető még Felföldi László *A vallásos népelet és a szokások tárgyai* címet viselő tanulmánya és Bárkányi Ildikó rövid írása a paraszti játékszerekről. Az előbbi cím Viski Károly hajdani klasszikus címadását idézi.

A *Bütorművesség, Szűcs- és szőrhűzés, Féművesség, Vászonzűzés és szőttes, Fazekasság, Bőrművesség, Féművesség, Faragás, Vessző-, gyékény- és szalmamunkák* című fejezetek a népművészet „műfajait”, anyagok és készítési technikák szerint elkülönítő ágait mutatják be. Szerzőik: K. Csilléry Klára, Juhász Antal, Kresz Mária, T. Knotik Márta, Markos Györgyi, Nagy Vera. Némelyikük több téma feldolgozására is vállalkozott. Kresz Mária nagy alaposággal megírt fazekas-fejezetének fontos vonása, hogy nemcsak a sokat emlegetett hódmezővásárhelyi fazekasságról ad áttekintést, hanem a kevésbé ismert szegedi, szentesi, csongrádi, makói és apátfalvi fazekasság emlékeit is számba veszi. Hasonlóképpen a bütorkészítő központok szerint csoportosítva mutatja be a megye látványos festett bútorait K. Csilléry Klára.

Természetes, hogy a könyvben helyet kaptak olyan néprajzi nevezetességek, mint az archaikus vásárhelyi szőrhímzés, a tápai gyékényszövés és a szegedi napsugaras házhomlokzat.

Gyönyörűek a kötet fényképei, különösen a Dömötör Mihály által készített háttér nélküli tárgyfotók. A néprajzi terepfelvételek ugyancsak díszévé válnak a könyvnek. A magyar fotográfia egyik jeles úttörője, Plohn József annak idején Hódmezővásárhelyen működött. Ezt a szerencsés adottságot jól kihasználták a könyv szerzői. Bőven válogattak a hajdani fényképész szép és tanulságos felvételeiből.

Bár a kötet az Európa Kiadó Hoffer Tamás által szorgalmazott és szerkesztett sorozatában jelent meg, kiadásához több intézmény is adott pénzt. Első helyen Csongrád megye egykori tanácsa, amelynek anyagi támogatása nélkül a könyv – mindannyiunk veszteségére – nem jelenhetett volna meg.

Bárth János

Pax et bonum

FERENCES ÉLET ÉS HAGYOMÁNYOK SZEGEDEN

Az alsóvárosi Havi Boldogasszony templom és a mellé épült ferences kolostor megújuló együttese szemet gyönyörködtető látvány. A nagy múltú középkori műemléket – amely az 1950-es kiűzetés után szociális otthonként működött – 1989 szeptember elsejével vette vissza jogos birtokába a rend. Újra megindulhatott hát a szerzetesi élet az ódon falak között, a rend újoncai megkezdték a noviciátus éveit, s a templomban rendezett orgonahangversenyekkel, a szegények javára szervezett karácsonyi gyűjtéssel a ferencesek ismét elfoglalták régi helyüket a város vallási, társadalmi, kulturális életében, melynek évszázadokon át meghatározói voltak.

E ferences múlt bemutatásának szentelt nemrég egy kis kötetet Péter László, Szeged történetének, kultúrájának avatott kutatója, a *Szegedi örökség* című mű és számos más – többek között a szegedi utcanevekkel, névadási szokásokkal foglalkozó – értekezés szerzője. Könyvében a rend kötetekre rúgó magyarországi történetéből szigorúan a szegedi vonatkozásokat emeli ki, egy-egy rövid, lényegre törő, ismeretterjesztő, tájékoztató jellegű írás keretében. Ezek füzéréből áll a mű, ami a *Szegedi ferencesek* címet viseli, s a rend, a rendház történetét, néhány jeles ferences személyiség irodalmi törekvéseit mutatja be.

Ellentétben a korábbi, úgynevezett monasztikus rendekkel, melyek hegytetőre épített monostoraikba zárkóztak a külvilág elől, a XIII. században alapított új típusú kolduló és prédikáló rendek – mint a ferences és domonkos rend – működésének bázisai a városok voltak. A Tisza vízi útja mellé települt kereskedelmi központban, Szegeden a XI. században indult meg a városiasodás folyamata. A gazdasági és vele párhuzamosan a szellemi élet töretlen fejlődését mutatja, hogy már a XIII. század elején megjelennek itt a mariánus – azaz a Magyarországon elsőként alapított, Szűz Máriáról elnevezett rendtartományhoz tartozó – ferencesek, akik feltehetőleg a Palánkban telepedtek meg. A Paoluccio Trinci fellépése után kialakult obszerváns (szigorúbb) irányzatot követő rendtagok is hamarosan feltűntek Szegeden, felvállalva a huszitizmus elleni küzdelmet. Ezért Giuliano Cesarini pápai legátus nekik ítélte a mariánusok rendházát. Mivel ennek átadására nem került sor, Alsóvárosban alapítottak rendházat. A rendi krónika szerint 1468 körül felépült rendház gyorsan bekapcsolódott a város életébe. Értékes könyvtárral rendelkezett, s valószínűleg alapszintű teológiai stúdium is működött falai között. A népszerű ferencesek – akiket a környék népe joggal nevezett „barát”-ainak – hamar felismerték az anyanyelvű igehirdetés fontosságát, s gyógyító tevékenységét is folytattak.

A város török kézre kerülése után (1543) a világi papság és más szerzetesrendek (a dominikánusok, a premontrei apácák), de még a mariánus provincia ferencesei is elmenekültek,

egyedül az obszerváns franciskánusok maradtak a helyükön. Igaz, a török rajtuk kívül más papot nem is tűrt meg a megszállt területen. Az alsóvárosi kolostorból, mely egyike volt a hódoltság ideje alatt szinte megszűnés nélkül működő négy ferences kolostornak (a további három: Gyöngyös, Szokolca, Csíksomlyó), látták el Szeged és vidéke lelki gondozását, tartották ébren az egyre terjeszkedő protestantizmus ellenére a katolikus hitet a környéken. Ez figyelemre méltó teljesítmény, ha számba vesszük, hogy a XVII. században az itt tevékenykedő atyák létszáma 3-10 fő között mozgott, s a segítő testvérek mellett általában csak 3-4 páter volt felszentelt misés pap, akik a Szeged környéki katolikus szórványok népe között pasztorálhattak. Szeged-Alsóváros vallási-szellemi kisugárzását az is mutatja, hogy a század folyamán a Csöpörke tóból előkerült csodatévő Mária-kép kapcsán a templom ma is híres búcsújáró helyé fejlődött.

Ismerve a kolostor biztos hódoltsági pozícióját, az elmenekült csanádi püspökök 1644-től kezdve a mindenkor alsóvárosi guardiánt bízták meg, hogy a csanádi egyházmegye népét mint püspöki helynök kormányozza, ott a püspöki joghatóságot képviselje. Mivel a püspökök a Szentszék többszöri felszólítása ellenére sem tértek vissza székhelyükre, s egyházmegyéjükben sem vizitációt, sem bérmálást nem végeztek, a pápa 1625-től a dél-magyarországi híveket és páztoraikat a belgrádi missziós püspökség felügyelete alá helyezte, missziós területé minősítvén így Szegedet és vidékét. Főpásztorai a bosnyák ferencesek közül kerültek ki, akik egyszerű szerzetesi csuhában vagy áruhában gyalog vizitálták püspökségük területét, s az ott látottakról rendszeres jelentéseket küldtek a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, amely a nem keresztény területeken végzett térítómunkát koordinálta. Többször megfordultak az alsóvárosi kolostorban is, 1643-ban Jacopo Boncarpi (ő szentelte fel a templom új oltárát), 1649-ben Ibrisimovic Marián járt itt.

Bár a bosnyák rendtartománnyal is igyekeztek együttműködni, a szegedi kolostor mégis inkább a Hódoltság és a királyi Magyarország más rendházaival tartott szoros kapcsolatot, s a guardián-vicarius generalis meglehetősen széles jogköre (a világi papság érdekeit is képviselte a területen) is hozzájárult, hogy a magyar egyházszervezet része maradt. E bonyolult, sokoldalú feladatkört ellátó guardiánok kritikai névsora is szerepel a kötetben. A szerző Ordinanz Konsztantin, Reizner és Karácsonyi művei nyomán készítette el, egybevetve a neveket, adatokat az újabb publikációkkal (Szakály, Monok). Ez a jegyzék könnyen áttekinthető, kitűnnek belőle az egyes szerzők által másként közölt névvariánsok. 1531-től 1725-ig (Karácsonyi műve nyomán) a házfőnökök életpályáját is megismerhetjük, a nevekhez hasonlóan egyeztetve, kijavítva az esetleges ellentmondó adatokat. Így a rend, a rendház történetével behatóbban foglalkozni kívánók is haszonnal forgathatják.

Hasonlóan érdekesek az egyes rendtagok irodalmi, kulturális törekvéseiről szóló írások. Az utazási irodalom témakörébe sorolható Jászberényi Gáspár (1647-ben szegedi házfőnök, 1668-ban tartományfőnök) beszámolója 1670-es viszontagságos spanyolországi útjáról. Ide tartozik a majd egy évszázaddal Jászberényi után Szegeden működő P. Kiss István magyar nyelvű útleírása, melyben az 1766-67 között megtett jeruzsálemi zarándoklat élményeit írja le. Többször összeveti az ott tapasztaltakat a magyar valósággal; egy Alexandriában látott miséről például ezt írja: „mindannyian térden állva, mint a megtestesült angyalok, imádkoztak, énekeltek; nem olyan kanászosan, mint itt alsó Magyarországon.” Nagyon megkapó, ahogyan Péter László kiemeli az útleírásból ezeket a szegedi párhuzamokat.

A vékony kötet utolsó oldalain a többek közt Szegeden, Szabadkán, Padén működő Takáts Rafael atya munkásságáról olvashatunk, aki kiegészítést, vagy ahogy ő nevezte, „Tóldalék”-ot szerkesztett Pápai-Páriz Ferenc latin-magyar szótárához. Szógyűjteményét tájiszavainak gazdagsága teszi érdekessé a kutatás számára. Figyelemre méltó, hogy a szerző megemlékezik a rend másik ágának, a minoritáknak a Felsővároson való megletelepedéséről (1742), templomuk, a Szent Miklós templom felépítésének történetéről.

Éppen a szerző részletekre törekvő pontossága miatt, értelemzavaró lehet, hogy a tanulmány elején a „mariánusok” elnevezés a Szent Ferenc alapította ferencrend egyik ágaként szerepel, míg néhány sorral lentebb – helyesen – a magyarországi Szűz Máriáról elnevezett provincia ferencseit jelöli.

A ferencesek csöndes, de kitartó működésének köszönhető, hogy Szeged és vidéke a török hódoltság viszontagságai alatt nemcsak katolikus hitét őrizte meg, hanem magyar kultúráját is. Az újjáéledő szegedi ferences közösség méltán lehet tehát büszke gyökereire. Ebből a múltból villant fel részleteket Péter László könyve. *(Péter László: Szegedi ferencesek. Szeged, 1991. A Somogyi Könyvtár kiadványai, 33.)*

Muhari Éva

„A magyar királyné”

BRACHFELD, FERENC OLIVÉR: VIOLANT D' HONGRIA

Az, hogy II. András magyar király leánya, Szent Erzsébet testvére, Jolánta 1235-ben az aragóniai Hódító (I.) Jakab király felesége lett, a magyar kutatók számára ismert tény. Ám az már nem, hogy az 1936-ban Barcelonába került magyar társadalomkutató, Brachfeld Olivér Ferenc (1908-1967) 1942-ben spanyol nyelven könyvet írt a magyar királynőről és lovagkísérőiről, elsőként használva a barcelonai levéltár okmányait. A könyv, mely a „*Violante de Hungria*”, azaz „*Magyarországi Jolánta*” címet viseli, 1950-ben újra kiadták, tavaly ősszel pedig *katalán nyelven* is megjelent a testvér, Brachfeld Péter gondozásában, aki a barcelonai székhelyű *Katalán-Magyar Baráti Társaság* elnöke is.

Elfeledett könyv, elfeledett szerző!

A spanyol *Nemzeti Könyvtár* nyilvános új katalógusa csupán 2-3 művet említ Brachfeldtől, ám a régi katalógusban csaknem száz katalóguscédula és -tétel őrzi a nevét. Brachfeld ugyanis hatalmas műfordítói tevékenységet is folytatott: Zilahy és Márai sok könyvét ő ismertette meg a spanyol nyelvű világgal, Herczeg Ferenc, Mikszáth és mások műveivel egyetemben.

Persona non grata az 1960-as évektől Magyarországon valószerűleg az 1957 októberében spanyolul megjelentetett *Magyarország története* című könyve miatt lett, melynek utolsó fejezetét az 1956-os magyar forradalomról szóló drámai beszámoló alkotta. A magyar irodalmi lexikonban mindenesetre csak első, 1930-ban megjelent magyar nyelvű művét érdemesítették említésre. Társadalom-lélektani tanulmányaiban (az alsóbbrendűségi érzésről írt pl. hatalmas könyvet spanyol nyelven), melyek már latin-amerikai periódusát jellemzik, igen gazdagon használta fel a magyar irodalmat is. Hatalmas munkabírási, sokoldalú tudós, aki emigráns életének egyik fő feladataként a magyar-spanyol kapcsolatok történelmének kutatását vállalta magára. Ennek immár fél évszázados dokumentuma a most kiadott katalán nyelvű kötet Árpád-házi Jolántáról. Brachfeld elsőként kutatta e témát az *Aragón Korona Levéltárában*, egész könyve forrásokkal gazdagon dokumentált, bárha az ismeretterjesztő jelleg miatt művét nem tudományos apparátussal készítette. Az igen színes könyvből két mozzanatot tartunk különösen fontosnak kiemelni. Az egyik az, hogy a távoli országba került Jolánta (spanyolul Violante, katalán nyelven Violant) az aragón forrásokból kitetszően nemcsak rendkívül szép és vonzó nő, de nagyformátumú politikus is, aki az ugyancsak nagyívű politikus-férj, Hódító Jakab király méltó társa: tanácsadója, kísérője a *reconquista* harcaiban, a királyi tanács állandó tagja, aki a belső hatalmi konfliktusok megoldásában vállalt sokszor közvetítő szerepet, ám aki második feleségként ügyesen-makacsul kiharcolta fiainak *öröklési jogát* is.

Nem kevésbé fontosak a királynő magyar kísérőitől írottak. Brachfeld Olivér az első, aki felhasználta a mór Valencia visszahódítása (1238) utáni birtokújraosztáskor készült jegyzőkönyveket, s abban igen sok magyar lovag nevét találta meg. A „valenciai osztásból” kitűnt, hogy nemcsak a magyar *Dénes gróf* (korábban szepesi ispán?), de *Ádám*, a királyné ajtónállója, és felesége, „magyarországi *Márton*”, „magyarországi *János*” és *Egyed* katonáival és más magyar nemekkel együtt részt vett a *reconquista* harcaiban, a mohamedán Valencia visszahódításában

és az azt követő évek mór lázadásainak leverésében. Az 1239–1277 közötti birtokadományokban ezért térnek vissza a magyar nevek, s így születik a XIII. században formálódó aragón *középnemességnek* („Caballeros de conquista” = „a hódítás lovagjai” nevet kapták!) egy izmos magyar eredetű csoportja.

A magyar–aragón kapcsolatok középkori történelmének – amely meglepő folyamatosságot mutat! – valószínűleg ez a legfontosabb és legszínesebb fejezete, amelyet Brachfeld jó érzékkel emelt ki az ismeretlenségből. Ez persze nem a véletleneken múlt! Brachfeld Olivér még 1930-ban Budapesten védte meg doktori értekezését a katalán széphistóriákban és balladákban található magyar témákról és motívumokról. E kutatás egyik fontos felfedezése a magyar tematika meglepő intenzitása a középkori, középkor végi katalán népi emlékezetben: a „magyar királylány”, a „magyar gróf”, a magyar herceg”, „Magyarország” (amely hol város, hol közeli provincia a katalán népi világképben) stb. utalnak erre. S kézenfekvő volt annak feltételezése, hogy éppen „Violante” és magyar lovagjainak nagy hatású katalán jelenléte ilyen *költői lenyomatoként* maradt meg a hispán emlékezetben. Magyarul sajnos még nem olvasható a 115 oldalas könyv!

Barcelona, 1991.

Anderle Ádám

Hegedűs Lóránt: Nyitás a végtelenre

TANULMÁNY ADY ENDRE, JÓZSEF ATTILA
ÉS NÉMETH LÁSZLÓ ISTENKÉPÉRŐL

Ez a figyelemre méltó, karcsú tanulmánykötet az idő közben református püspökké lett szerző Adyról, József Attiláról és Németh Lászlóról szóló írásait tartalmazza. A könyv a Széchenyi István Szakkollégiumban elhangzott „Istenkép az európai kultúrtörténetben” c. előadás-sorozat alapján készült.

A vállalkozás azért is figyelmet érdemel, mert ugyan olvashattunk már a fenti szerzők Isten-és vallásélményéről, így, ilyen tudatosan még alig vizsgálták őket – együtt. Az ajánlás lírai megközelítése így szól: „Három csillagemberen át tárul itt fel előttünk a végtelen távlat: Ady Endre, József Attila és Németh László legmélyebb árnyaiból is felvillanó fényei vezetnek a legegységesebb és legszemélyesebb Végtelen felé.” Hegedűs Lóránt megközelítése természetesen meghatározott. Szemben az irodalomkritika „világi” rálátásával, ő a hit, a tételes vallás, s azon belül a protestantizmus felől elemzi alanyait. Jogos, bár természetesen a sok közül csak egy közelítés ez. Összességében példaértékű: túl a hivatalos irodalompolitika jelentős eredményein és sablonjain, eljött az ideje, hogy ebből az irányból is behatóbban értelmezzük a három kiemelkedő szerzőt. A Hegedűs által sugalmazott gondolat szerint századunk talán legmeghatározóbb három alkotójáról van itt szó. S mindhármójuk törekvéseire jellemző „az istentelenségben Istenkeresés és Istentalálás” élménye, még ha pl. József Attilánál tán föl is kapják némelyek a fejüket illetén állítások hallatán.

A szintéziszeremtő Ady élményei közismertebbek. Daca, küldetéses vétója, protestáló hite sokat emlegetett fogalmak. A gyökerek „Az Istennel naponta beszélgető Édes” anyai szívéhez kötik mindhalálig. Így áll előttünk a líra, mely korszerű és valódi transzcendenciát átélő, kifejező, valamint kozmikus távlatú, történelmi hatóerejű és egzisztenciális. S történik mindez abban a XX. században, melyben az ún. transzcendenciavesztés állapota oly meghatározó és kínzó. Idekapcsolódik a *Hiszek hitetlenül Istenben* c. vers értelmezése, ahol az evangéliumi ige visszhangját látatja Hegedűs: „Hiszek Uram, légy segítségül az én hitelenségemnek.” (Mk. 9.

24.) Nagyon fontos, hogy bizony nincs itt szó garantált és „birtokolt biztonságról”, csak „egzisztenciálisan átélt bizonyosságról”. A legbiztosabb közvetítő pedig ebben az irányban és viszonyban kétségtelenül Krisztus. A Krisztus-élmény Ady egész líráját átvilágítja. A szerző meggyőzően vallja, hogy világirodalmilag is páratlan, ahogy Ady végigjárja az élő Isten megtalálásának egzisztenciális útját. Alapfogalom itt a *megszólítotttság*. Beleillik ebbe a képbe, amit a költő kozmikus és történelmi élményéről mond, bár ez utóbbi értékelésben kétségtelenül kevesebb az újdonság, hiszen ezt már alaposabban megvizsgálta az irodalomtörténet. E tárgyban Hegedűs is hivatkozik Király István monográfiájára, mely ama bizonyos négy forradalmi korszakot állította az életmű centrumába.

Legalább ennyire izgalmas a *József Attila istenélménye* című írás. A XX. század poklait intenzíven átélt költő bonyolult, ellentmondásoktól sem mentes útkeresése áll Hegedűs Lóránt vizsgálódásának középpontjában. A költő, akinek gondolatvilágában megfért vagy éppen küzdött egymással Freud és Marx, szocializmus és vallás. A gyökerek itt is valóságok. Keveset szóltak még arról, amiről itt olvashatunk: a görögkeleti vallású József Attila kiskorában a Kálvin téri református templomba járt, és istentisztelet után a vasárnapi iskolába is eljárt. A dicséretetek, a zsoltárok, a bibliai példázatok fogékony lelket találtak benne. Bőséges versrészlet-idézetekkel támasztja alá Hegedűs a mondandóját. A bibliai-irodalmi gyökerek a legfontosabbak persze, s a szerzőnek nem célja, hogy mindenáron a költő túlaradó hitéről győzze meg az olvasót. Azt persze kimondja, hogy a Biblia kultúrköre József Attilát sem hagyhatta érzéketlenül. Ennél ugyanakkor tovább is megy: *„Ezt az istenélményt... József Attila korszerű egzisztenciális, de távolról sem csak egzisztencialista szkepticizmussal megszenvedti. Adyhoz hasonlóan ő sem tud magától értetődően Istenben hinni, csak hitelenségen át az istenélményhez érkezni.”* – írja. Majd: *„József Attila megszenvedett istenélményét humán forradalmi szemlélettel saját életprogramjába tagolja.”* Hegedűs Lóránt szerint egyébként az ő nevéhez fűződik a híres Luther-költeménynek, az *Erős várunk nekünk az Istennek*, a reformáció „forradalmi himnuszának” legjobb magyar fordítása. Egy biztos: a teológiai közelítés tovább árnyalja a József Attila-képet, s persze további vitákra sarkallja azokat, akiknek változatlanul időszerű ez a csodálatos, bár egyes eltévedt elmék számára „hitelét veszített” költészet.

Németh László üdvösségügye – olvassuk a harmadik tanulmány címeként. Itt tán közismertebb dolgokról esik szó, mint József Attila esetében. Az „üdvösségügy lángelméjeként” aposztrofált író-gondolkodó illetően vonásairól eddig Sándor Iván adta a leghitelesebb képet az üdvösségiharcról írott könyvével. Mások sem kerülhették ki a fogalmat. Tudjuk, hogy Németh László élete és az üdvösség ügye egyet jelentett. Hegedűs Lóránt most mindennek a tételes valláshoz való bonyolult viszonyát elemzi, s útja végén így idézi az író: *„A kereszténység mérge, a dogmák tekintetében hihetetlen és frivol voltam. S a legmélyen, az, hogy a világot szenvedem, ez az, amiben keresztényen vagyok.”* A szerző minden sorában érződik, hogy a hatalmas életművel birkózó elme tudományos tisztességgel és szenvedéllyel közeledik tárgya felé. Némiképp eltérően a szakirodalom eddigi eredményeitől, itt a drámáknak kiemeltebb szerep jut. Érthetően, hiszen: *„Ők mutatják be az üdvösségügy kárhözátüggé válását. A drámák az üdvösségügy alternatív voltának kinyilatkoztatása.”* Csupa nagy jellem: VII. Gergely, Husz, Széchenyi, II. József és mások. Az íróhoz hasonlóan mindegyik vívta a maga üdvösségiharcát.

Hegedűs Lóránt tárgyilagosan, de határozottan vitázik is Németh László nem egy nézetével. Ez természetes, hiszen a lelkesz lényéből, hovatarozásából fakadóan kell vitassa az író objektív vallás- és egyházkritikáját. A nyilvánvaló nézetkülönbségek ellenére azt kell mondanunk: mégsem az az erősebb, ami szétválaszt, hanem azt, ami összeköt. A végső magyarázatot erre *Az üdvösségügy előadásának csodája* c. zárófejezet adja meg. Hangsúlyozza Németh László egyedülálló, máséhoz nem hasonlítható jellegét. *„...örökkévaló, kozmikus, emberi és személyes egyedülvalóságában tart ki üdvösségügye mellett mindhalálig.”* (*Budapest, Szabadság téri Református Egyházközösség.*)

Bakonyi István